302933

A NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET KÖZLEMÉNYEI

R.A. BUDAGOV: A nyelvtudomány történetéből (Saussure és a saussureizmus)

A "hettita-ibériai" nyelvi egység kérdéséről lezajlott vita eredményei (A "Voproszü jazükoznanija" szerkesztőségi cikke)

V.P. BERKOV - B.A.JERSOV: Kisérletek forditógép készitésére

M.N. ALEKSZEJEV és B.V. KOLSANSZKIJ, A.I. SZMIRNYICKIJ, G.Sz.KNABE, V.I.GEORGIEV, B.A. SZEREBRENNYIKOV, A.I. JEFIMOV cikkének, B.COLLINDER és K.HORALEK könyvének, valamint egy szovjet régészeti tanulmánygyüjteménynek kivonatos ismertetése

H i r e k : 1. Szovjetunió; 2. Kina; 3. Német Demokratikus Köztársaság; 4. Csehszlovákia; 5. Bulgária; 6. Magyarország

A M a g y a r T u d o m á n y o s A k a d é m i a N y e l v t u d o m á n y i I n t é z e t é n e k m u n k á j á b ó l : 1. TOMPA JÓZSEF: Leiró nyelvtani munkálataink haladásáról. 2. Az intézet szakmai-ideológiai tanfolyamának vitaülése és második előadása. 3. Beszámolók, hirek. 4. Az intézeti munkatársak megjelent munkái és elhangzott előadásai (1956. I.1.-IV.15.)

S z e m l e : Szovjet folyóiratok, évkönyvek és gyüjteményes munkák

VII. ÉVF. 1. SZÁM 1956. ÁPRILIS

B • U • D • A • P • E • S • T

KÉZIRAT

A NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET KÖZLEMÉNYEI

VII. ÉVF. 1. SZÁM 1956. ÁPRILIS

B • U • D • A • P • E • S • T

KÉZIRAT

T A R T A L O M

Oldal

R.A.BUDAGOV: A nyelvtudomány történetéből (Saussure és a saussureizmus) 5

A "hettita-ibériai" nyelvi egység kérdéséről lezajlott vita eredményei. (A "Voproszü jazükoznanija" szerkesztőségi cikke) 33

V.P.BERKOV - B.A.JERSOV: Kisérletek forditógép készitésére..... 41

K i v o n a t o s i s m e r t e t é s e k

M.N.ALEKSZEJEV és B.V.KOLSANSZKIJ: A logikai és a nyelvtani kategóriák összefüggéséről. (Ism.: Elekfi László) 48

A.I.SZMIRNYICKIJ: Az összehasonlitó-történeti módszer és a nyelvi rokonság meghatározása. (Ism.: Juhász József) 53

G.Sz.KNABE: Az összehasonlitó-történeti módszer alkalmazása a mondattanban. (Ism.: H. Molnár Ilona) 58

Protiv vul'garizacii markszizma v arheologii /A marxizmus vulgarizálása ellen a régészetben/ c. tanulmánygyüjtemény. (Ism.: Hajdu Péter) 61

V.I.GEORGIEV: Az indoeurópai nyelvek keletkezésének problémája. (Ism.: Szépe György) 67

B.A.SZEREBRENNYIKOV: A Volga-Oka vidékének toponimikája a Szovjetunió európai részén. A finnugor őstörténet kérdéseihez. (Ism.: Vértes Edit) 76

BJÖRN COLLINDER: Fenno-ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic languages. (Ism.: K. Sal Éva) 80

K.HORÁLEK: Úvod do studia slovanských jazikü /Bevezetés a szláv nyelvek tanulmányozásába/ c. könyve. (Ism.: Décsy Gyula) 84

A.I.JEFIMOV: "A nyelvmüvelés kérdései" cimü tanulmánygyüjtemény. (Ism.: Kovalovszky Miklós) 91

N y e l v t u d o m á n y i h i r e k

S z o v j e t u n i ó : Lexikográfiai értekezlet 95

Tanácskozás a szovjet népek leiró nyelvtanainak kérdéseiről 101

Nyelvjáráskutató expedició a Beloje ozero vidékén... 102

Nyenyec (jurák szamojéd) - orosz szótár jelent meg.. 104

K i n a i N é p k ö z t á r s a s á g : A Kinai Irásreform Bizottságának országos konferenciái 105

735/s/G.

Oldal

Német Demokratikus Köztársaság: Megjelent W.Steinitz: "Geschichte des wogulischen Vokalismus" cimü müve 108

Uj szlavisztikai folyóirat 109

Csehszlovákia: A szlovák nyelvészet tiz éve 110

Bulgária: Vita a bolgár nyelvmüvelésről 113

Magyarország: Uj nyelvészeti kiadványok 117

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkájából

TOMPA JÓZSEF: Leiró nyelvtani munkálataink haladásáról.. 122

SZ.I.: "A marxizmus és a dialektika néhány kérdése a nyelvtudományi munkában." 1. A szakmai-ideológiai tanfolyam vitaülése 128

2. A szakmai-ideológiai tanfolyam második előadása 133

Károly Sándor kandidátusi értekezésének vitája 138

Deme László kandidátusi értekezésének vitája 139

Külföldi tudósok látogatásai intézetünkben 140

Az intézeti munkatársak megjelent munkái és elhangzott előadásai (1956. I.1. - IV. 15.) 142

Szemle: Szovjet folyóiratok és gyüjteményes munkák 149

A Nyelvtudományi Intézet Közleményei

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Budapest V., Szalay u. 10-14.

Felelős kiadó:

a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének vezetője

Készült a Jegyzetsokszorositó Üzemben - F.v.: Csajági István
Budapest, V., Királyi Pál u. 5.
400 példány - 1956. május hó
T.sz: 735/s/G.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A cirillbetüs címek és a szövegben előforduló nyelvi adatok átírása az MNOSZ 3394/51. szabvány szerint.

R. A. B U D A G O V :

A nyelvtudomány történetéből (Saussure és a saussureizmus)

P 3153

1

FERDINAND DE SAUSSURE (1857-1913), a kiváló svájci nyelvész óriási hatással volt korunk egész polgári nyelvtudományára. Tulzás nélkül mondhatjuk, hogy SAUSSURE nyelvészeti gondolatai nemcsak közvetlen követőinek szemléletében, hanem a külföldi nyelvtudomány legkülönbözőbb elméleteiben általában - közvetve vagy közvetlenül - nyomot hagytak. SAUSSURE őszinte hivének vallják magukat olyan nyelvtudósok is, akik időről időre más-más nyelvészeti iskolákhoz tartoznak. Mindenkor SAUSSURE tanitványának vallotta magát az összehasonlitó-történeti nyelvészet kiváló képviselője, a francia ANTOINE MEILLET (1866-1936) is; de SAUSSURE tanitványának tekinti magát az összehasonlitó-történeti nyelvészet dühödt ellensége, a dán LUIS HJELMSLEV is. SAUSSURE elméletének bizonyos oldalai némely szovjet nyelvészre is hatással voltak.

E kis lélegzetü áttekintésben nem világithatjuk meg tüzetesen a saussureizmus minden oldalát, ezért csak a legfőbb tételeit próbáljuk felvázolni.

FERDINAND DE SAUSSURE tudományos hagyatékának igen sajátságos sorsa volt. SAUSSURE huszonegy éves korában a "Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes" (1878; a fedőlapon: 1879) ① cimü kiváló müvével lépett a porondra.

E könyvében az ifju tudós az indoeurópai magánhangzók és zöngések bonyolult mennyiségi és minőségi változásait egy viszonylag egyszerű rendszerre, az egytipusu ablaut erős és gyenge (redukált) hangformájának váltakozás-rendszerére próbálta visszavezetni. MEILLET annak idején megjegyezte, hogy e munka jelentős szerepet játszott a rokon nyelvi hangjelenségek későbbi kutatómódszerének kialakitásában.② SAUSSURE ezután egész élete folyamán igen keveset publikált, második értekezése pedig, amelyet a szanszkrit abszolut genitivusz funkciójáról irt (1881), ugyanezen MEILLET véleménye szerint nem egyéb, mint "egyszerű technikai leirás"③.

SAUSSURE talán kevéssé jelentős alakja maradt volna az általános nyelvtudomány történetének, ha az indoeurópai nyelvek összehasonlitó nyelvtanát tárgyaló előadásaival párhuzamosan később nem kezdett volna általános nyelvelméleti előadásokat is tartani a genfi egyetemen. E kollégiumot 1906-tól 1912-ig háromszor tartotta meg, majd ezután sulyos betegsége miatt abbahagyta előadásait. A halál megakadályozta, hogy ezeket az előadásokat sajtó alá rendezze, s igy "Cours de linguistique générale" cimü müvét először csak halála után, 1916-ban adták ki tanitványai, BALLY és SECHEHAYE, saját jegyzeteik alapján. Ez a könyv igen gyorsan és széles körben ismertté vált. Számos európai nyelvre leforditották.④ 1933-ban megjelent orosz kiadása is. Ezt R.A. SOR, a moszkvai egyetem azóta elhunyt professzora rendezte sajtó alá.

Amikor valaki SAUSSURE hatásáról beszél, rendszerint nem szokta megkülönböztetni SAUSSURE-t, az indoeurópai alapnyelv vokális rendszeréről irt tanulmány szerzőjét, és SAUSSURE-t, a "Cours de linguistique générale" szerzőjét. Holott ez a különbség nagyon lényeges. Mig korábbi müvében SAUSSURE igyekezett megvédelmezni és továbbfejleszteni a nyelvtudomány összehasonlitó-történeti módszerét, s a nyelvi jelenségeket összehasonlitó-történeti alapon igyekezett megmagyarázni, addig később, élete végén erről az utról letérve határozottan átállt az "időtlen", pankronikus nyelvészet oldalára, és megtámadta a történeti nyelvtudományt. Természetesen a mult század nyolcvanas éveinek SAUSSUREje és a XX. század tizes éveinek teoretikus SAUSSUREje között folytonosság is van (például a nyelvi rendszer fogalmának kidolgozásában). Egyszersmind azonban mély szakadék tátong a "Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes" szerzője és a "Cours de linguistique générale" szerzője között. Az előbbinek szivügye volt a történeti nyelvészet sorsa, emennek viszont éppen a történeti nyelvészet kezdett utjában állni az "uj" kutatómódszer kifejlesztése során.

Éppen ezért ugy látszik, hogy SAUSSUREből a polgári nyelvtudománynak k é t f e j l ő d é s i v o n a l a i n d u l k i : az egyik SAUSSURE és MEILLET között biztositja a folytonosságot az összehasonlitó-történeti nyelvészet területén, a másik pedig SAUSSURE és HJELMSLEV között, azaz SAUSSURE és a mai strukturalizmus legkövetkezetesebb és legreakciósabb

követői között teremti meg a folytonosságot. Amikor MEILLET SAUSSURE tanitványának nevezte magát, akkor a "Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes" szerzőjére gondolt, amikor pedig HJELMSLEV és más strukturalisták emlegetik SAUSSUREt mint "mesterüket", akkor éppen a "Cours de linguistique générale" szerzőjére gondolnak. A SAUSSURE és HJELMSLEV közötti kapcsolat "strukturalista" vonala mindinkább háttérbe kezdte szoritani a SAUSSURE és MEILLET közötti hajdani folytonosságot, minthogy a modern polgári nyelvészet történelemellenes eszméi hovatovább a feledés homályába boritották a rokon nyelvek összehasonlitó-történeti vizsgálatának egykori haladó elveit.

Napjainkban a magukat SAUSSURE követőjének valló polgári nyelvészek elsősorban a "Cours de linguistique générale"-t tartják szem előtt, ezért ha helyesen akarjuk birálni a saussureizmust, akkor SAUSSUREnek éppen ebben az elméleti munkájában kell eligazodnunk. A jelen áttekintésben igyekszünk is figyelmünket SAUSSURE elméleti fejtegetéseire összpontositani.

El kell ismernünk: SAUSSURE könyve (ne felejtsük el, hogy egyetemi előadásokból tevődik össze) világosan és a maga módján lebilincselően van megirva. SAUSSURE kedveli a képes kifejezéseket, a váratlan hasonlatokat, a tömör és olykor paradox meghatározásokat. Szinte meg akarja hóditani, a maga oldalára akarja állitani, bizonyitékainak és érveinek látszólagos megcáfolhatatlanságával meg akarja győzni az olvasót. S ami igaz, igaz: SAUSSUREnek valóban sikerült egész iskolát teremtenie követőiből, s ennek az iskolának a tagjai még napjainkban is tovább fejlesztgetik a svájci nyelvész elveit és módszerét. SAUSSURE elméletének sikere azonban természetesen nemcsak annak köszönhető, hogy ez az elmélet világos és szemléletes formában van kifejtve, hanem elsősorban annak, hogy a saussure-i rendszerezés filozófiai alapjai tökéletesen megfeleltek s kapóra jöttek a külföldi idealista nyelvtudomány legujabb divatos elméleteinek.

Megjegyzendő, hogy SAUSSURE "Cours de linguistique générale"-jában sok helyes részlet-megfigyelés és észrevétel található. Ilyen például SAUSSUREnek a nyelvtani analógiáról kifejtett véleménye, továbbá az a megállapitása, hogy a nyelvész számára nagyon fontos az egyes nyelvek mai állapotának vizsgálata. Érdekesen és szellemesen magyarázza a nyelvi azonosságnak és néhány más dolognak a fogalmát. SAUSSURE általános elméleti szempontjainak megitéléséker azonban persze a "Cours de linguistique générale"-nak nem ezeket az elszigetelt nézeteit kell döntő jelentőségünek tartanunk. Azt kell megvizsgálnunk, hogy hogyan oldotta meg SAUSSURE a nyelvtudomány f ő k é r d é s e i t , a nyelv természetére, lényegére és sajátszerüségére vonatkozó legfőbb kérdéseket.

Amikor SAUSSURE a nyelv természetét, lényegét és sajátosságát igyekszik megmagyarázni, EMILE DURKHEIM francia polgári szociológus (1858-1917) követőjének bizonyul. DURKHEIM szerint a társadalom "sajátos pszichikai lény, sok tudatnak az asszociációja". A marxizmus-leninizmus klasszikusainak szemében a társadalmat a termelési viszonyok határozzák meg, DURKHEIM viszont tagadta, hogy a "lélekben létesülő" viszonyokon kívül bármilyen egyéb viszonyok is reálisan léteznek. Mint minden idealista, DURKHEIM is a mellett kardoskodott, hogy a világmindenség nem létezik objektíve, hanem "csak annyiban van, amennyiben elgondoljuk...". Ezért DURKHEIM azt hangoztatta, hogy az afféle, "értelem szülte kategóriák", mint az idő, a tér, a szám, a szubsztancia - örökkévalók és változatlanok, miként "örökkévaló az emberi értelem" is. Ezért "az értelmet a tapasztalatból eredeztetni annyi, mint megakadályozni, hogy eltünjék" (DURKHEIM).

Amikor DURKHEIM tagadta, hogy a valóságos világ objektive létezik, egyben azt állitotta, hogy az emberen kivül csak az ugynevezett "szociális tény" létezik. A "szociális tény" jellegzetes vonásai DURKHEIM nézete szerint abban rejlenek, hogy minden "szociális tény" kényszerjellegü; a "szociális tény" engedelmességre kényszeriti az embert, s az egyénnek ő irja elő, hogy igy meg igy viselkedjék. DURKHEIM szerint a társadalmi osztályokat nem az határozza meg, hogy az emberek milyen viszonyokba lépnek egymással a termelés folyamatában, hanem a "társadalmi tény" és ennek kényszerjellege.

Miként a XIX. század végén és a XX. század elején a machisták, ugy DURKHEIM is "le akarta győzni a materializmus és az idealizmus egyoldalusságát", s a filozófiában külön utat, harmadik utat próbált taposni. DURKHEIM is azt hitte, hogy "a társadalomnak mint kollektiv tudatnak a fogalma" feloldja a materializmus és az idealizmus közötti ellentmondásokat, s fölöslegessé teszi a kérdést: mi az elsődleges, az anyag-e, vagy a tudat. Amikor azonban azt hirdette, hogy a társadalmat "mint kollektiv tudatot" kell eredendőnek tekintenünk, ezzel egyszersmind azt is állitotta, hogy a tudat elsődleges, az anyag pedig másodlagos, tehát a filozófia ismeretelméleti alapkérdésére idealista feleletet adott. Ezzel ujra meg ujra bebizonyosodik, mennyire mélységesen igaza van annak a marxista tételnek, hogy a filozófiában nincs és nem lehetséges semmiféle "harmadik ut": a filozófia vagy materialista, vagy idealista, bármilyen megtévesztő köntösbe öltözik is az utóbbi.

SAUSSURE általános nyelvelmélete épp ezeken az idealista durkheimi tételeken alapul.

Fejtegetésének eredményeit összegezve SAUSSURE a "Cours de linguistique générale"-ban kijelenti: "... la linguistique a pour unique et véritable objet la langue envisagée en elle-même et pour elle-même" © Ez a kijelentés furcsának tűnhet. Hiszen SAUSSURE a "szociológiai irányzat" képviselőjének tartja magát. De hogyan értsük hát akkor az iménti állitást, amelyet a szerző még kurzivval is kiemel? SAUSSURE némelyik követője nem ok nélkül tette föl ugy a kérdést, hogy - ugymond - azok a szavak, amelyekkel a "Cours de linguistique générale" végződik, a véletlen szüleményei, és semmilyen kapcsolatban nem állnak a megelőző fejtegetéssel. Azzal is magyarázgatták a dolgot, hogy SAUSSUREnek nem állt módjában kidolgozni előadásait, s ezért akadnak könyvében ellentmondások és pontatlanságok. Persze nem ez a lényeg. SAUSSURE könyvében valóban akadnak ellentmondások, ezek azonban egyáltalában nem bizonyitják, hogy a szerző rendszere nincs átgondolva. A "Cours de linguistique générale" a maga módján nagyon is át van gondolva, és nagyon is következetes. Ezek az ellentmondások egy másik, sokkal mélyebb, SAUSSURE egész rendszerét jellemző ellentmondásnak a következményei.

SAUSSURE állitásának első fele ("la linguistique a pour unique et véritable objet la langue") általában ellenvetések nélkül elfogadható. Semmi kétség sem fér hozzá: a nyelvtudománynak éppen azért van joga az önálló létre, mert saját vizsgálati tárgya van; ez a nyelv. A nyelvtudóst nemcsak a nyelv, hanem azok a tényezők is érdekelhetik, s kell is, hogy érdekeljék, amelyektől ilyen vagy amolyan mértékben, de függ a nyelv fejlődése és müködése. Természetesen a nyelvtudomány mint tudomány nem létezhetnék, ha nem volna saját vizsgálati tárgya. Ez kétségtelen. Csakhogy a nyelvész, miközben a nyelvet teljes sokrétüségében vizsgálja, nem szemlélheti a nyelvet "önmagában és önmagáért". Mi a nyelvet a társadalom történetével összekapcsolva és ugy vizsgáljuk, mint a közlésnek, valamint gondolataink és érzelmeink kifejezésének eszközét. Ezért amikor egyetértünk azzal, hogy a nyelvésznek saját vizsgálati tárgya van, s hogy ezt a tárgyat semmiképpen sem szabad összekevernie más tudományok vizsgálati tárgyaival, egyszersmind a leghatározottabban ellenvéleményen vagyunk SAUSSURErel annak megitélésében, hogy m i a c é l j a e t á r g y v i z s g á l a t á n a k . Mennél tüzetesebben vizsgáljuk a nyelvet, annál világosabbá válik előttünk, hogy az h o g y a n eszköze az érintkezésnek, a gondolatok kifejezésének. A nyelv fejlődését és tökéletesedését nagy mértékben gondolataink fejlődése és tökéletesedése szabja meg. Aki nem igy teszi fel a kérdést, az figyelmen kivül hagyja a legfőbb dolgot: a nyelv legfontosabb funkcióinak, a nyelv legfontosabb társadalmi rendeltetésének vizsgálatát.

Az a felhivás, amellyel SAUSSURE könyve végződik (hogy ti. a nyelvet "önmagában és önmagáért" vizsgáljuk), logikusan következik abból a nyelvszemléletből, amely az egész müvet át-

hatja. SAUSSURE, mint mindig, fejtegetéseit analóg példákkal és hasonlatokkal kezdi. Következetesen megkülönböztet külső és belső nyelvi elemeket. A külső elemek közé SAUSSURE azokat a körülményeket sorozza, amelyek között egy-egy nyelv fejlődik. A belsőkhöz magát a nyelv rendszerét. "La langue - írja - est une système qui ne connaît que son ordre propre. Une comparaison avec le jeu d'échecs le fera mieux sentir. Là, il est relativement facile de distinguer ce qui est externe de ce qui est interne: le fait qu'il a passé de Perse en Europe est d'ordre externe; intern, au contraire, tout ce qui concerne le système et les règles. Si je remplace des pièces de bois par des pièces d'ivoire, le changement est indifférent pour le système: mais si je diminue ou augmente le nombre des pièces, ce changement-là atteint profondément la »grammaire« du jeu" (43; 45). "D'une façon générale - fejezi be SAUSSURE -, il n'est jamais indispensable de connaître les circonstances au milieu desquelles une langue s'est développée" (42:45).

A svájci nyelvésznek e gondolata az első pillanatban meggyőzőnek tünik fel. De ez a "meggyőzés" csak látszólagos! Valójában a nyelvész sohasem értheti meg teljesen, hogyan funkcionál valamely nyelv rendszere, ha nem tudja, hogy hogyan alakult az ki. A sakk-hasonlat, amely SAUSSURE egész könyvén végigvonul, nem tisztázza, ellenkezőleg, csak elködösiti és összekuszálja az egész problémát. A sakkjáték rendszere nem ismer nemzeti különbségeket: a francia ugyanazon játékszabályok szerint sakkozik, mint az orosz, a német, az angol vagy a kinai vagy a távoli Hawaii szigetek lakója. A nyelv viszont izig-vérig nemzeti jelenség. Ha meg akarjuk érteni, mi az oka annak, hogy a gondolkodás sajátságai és tulajdonságai, noha a legkülönbözőbb népeknél is azonosak, mégis teljesen különböző nyelvek segitségével jutnak kifejezésre, akkor nemcsak azt kell tudnunk, hogyan funkcionál valamely nyelv rendszere, hanem azt is, hogy milyen körülmények között jött létre, és milyen viszonyok között él jelenleg. A szláv nyelvek másképpen alakultak ki és fejlődtek tovább, mint például a román nyelvek. Ez a körülmény sokban meghatározta ezek és amazok rendszerbeli különbségeit. Például, nem érthetjük meg, hogy a szláv nyelvek rendszerében hogyan különültek el az egyes nyelvek, ha nem vesszük figyelembe külön-külön minden nyelv kialakulásának különböző történelmi utjait.

A nyelv története tehát a nyelv rendszeréhez képest nem valami külsőleges dolog, mint SAUSSURE gondolta. Márpedig éppen ez a tétel huzódik végig vörös fonálként SAUSSURE egész elméletén. A mai román [rumén] nyelv rendszere szempontjából rendkivül fontos az a kölcsönhatás, amely magában e rendszerben a latin és a szláv elemek között kialakult. Ez a kölcsönhatás azonban a román nyelv sajátos fejlődésének eredménye. A mai koreai nyelv rendszerében nem kevésbé fontos a tulajdonképpeni koreai és a kinai nyelvi elemek kölcsönhatása. A nyelv rendszere és e rendszer fejlődésének bizonyos történelmi és nyelvi környezetben adott viszonyai tehát: egy egységes egész dolognak a két oldala. Nem érthetjük meg a nyelv rendszerét a

maga teljes sokrétűségében, ha figyelmen kívül hagyjuk e rendszer kialakulásának sokrétű történelmi feltételeit. De - mint az alábbiakban majd kiderül - éppen a nyelv rendszerének és történetének merev szétválasztása vezette SAUSSUREt és kiváltképp mostani, strukturalista követőit arra a meggyőződésre, hogy a nyelv rendszere nem egyéb, mint teljesen relativ és sematikus, a konkrét, mindig eleven és fejlődőben levő nyelvi jelentéstől megfoszfott nyelvtani ellentétek összessége.

SAUSSURE abbeli igyekezetében, hogy meghatározza "a tiszta nyelvi ellentétek rendszerét", következetesen elhatárolta egymástól a nyelv (la langue), a beszéd (la parole) és a legtágabb értelemben vett nyelvészeti tények (le langage) fogalmát. [A langage műszót az oroszban a recsevaja dejatel'noszt' ‚beszédtevékenység' kifejezéssel fordítják. Mi a továbbiakban megtartjuk az eredeti francia műszót. - A ford.]

SAUSSURE sémája így fest:

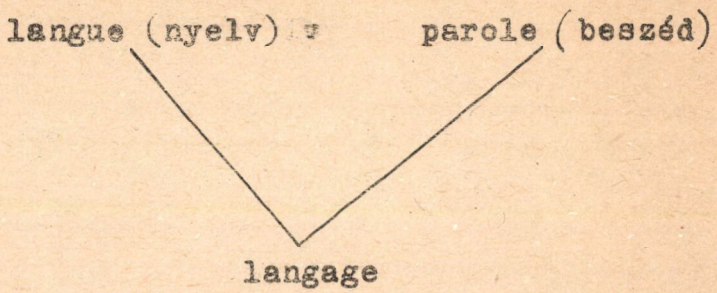

A "beszéd" valami egyéni dolog (egyes személyek beszéde); ellenben a "nyelv" - véli SAUSSURE - "kollektiv tudat", miként SAUSSURE mestere, DURKHEIM is azt hitte, hogy minden társadalom "kollektiv tudat". A langage a fiziológiával és a lélektannal egyaránt érintkezik. De csak a nyelv tekinthető "tiszta nyelvészeti vonatkozások", nyelvészeti antinómiák rendszerének. SAUSSURE hangsulyozza, hogy őt éppen ez az utóbbi rendszer érdekli. Neki semmi egyéb nem fontos és nem lényeges.

Az a saussure-i tétel, hogy a nyelv "kollektiv tudat", az ujgrammatikusok ellen irányult, akik azt hitték, hogy minden nyelv "az egyes egyének nyelvének" összege. Ez az utóbbi meggyőződés széltében-hosszában elterjedt az ujgrammatikusok között. Bizonyos mértékig osztotta ezt a nézetet oly kiváló nyelvész is, mint A.A.SAHMATOV akadémikus [7]. A XX. század elején az ujgrammatikusok individualista felfogását KARL VOSSLER próbálta a maga módján - s nagyon egyoldaluan - továbbfejleszteni [8]. SAUSSURE, aki joggal támadta az efféle nyelvszemléletet, a másik metafizikus végletbe esett. Ő a nyelvben csak az absztrakciót látja. SAUSSURE nem fogta fel ésszel és nem értette meg a különös és az általános dialektikáját. A társadalmit szembe állitja az egyénivel. A kérdést "vagy-vagy" formában veti fel: minthogy a nyelv nem az egyéni "nyelvek" összessége, a nyelvben nincsen semmi konkrét, semmi egyedi, semmi különálló. A nyelv tehát "kollektiv tudat".

Ez a kérdésföltevés épp oly hibás, mint az ujgrammatikusok régi magyarázata. SAUSSURE felfogásával ellentétben a nyelv a valóságban az általánosnak és az egyesnek, a különösnek és az általánositásnak, a konkrétnak és az absztraktnak az egysége. Ismeretes, hogy a nyelvben a nyelvtani kategóriák fejlődését a különöstől és egyestől az általános és az általánositás felé való mozgás határozza meg. Sok mai nyelvtani kategóriának, nyelvtani formánsnak a jelentése érthetetlen marad számunkra, ha nem vesszük figyelembe ezeknek a kategóriáknak és formánsoknak a különöstől és egyestől az általános és az általánositás felé való mozgását. A mai orosz pod 'alá, alatt' viszonyszó általános és elvont jelentése a pod főnévnek ('orosz kemence alja, feneke') konkrét "egyéni" jelentéséből fejlődött ki; az okolo 'mellett, körül' a régi kolo 'kör, kerék' főnévből. Teljesen nyilvánvaló, hogy a vszledsztvie 'vminek következtében' és v tecsenie 'vminek folyamán' előljáró főnevekkel, azaz olyan szavakkal függ össze, amelyeknek "egyénibb" szótári jelentésük van (szledovanie 'következmény', tecsenie 'folyás'). A francia chez '-nál, -hoz' elvont prepozició a latin casa 'ház' főnévből ered, a német trotz 'ellenére' prepozició pedig világosan összefügg a Trotz 'dac, makacsság' főnévvel. A német heit és schaft képzők a régi nyelvben 'mód', 'külső', 'állapot', 'minőség' jelentésü önálló szavak voltak; eredetileg például az olyan összetett szó, mint Weisheit, szó szerint 'a bölcs külsejét' vagy 'képét' jelentette, s csak később vette föl a 'bölcsesség' jelentést.

Az általánosnak és az egyesnek az egysége a nyelv minden oldalát áthatja; ez az egység érvényesül a nyelvtan és a szókincs erős kapcsolataiban. Ugyanez az egység nyilvánul meg a nyelvnek azokban a törvényszerüségeiben is, amelyeknek eredményeképp a nyelv, amelyet a nép alkotott, s amely a nép fejlődésével párhuzamosan fejlődik, egyszersmind a nagy irók és gondolkodók tolla alatt csiszolódik és tökéletesedik.

Mi elvetjük VOSSLER esztétikai-individualista nyelvszemléletét is, amelynek értelmében a nyelvnek minden oldala kizárólag az egyes "alkotó személyiségek" erőfeszitései révén fejlődik, és SAUSSURE metafizikus tételét is, amely szerint a nagy iróknak semmilyen erőfeszitése sem képes befolyásolni a nyelv fejlődését. E tanitásokkal szembe kell szegeznünk az egyetlen helyes, materialista tételt: eszerint a nyelvet, lévén a nép alkotása, igenis tökéletesitik kiváló irók és gondolkodók, akik általában a nyelvet beszélő nép gondolatainak és érzéseinek kifejezői.

Gondolom, egyesek esetleg azt állithatják, hogy SAUSSUREnek a "nyelv" és a "beszéd" antinómiájáról kifejtett tétele általában azokból a megfontolásokból ered, amelyek alapján ő megkülönböztetett külső és belső nyelvtudományt. A nyelvtudós vizsgálatainak tárgya csakis "a belső nyelvlingvisztika" lehet - ime, ez SAUSSURE végkövetkeztetése. Ha a "nyelv" a beszédhez viszonyitva autonóm, akkor a belső nyelvészet nem függ a nyelv fejlődésének és tökéletesedésének külső körülményeitől. Senki sem tagadhatja, hogy SAUSSURE következetes.

735/s/Sze

De éppen ezért fontos, hogy rávilágitsunk: SAUSSURE következtetéseinek egész láncolata téves.

DURKHEIM és az összes többi idealista nyomán SAUSSURE is azt hajtogatta, hogy az ember az őt körülvevő világról csak érzetei alapján mondhat itételet, s hogy a világ objektiv létezése bebizonyithatatlan; éppen ezen az alapon dolgozta ki a nyelvtudomány "tárgyáról és szempontjairól" szóló tanitását.

"Bien loin que l'objet précède le point de vue, on dirait que c'est le point de vue qui crée l'objet" (23; 33). A francia nu 'meztelen' szóhoz - amellyel SAUSSURE megpróbálja megvilágitani e tételét - több nézőpontból közeledhetünk:

1) mint bizonyos meghatározott hangkapcsolathoz;

2) mint bizonyos idea kifejezési formájához;

3) mint a latin nūdum szó megfelelőjéhez stb.

"Un observateur superficiel - magyarázza a svájci nyelvész - sera tenté d'y voir un objet linguistique concret; mais un examen plus attentif y fera trouver successivement trois ou quatre choses parfaitement différentes, selon la manière dont on le concidère" (23; 33). Hogy a szó létezik-e vagy sem objektive, ezt - SAUSSURE szerint - mi nem dönthetjük el. Csak a "felületes szemlélő" tételezheti föl, hogy a nyelv objektive létezik. SAUSSUREnek, akárcsak mesterének, az a meggyőződése, hogy az objektiv világ csak annyiban létezik, amennyiben tudatunk érzékeli. Ezért a nyelv is meg az egyes szavak is nem objektive léteznek, hanem csupán érzékelésünkben. Nem a nyelv mint a kutatás tárgya határozza meg a tárgyra irányuló szempontunkat, hanem ellenkezőleg, a tárgyra irányuló szempontunk határozza meg magát a tárgyat is - bizonygatja SAUSSURE az olvasónak. A nu szó nem objektive, hanem magában a nyelvben és csak annyiban létezik, amennyiben a beszélők érzékelik. Ezért ez a szó is - aszerint, hogy milyen nézőpontból közeledünk felé - hol hangkomplexumnak, hol más nyelvbeli másik szó ekvivalensének, hol bizonyos fogalom kifejezési eszközének látszik. SAUSSURE nézete szerint a nu szó vagy bármilyen más szó objektive semmit sem jelent, ezért az ember nem is mondhat véleményt a szavak objektiv jelentéséről. Mindent a nézőpont - s csak az! - határoz meg.

A materialista nyelvszemlélet azon a tényen alapul, hogy a nyelv objektive létezik; a materialista szemében egy-egy nyelvnek egy-egy szava attól függetlenül létezik, vizsgálja-e ezt vagy nem Kis Péter vagy Nagy János, aki a nyelvet beszéli; a materialista szerint a szavaknak és a nyelvtani kategóriáknak elsősorban objektiv jelentésük van; SAUSSURE viszont mindent egészen más megvilágitásban lát.

SAUSSURE az egyik síkon (a "nyelv" és a "beszéd" szembenállásának síkján) kereken elutasitja az egyéni tényezőt, a másik síkon viszont mindent az egyéni érzékelésből eredeztet. De ha ahhoz, hogy bebizonyitsa a nyelv rendszerének e rendszer lét-

feltételeitől és fejlődési viszonyaitól való látszólagos függetlenségét, a nyelvet ki kellett "szabaditania", s azt legfontosabb funkcióin (gondolatközlés és kifejezés) kivül kellett vizsgálnia, akkor annak a központi ismeretelméleti kérdésnek eldöntésében, hogy mi az elsődleges, az anyag-e vagy a tudat, SAUSSUREnek kénytelen-kelletlen a tudat elsődlegességét hirdető idealista álláspontra kellett helyezkednie. Épp az utóbbi dolog késztette SAUSSUREt annak bizonygatására, hogy csak a nyelvi szempont (a tudat) reális, a nyelvi tények (a nyelv realitása) viszont fikciók.

A nyelvet "társadalmi tudatnak" tekintő "szociológiai" felfogás tehát SAUSSUREnél könnyen összhangba jutott a filozófia legfontosabb ismeretelméleti kérdésének idealista magyarázatával.

A "nyelv" és a "beszéd" szétválasztásából SAUSSURE számos messzemenő következtetést vont le. Már DURKHEIM is erősen állitotta, hogy a társadalmi tudományokban "mindig meg kell különböztetnünk a statikát és a dinamikát" ("la statique et la dinamique")⑨. DURKHEIMnek ezt a tételét SAUSSURE a nyelvre is igyekezett kiterjeszteni. Igy született meg SAUSSURE közismert tanitása a "kettős nyelvészetről", a szinkronikus vagy statikus nyelvészetről és a diakronikus (dinamikus) vagy történeti nyelvészetről.

SAUSSURE, mint mindig, most is elődeinek birálatával kezdi fejtegetését. Ugy véli, hogy BOPP összehasonlitó-történeti nyelvtana nagyon egyoldalu volt: nem a nyelv rendszerét, hanem csak az egyes nyelvi jelenségeket vizsgálta történeti fejlődésükben. Később az ujgrammatikusok csupán megismételték az első összehasonlitó nyelvészek hibáit. SAUSSURE érveihez hozzávehetnők, hogy már az ujgrammatikusok manifesztuma, vagyis HERMANN PAULnak "Prinzipien der Sprachgeschichte" cimü müve (1880) is minden módon hangsulyozta: csak a történeti nyelvtan tekinthető tudományos nyelvtannak, s az "alapelvek" megállapitásakor nem annyira az a lényeges, hogy ezek "a nyelvtudomány alapelvei", mint inkább az, hogy ezek a nyelv t ö r t é n e t i kutatásának alapelvei ("Prinzipien der Sprachgeschichte")⑩.

SAUSSURE jogosan támadta az egyoldalu hisztorizmust, amely a leiró nyelvtant kirekesztette a nyelvtudomány köréből, csakhogy a fürdővizzel együtt a gyereket is kiöntötte. Kezdett ugy tünni neki a dolog, hogy valamely nyelv mai rendszerének figyelmes vizsgálatával nem fér össze a nyelv története iránti érdeklődés ébrentartása. S mi több, SAUSSURE még azt a gondolatot is megkockáztatja, hogy a XVII. század régi logikai nyelvtana (a Port-Royal Grammatikája) jobb volt, mint a XIX. század végének összehasonlitó-történeti nyelvtana, minthogy nagyobb figyelmet szentelt a mai [vagyis az egykoru] nyelvi viszonyok rendszerére. A XVII. századi logikai nyelvtannak - SAUSSURE véleménye szerint - csak az volt a hibája, hogy 1) normativ volt, nem pedig tényleiró; 2) nem tudta elemezni a nyelv némely oldalát; 3) még nem volt abban a hely-

zetben, hogy levonjon bizonyos következtetéseket, és általánositson (118; 89-90). Amikor tehát SAUSSURE a hagyományos nyelvtudományi módszer birálatával kezdi, tekintetét nem előre, hanem hátra, a XVII. századnak még igen tökéletlen és fogyatékos, kezdetleges nyelvtana felé forditja.

SAUSSURE különleges jelentőséget tulajdonitott a nyelvi szinkrónia és diakrónia szétválasztásának. Közben nemcsak ismételgette, hanem a maga módján tovább is fejlesztette, kiegészitette és szabatosabban megfogalmazta mesterének, DURKHEIMnek e tételeit. SAUSSURE azt hitte, hogy a "horizontális és a vertikális" sikok elhatárolásának különösen nagy jelentősége van azokban a tudományokban, amelyek az érték (valeur) fogalmával dolgoznak, vagyis olyan fogalommal, amely szoros kapcsolatot létesit "különböző rendü dolgok között": a munka és a munkabér között a politikai gazdaságtanban, a jelölt és a jelölő között a nyelvtudományban. Ezekben a tudományokban - SAUSSURE meggyőződése szerint - "l'opposition entre les deux points de vue - synchronique et diachronique - est absolue et ne souffre pas de compromis" (119; 90). Itt most ne törődjünk azzal a kérdéssel, hogy SAUSSURE mennyire indokolatlanul hasonlitotta össze a nyelvtudományt és a politikai gazdaságtant egy véletlen, saját maga által kiagyalt kritérium alapján. A nyelvtudomány és a politikai gazdaságtan beleesöppent a "tudományok tudományába", az általános jeltudományba [szemiológia], amely az emberi megismerésnek valamennyi, az "érték" fogalmával dolgozó ágát magában foglalja. Később éppen ebből a saussure-i tételből indulnak majd ki a reakciós szemantikus filozófia képviselői, akik igyekeznek egyetlen csomóban összefogni a különféle társadalmi fogalmakat és kategóriákat.

3

Ha a probléma nyelvészeti oldala felé fordulunk, meg kell vizsgálnunk, hogyan bontotta ki SAUSSURE a nyelvtudományi értelemben vett "érték" fogalmát. Véleménye szerint a nyelv nem egyéb, mint jelek rendszere. Minden jel hangképzetből és fogalomból áll. Ha kiejtjük például a fa szót, akkor meghatározott hangalakba öltözötten fölidéződik bennünk a "fa fogalma". "Hangképzet" és fogalom összekapcsolásának ez a módja alkotja egyben a nyelvi jel lényegét és természetét is (lásd a "Cours" 1. részének 1. fejezetében). SAUSSURE tanitása szerint minden nyelvi jelnek az a fő sajátsága, hogy önkényes. Hogy a nővér szó az egyik nyelvben nővér-nek, a másikban pedig soeur-nek hangzik, azt semmi sem indokolja. Elképzelhető, hogy e szavak másképpen is hangozhatnának, minthogy - SAUSSURE szerint - egy-egy fogalom jelölőjeként meghonosodott hangkapcsolat mindig véletlenül alakul ki.

SAUSSURE feltételezte, hogy minden "nyelvi jel" teljesen önkényes, s ebből a tételből igyekezett levonni minden lehetséges következtetést. Nem ok nélkül hangsulyozta, hogy "le principe de l'arbitraire...plus haut domine toute la linguistique de la langue; ses conséquences sont innombrables"(100;79).

A "nyelvi jel önkényességéről" szóló tanitás óhatatlanul arra a következtetésre juttatta SAUSSUREt, hogy a szinkrón nyelvrendszerben minden jel megváltozhatatlan ("immutabilite du signe"). "On dit à la langue - magyarázza SAUSSURE -: »Choisissez !« mais on ajoute: »Ce sera ce signe et non un autre« " (104; 81). Más szóval, az, hogy a "fá"-nak és a "nővér"-nek fa és nővér a neve - véletlen, de ha e szavak az adott nyelvben igy, nem pedig másként hangzanak, akkor a beszélő ezeket nem változtathatja meg saját kénye-kedve szerint. Innen ered a tanulság: "válassz, de csak ezt a jelet választhatod, másikat nem!"

SAUSSURE helyesen látta és élesen fölvetette a nyelvi jel bonyolult voltának kérdését. De azok a következtetések, amelyeket ebből a megfigyelésből levont, valamint a "jel" természetének kifejtése gyökerében hibásnak bizonyultak. Itt a szociológus DURKHEIMnek már ismert tételéről van szó; eszerint a "szociális tények" az emberhez képest ugyan külsők, de kötelező érvényüek: e tények határozzák meg az ember "viselkedését" is, ezek "parancsolják meg" neki, hogy igy, ne pedig másként tegyen ezt vagy azt. Ehhez hasonlóan SAUSSUREnél is a "nyelvi tények" egyidejüleg önkényesek is (a jelölt és a jelölő relációjában) és az ember számára kötelezőek is ("csak ezt a jelet választhatod, másikat nem").

Valóban, ha valamely nyelv szavait egy egészen másmilyen, nem rokon nyelv szemszögéből vizsgáljuk, akkor az a kérdés, hogy amabban valamely szó miért éppen igy, nem pedig másként hangzik, önkényesnek látszik. Ugyanazt a fogalmat a különféle nyelvekben más és más szó jelöli; e szavaknak más a hangalakjuk és mások a nyelvtani sajátságaik is. A fogalmat tehát egyáltalán nem határozza meg a szó hangburka. Ellenkező esetben nem volna különbség a nyelvek között, és ha tudnók, hogyan hangzik valamely szó egy nyelvben, nem kellene megtanulnunk a másik nyelv szavát. A szó és a fogalom viszonyának minden nyelvben megvannak a saját jellegzetes vonásai és törvényszerüségei. De a jelölt és a jelölő viszonya történetileg egyetlen nyelvben sem önkényes. Hogy az orosz szesztra 'nővér' és a francia soeur 'ua.' szó valamelyest hasonlitanak egymásra, az azért van, mert e szavak közös, indoeurópai forrásból erednek; hogy a nővér szó e két nyelvben mégsem egyforma, az a különféle hangtani és nyelvtani törvényszerüségeknek köszönhető, amelyek a különféle nyelvekben más-más módon alakitják ki a szavakat. Itt már nem is beszélünk arról, hogy minden származékszó eleve motivált, s hogy alkotórészeik a történeti nyelvészet adatainak világánál könnyen földerithetők.

SAUSSURE azonban nem annyira a "nyelvi jel" értelmezésében, mint inkább azokban a következtetésekben tévedett, amelyeket a nyelvi jel sajátosságai alapján vont le. A "nyelvi jel önkényességének" tételéből SAUSSURE azt a fő következtetést vonta le, hogy a szavak - "önkényesek" lévén - általában semmilyen kapcsolatban nincsenek a fogalmakkal (lásd erről alább, 24 kk). Ezért amikor arról vitatkozunk, hogy hogyan értelmezendő "a nyelvi jel önkényességéről" szóló tétel, be

kell látnunk: SAUSSURE legfőbb következtetése, amelyet "a nyelvi jel önkényességének" tétele alapján vont le, mélységesen hibás volt. Nem ok nélkül történt, hogy SAUSSURE követői közül sokan, például az amerikai BLOOMFIELD is kereken kimondták: a szó azért motiválatlan, mert az ember nem ismerheti meg az őt körülvevő világot, s mert "a dolgok természete" mindig rejtélyes és érthetetlen. (12)

SAUSSURE jól megértette, hogy a nyelvtörténet feltárja a szavak óriási többségének "belső formáját", ezért hogy "a nyelvi jel változatlanságát" megindokolhassa, a genfi nyelvésznek élesen szembe kellett állítania a nyelv mai rendszerének vizsgálatából adódó feladatokat e rendszer történeti kialakulásának vizsgálatából adódó feladatokkal. Így keletkezett SAUSSURE tanítása a nyelvi szinkrónián és diakrónián, azaz a mai nyelvállapotot leíró tanról és a nyelvtörténetről. Más dolog - vélte SAUSSURE - a nyelvet mai állapotában vizsgálni, s egészen más dolog, egészen más feladatokkal jár e mai állapot kialakulásának, történetének vizsgálata. A nyelvtörténet mintegy szétszabdalja, "felaprózza" a rendszert. Ellenben a szinkrónia elvonatkoztat a történelemtől, s a nyelv rendszerét "önmagában és önmagáért" vizsgálja. Íme, SAUSSURE, aki valaha a történeti nyelvészet védelmével kezdte pályafutását, éles kirohanásokat intéz a nyelvi jelenségek történeti szemlélete ellen. S íme, levonja a tanulságot is: "L'opposition entre les deux points de vue - synchronique et diachronique - est absolue et ne souffre pas de compromis" (119; 90).

SAUSSURE így próbálta megvilágítani e gondolatát: ahogyan az Alpok panorámáját nem úgy kell megrajzolni, hogy közben az egyik csucsról átnézünk a másikra - egy panorámához csak egy látószög, egy nézőpont szükséges -, ugyanúgy nem tudhatjuk ábrázolni a "nyelv panorámáját" sem, ha egyszerre horizontális és vertikális szemszögből is szemléljük. Míg SAUSSURE egyfelől igyekezett "a nyelv belső rendszerét" - mint az imént láttuk - "megszabaditani" a nyelv "külső" létkörülményeinek befolyásától, addig másfelől ugyanezt a belső rendszert szinkrón, statikus rendszernek minősitette, s mindenképpen el akarta szigetelni a történelemtől, mondván, hogy a történeti szempontnak a nyelvre való kiterjesztése lerombolja a rendszert, s azt egyes elszigetelt tények halmazává változtatja. Ily módon, amikor kezdte a nyelv rendszerét elszigetelni a nyelv valóságos létkörülményeitől, s a nyelv immanens tanulmányozására buzdított, logikusan jutott el egy másik következtetéshez is: a nyelv rendszerét meg kell "tisztitani" minden "történeti" dologtól, azaz mindattól, ami e rendszert mozgásában világitja meg. Innen már csak egy lépésnyire volt ez a kinyilatkoztatásszerü tétel: "a nyelvet önmagában és önmagáért kell vizsgálnunk!"

Mint már hangsulyoztuk, SAUSSUREtől nem lehet elvitatni, hogy következetes volt, bár az ő logikus következtetéseinek hálózatából a lehető legvesszedelmesebb végkövetkeztetésekre kell jutnunk. A nyelv az érintkezésnek és a gondolatok kifejezésének eszközéből önmagukba zárt viszonyok autonóm rendszerévé vált.

Valójában a nyelvi rendszer hosszu történelmi fejlődés terméke; a nyelvi rendszer mintegy a saját történetéből nő ki. SAUSSURE álláspontja szerint viszont a nyelvi rendszer nemcsak hogy nem érthető meg a nyelvtörténet világánál, de ahhoz, hogy megérthető legyen, szinte el kell feledni a nyelv történetét. A svájci nyelvésznek ez a felfogása végjéig hibás. Ahhoz, hogy megérthessük például az orosz dva doma 'két ház' és pjat' domov 'öt ház' között levő m a i r e n d s z e r b e l i különbséget, okvetlenül tudnunk kell, mit képviselt a régi duális alak (doma), amely e két szerkezet különbségét meghatározta.

A mai orosz nyelv nyelvtani rendszerében a teljes és a rövid alaku melléknevek egyebek között abban különböznek egymástól, hogy a teljes alaku melléknevek ragozhatók, a rövid alakuak nem (velikij 'nagy', velikogo 'nagyot', velikomu 'nagynak' stb.; de a velik 'nagy' forma nem ragozható). Ez a különbség onnan ered, hogy a mai nyelvben a rövid alaku melléknevek állitmányi funkcióban szoktak szerepelni (on bül velik 'ő nagy volt'), a teljes alaku melléknevek viszont megőrzik attributum-értéküket (L. Tolsztoj velikij pisatel' 'L. Tolsztoj nagy iró'; itt a velikij jelző). Sokszor azonban a mai nyelvben is találkozunk a rövid alaku melléknevek ragozott formáinak maradványaival, hol a birtokos melléknevek bizonyos esetalakjaiban (otcov 'apai', szesztrin 'nővéri, a nővéré'), hol egyes megkövült, lexikalizálódott kifejezésekben (na boszu nogu 'mezitlábra', ot mala do velika 'apraja-nagyja' stb.). Ha meg akarjuk magyarázni a mai nyelvnek e jelenségeit, a nyelv multja felé kell fordulnunk. E multból kiderül, hogy valaha nemcsak a teljes, hanem a rövid alaku melléknevek is ragozódtak, mert az utóbbiak a mondatban nemcsak állitmányi, hanem jelzői funkciót is be szoktak tölteni. A régi rövid alaku mellékneveknek e sajátsága fölveti bennünk a kérdést, hogy a rövid alaku mellékneveket később miért kezdték csak állitmányként, a teljes alakuakat pedig jelzőként használni. Ily módon a mai nyelvbeli teljes és rövid alaku melléknevek relációinak r e n d s z e r é t ő l akarva-akaratlanul e viszonyok kialakulásának t ö r t é n e t e felé fordul a figyelmünk. Ez érthető is, hiszen a rendszer a nyelv történelmi fejlődésének eredménye. Ezért nem érthetünk egyet SAUSSURErel a nyelvi rendszer értelmezésében.

Ha meg akarjuk érteni, hogy a jelenidejü participium három régi latin végződése (-ans, -ens, -iens) miért maradt meg egyes román nyelvekben (a portugálban) teljesen, másokban csak részben (két végződés az olaszban és csak egy a franciában), akkor ismernünk kell külön-külön mindegyik nyelvnek a történetét és a rokon nyelvek történeti kapcsolatait és kölcsönhatásait is. Valamely nyelv szinkrón nyelvtani viszonyainak rendszerét tehát akkor érthetjük meg, ha nemcsak e viszonyok kialakulásának történetét ismerjük, hanem azt is tudjuk, hogy a történet mintegy benne rejlik e viszonyokban, mintegy potenciálisan adva van bennük. Ez érthető, hiszen a nyelvnek minden "keresztmetszete" egy-egy hosszu, korábbi fejlődésnek a terméke.

375/s/Sze

SAUSSURE a szinkrónia és a diakrónia elválasztására irányuló igyekeztében oly messzire ment, hogy azt kezdte bizonygatni: egy-egy nyelv szinkronikus képe - állítólag - közelebb áll valamely más nyelv szinkronikus képéhez, mint a saját multbeli (diakronikus) állapotához. Minthogy a szinkronikus nyelvészetnek - SAUSSURE szerint - megvannak a maga saját, a diakronikus (történeti) nyelvészetétől élesen elütő vonásai - ezekről az alábbiakban még beszélünk -, ezért a svájci nyelvésznek úgy tünt, hogy valamely nyelv szinkrón állapotának bármely más nyelv szinkrón állapotához való közeledése sokkal törvényszerübb, mint szinkrónia és diakrónia közeledése egyetlen nyelv keretében. Azt hitte tehát, hogy például a francia nyelv mai állapotának "kutató eljárásai" sokkal inkább hasonlítanak a koreai vagy a japán nyelv mai állapotának "kutató eljárásaihoz", mint magának a francia nyelv történetének kutató eljárásai. Más szóval, SAUSSURE a legkülönbözőbb, s mi több, nem rokon nyelvek szinkrón kategóriái között sokkal nyilvánvalóbb folytonosságot lát, mint bármely, önmagában vizsgált nyelv szinkróniája és diakróniája között. SAUSSURE így képzelte a dolgot:

vonzás		vonzás		
1. nyelv mai állapota		2. nyelv mai állapota		3. nyelv mai állapota	stb.
tazitás		tazitás		tazitás	
az adott nyelv multbeli állapota		az adott nyelv multbeli állapota		az adott nyelv multbeli állapota	stb.

Nyilvánvaló, hogy ez a séma nem megfelelő, minthogy történetellenes. Természetesen nem tagadható, hogy a legkülönbözőbb nem rokon nyelvek között is vannak bizonyos hasonló vonások (főként a szintaxisban és részben a szókészletben), mert a világnak minden nyelve, miként külön-külön is minden nyelv, az érintkezésnek és a gondolatok kifejezésének eszköze. A nem rokon nyelvek azonban egyszersmind erősen különböznek is egymástól: más-más nyelvtani rendszerük és alapszókincsük van, s beszédhangjaik is különbözők. Ha viszont a nyelvész egyetlen nyelv szinkróniájának és diakróniájának viszonyát vizsgálja, akkor egyazon nyelvtani rendszernek, egyazon alapszókincsnek és egyazon hangrendszernek szakadatlanul változó, de egymáshoz mégis nagyon közelálló, belsőleg összefüggő fejlődési szakaszaival van dolga. SAUSSURE, mivel

szétválasztotta szinkróniát és a diakróniát, azt hitte, hogy a legkülönbözőbb nyelvek különféle szinkrón állapotai több pontban érintkeznek egymással, mint egy és ugyanazon nyelvnek különféle fejlődési szakaszai. Ebből származott a történetellenes nyelvszemléletet; a rokon és a nem rokon nyelvek összekeverése; annak tagadása, hogy a nyelvek genetikus kapcsolatainak kutatása fontos; a különféle nyelvek összehasonlító-történeti és egybevető vizsgálatának s az efféle vizsgálatok feladatainak meg nem értése.

Hogy SAUSSUREnek ez az időtől független (pankronikus) nyelvszemlélete hová vezetett, azt egyik-másik mostani követőjének munkáiból itélhetjük meg, amelyek a "szociológiai" iskola leggyengébb és legtévesebb tételeit fejlesztik tovább. LOUIS HJELMSLEV például "La catégorie des cas" cimü monográfiájában (1935-1937) egy füst alatt vizsgálja a szóban forgó nyelvtani kategóriát a görögben és a latinban, a tabaszaran és a lak nyelvben, sőt a nacsez nyelvben is, jóllehet az utóbbit "felfedezésekor" mindössze két ember, egy öreg férfi és egy öreg asszony beszélte, akik azonfelül még más-más nyelvjárásban fejezték ki magukat. Végeredményben a legkülönbözőbb nyelvtani rendszerü nyelveket a nyelvtani absztrakciók sajátos "egységes folyamában" elemzi (13). Ilyen szemléletmód mellett az egyes nyelveknek nemcsak az eredeti karaktere homályosul el teljesen, hanem az is, hogy egy-egy nyelv milyen helyet foglal el a világ többi nyelve között. Az "időtlen nyelvészet" egészen beárnyékolta az összehasonlító-történeti nyelvtudományt.

4

SAUSSURE, miután élesen elkülönitette a szinkróniát a diakróniától, figyelmét elsősorban a szinkrón nyelvállapot vizsgálatának feladataira összpontositotta. Minthogy a nyelv diakronikus fejlődésében - vélte SAUSSURE - csak egyes nyelvi jelenségek különálló (hangtani, alaktani, szintaktikai és lexikális) változásairól lehet szó, ezért a változások rendszerszerüségéről nem beszélhetünk. A nyelvtörténet csak véletlen mozgásokat ismer. Szó sem lehet róla, hogy a nyelv történeti fejlődésének valamiféle törvényei is vannak. SAUSSURE meggyőződése szerint azt kivánni, hogy megállapitsuk a nyelv fejlődési törvényeit - annyi, mint azt kivánni, "hogy megfogjuk az árnyékot" (15o; 97) (14).

DURKHEIM nyomán SAUSSURE ugy vélte, hogy minden társadalmi törvény "két követelménynek" köteles mindenképpen megfelelni. Eszerint a törvénynek általánosnak és szükségszerünek (kötelező érvényünek) kell lennie. Ráadásul SAUSSURE - akárcsak DURKHEIM - e "követelményeket" elvontan és metafizikusan értelmezte (bármely társadalom bármely törvénye bármely időben). De minthogy a nyelvben - következteti SAUSSURE - nincsenek olyan jelenségek, amelyek megfelelnek e két szükségszerü "követelménynek", ezért azt sem mondhatjuk, hogy a nyelvben igen-

is vannak a nyelv fejlődését és működését meghatározó törvények. Például a latinban a hangsuly az utolsó előtti szótagra esett, ha az hosszu volt, ellenben ha ez a szótag rövid volt, akkor a hangsuly az első szótagra tolódott át (amīcus 'barát', de ănima 'lélek'). A francia nyelvben a hangsuly mindig az utolsó szótagon van, jóllehet ez a hangsuly történetileg összefügg a latin hangsullyal. Az a benyomása támad az embernek, hogy a latin hangsuly a francia nyelvben helyet változtatott. De ez csak csalóka látszat. A franciában ugyanarra a szótagra esik a hangsuly, mint a latinban, csakhogy a hangsulyos szótag után álló tag meggyöngült (redukálódott). Végeredményben: "la place de l'accent s'est trouvée changée sans qu'on y ait touché" (fr. ami 'barát', âme 'lélek'). Következésképpen - próbál általánositani SAUSSURE - itt semmilyen törvény nem is volt, hiszen a törvénynek általánosnak és kötelező érvényünek kell lennie, a latin hangsulyszabály viszont nem maradt meg a román nyelvekben, hanem átalakult, tehát nem is volt kötelező érvényü (131;98).

A szinkrón nyelvállapot szabályai gyakran általánosak, de sohasem kötelező érvényüek. A diakróniában viszont - SAUSSURE tanitása szerint - a tények kötelező érvényüek, de nem általánosak. A latin hangsulyszabály bizonyos meghatározott korban mindazonáltal általános volt, a történeti változások azonban sohasem általánosak. A német Gast 'vendég' - Gäste 'vendégek' oppozició, amely kiszoritotta a régebbi Gast - Gasti oppozicíót, a jelenségeknek bizonyos, nagyon korlátozott körében volt csak kötelező érvényü (imperativ), de nem vált általános jellegüvé (a mai német nyelvben a többes szám képzésének egyéb tipusai is vannak, például Blume 'virág' - Blumen 'virágok'). Mig tehát a nyelv szinkrón tényei nem kötelező érvényüek, addig a diakronikus változások nem általánosak. Ezért SAUSSURE sem ezekben, sem amazokban a jelenségekben nem hajlandó törvényszerüségeket látni.

SAUSSURE, miközben a törvény fogalmát mind a diakróniából, mind a szinkrónia területéről számüzi, egyuttal számos fenntartással is él. Ő itt is a szinkróniának nyujtja az elsőbbség pálmáját. Ez utóbbinak a területén ugyanis "rendet és szabályosságot" lát, ami viszont lehetővé teszi, hogy itt viszonylagos törvényekről beszéljünk, bár e "törvények" nem felelnek meg az igazi társadalmi törvények követelményeinek. Ellenben a nyelv történeti fejlődésében (diakróniájában) még "rend és szabályszerüség" sincsen, s minden alá van vetve egyes véletlen, a nyelv szinkrón rendszerének egyensulyát fenyegető tényezők hatásának.

SAUSSURE szkepticizmusával és agnoszticizmusával ellentétben a szovjet nyelvészek abból a marxista-leninista tételből indulnak ki, hogy a nyelv fejlődését nem véletlen tényezők hatása, hanem különféle (a hangrendszerben, a szókincsben és a nyelvtanban érvényesülő) törvények - általánosak is, különlegesek is - határozzák meg. Minden nyelv fejlődésének irányát megszabja az uj minőség elemei felhalmozó-

dásának és a régi minőség elemei elhalásának törvénye, a szókincs szakadatlan gazdagodásának törvénye, a nyelvtani rendszer tökéletesedésének törvénye.

SAUSSURE számüzte a nyelvtudományból a törvény fogalmát, de mint láttuk, mégis elismerte, hogy a szinkrónia területén "rend és szabályszerüség" uralkodik. Minthogy pedig SAUSSURE szerint a nyelvtudománynak nem az a feladata, hogy elszigetelt jelenségeket tanulmányozzon (ez a diakróniát jellemzi), hanem az, hogy a nyelv rendszerét megvilágitsa, ezért minden nyelvet szinkronikusan kell tanulmányoznunk. A svájci nyelvésznek az a felszólitása tehát, hogy a nyelvi jelenségeket szinkronikusan vizsgáljuk, a nyelvi rendszerre vonatkozó felfogásából következik. És forditva: az a felhivás, hogy a nyelvi rendszert, ne pedig az egyes nyelvi jelenségeket vizsgáljuk, óhatatlanul arra késztette SAUSSUREt, hogy a szinkronikus nyelvszemléletnek különleges fontosságot tulajdonitson. A szinkróniáról és a diakróniáról szóló saussure-i tanitás tehát szétválaszthatatlanul összefügg SAUSSUREnek a nyelvi rendszerrel kapcsolatos felfogásával, pontosan ugy, ahogyan a nyelv kialakulásának történetétől elszakitott nyelvi rendszer fogalma ("rend és szabályszerüség") a szinkrónia és diakrónia tanához vezetett. Ezért szerintünk téves egyes szovjet nyelvészeknek az a nézete, hogy SAUSSURE helytelenül járt el, amikor elkülönitette a szinkróniát a diakróniától, de helyes álláspontot képviselt a nyelvi rendszerről szóló tanitásában (15). Valójában SAUSSURE elméletének egyik oldala szétszakithatatlanul összefügg annak másik oldalával, s a szinkrónia autonómiájának hangoztatása közvetlenül visszatükröződött ugyanezen szerzőnek a nyelvi rendszerről kifejtett felfogásában is.

Mint hangsulyoztuk, a saussure-i rendszer-fogalommal (eszerint a nyelv rendszerét egyáltalán nem határozza meg az egész megelőző fejlődés) mindenkor szembe kell állitanunk egy másik rendszer-fogalmat, amely szerint a nyelv rendszere a nyelv történetéből nő ki, s mintegy része a nyelv szakadatlan történelmi mozgásának és tökéletesedésének. A nyelvi rendszer nem nyelvtani megfeleléseknek és ellentéteknek mozdulatlan sémája, mint SAUSSURE gondolta. A nyelv rendszere nem egyéb, mint a nyelv történetének élő szemtanuja. A rendszerben minden korban ott érezzük a nyelv történeti mozgásának érverését.

Természetesen a nyelv rendszere és története közötti viszonynak ez a felfogása egyáltalán nem zárja ki azt, hogy bizonyos ellentmondások a nyelv mai aktuális állapota és történeti multja között is lehetnek. Efféle ellentmondások - a nyelvi fejlődés eredményeként - a nyelv különféle oldalaiban mutatkozhatnak: hangrendszerében, nyelvtanában, szókincsében, a szó "belső alakjában". A mai orosz nyelv szempontjából a bulavka 'gombostü' szón már nem érezni, hogy a bulava 'buzogány' szó származéka, s ezért az a deminutiv jelentés, amely valaha megvolt a bulavka szóban, most teljesen eltünt. Kétségtelen: e tény közvetlenül összefügg az-

zal, hogy a bulava szó archaikussá vált. Míg tehát történeti szempontból a bulavka a bulava származéka, addig a mai nyelvben a bulavka már nem indít bennünket hasonló képzettársitásokra, s nem úgy appercipiáljuk azt, mint -ka kicsinyitő képzővel ellátott szót. SAUSSURE és kiváltképp követői, mint például BALLY (16), hasonló természetü példákkal igyekeztek megindokolni azt a tételt, hogy a nyelv rendszere teljesen el van szigetelve a nyelv történetétől. Valójában persze az efféle példák egészen mást bizonyitanak: azt, hogy a nyelv fejlődésének különféle szakaszai között bizonyos belső ellentmondások tapasztalhatók, hogy az uj minőség elemei fokozatosan elhalnak a nyelvben, s közben az uj állapot történeti kialakulása során ez az uj bizonyos mértékig ellentmondhat a réginek. Az ilyen jelenségek nem arról tanuskodnak, hogy "a nyelv rendszere független a történetétől", mint SAUSSURE gondolta, hanem arról, hogy a nyelv fejlődése dialektikusan megy végbe.

SAUSSURE elméletében tehát a nyelv rendszer-voltáról szóló elmélet összefüggött a szinkrónia és a diakrónia merev szembenállásáról és összeegyeztethetetlenségéről szóló elmélettel.

Lássuk most közelebbről, miben áll SAUSSUREnek a szinkrón rendszerbeli nyelvi viszonyokról szóló elmélete.

Mint már tudjuk, SAUSSURE azt hitte, hogy a nyelvben végbemenő történeti változások véletlen jellegüek. E véletlen változások azonban felboritják a szinkrón rendszer egyensulyát, s előidézik az egyik szinkrón állapotból a másikba való átmenetet. De mert SAUSSUREnek meggyőződése volt, hogy a nyelvi változások véletlen jellegüek, ezzel egyszersmind nemcsak tagadta, hogy a nyelvben végbemenő történeti változások törvényszerüek, hanem állitotta is, hogy a nyelv sohasem halad és sohasem tökéletesedik. "Par opposition à l'idée fausse que nous nous en faisons volontiers - irta SAUSSURE -, la langue n'est pas un mécanisme créé et agencé en vue des concepts à exprimer" (121-2; 92). A nyelvi rendszer nem egyéb, mint "tiszta viszonyok" rendszere, s csak az. Semmiféle anyagi dolgot nem fejez ki. Semmilyen jelentéseket nem közvetit. Az emberi gondolkodás csak véletlenül használja fel éppen a nyelvi formát és a nyelvi jeleket, hiszen ugyanugy felhasználhatna bármilyen egyéb "jeleket" is - taglejtéseket, morzejeleket vagy a tengerészetben alkalmazott zászlójelzéseket (17).

Azt, amit maga SAUSSURE nem mondott el "a tiszta nyelvi viszonyokról" szóló elméletében, sietve elmondták helyette mai strukturalista hivei és a logikai pozitivizmus képviselői. Az ő szájukból megtudjuk, hogy a nyelv és a gondolkodás egyáltalán nem alkot szerves egységet, s hogy amiként lehetséges "tiszta gondolkodás" nyelv nélkül, ugyanugy létezhet nyelv is mint "tiszta forma", amelyet semmilyen "gondolat sulya" nem terhel.

WITTGENSTEIN, a logikai pozitivizmus képviselője írja "Tractatus logico-philosophicus" című munkájában: "Azt mondhatom, hogy »ez a foltocska piros«, de azt nem mondhatom, hogy »ez a foltocska hangos«, mert a foltnak természetétől fogva nincsenek hangjai. Hasonlóképpen mondhatom azt, hogy »ez a zaj hangos«, de azt nem, hogy »ez a zaj piros«" (18). WITTGENSTEIN fölveti a kérdést, vajon mi az oka annak, hogy a folt szó összekapcsolható a virágot jelölő szóval, de nem kapcsolható össze a hangot jelölő szóval. Erre a kérdésre a "szófűzés szintaktikai szabályában" keresi a feleletet. Nézete szerint éppen a "szintaktikai szabálynak" kell feltárnia a "folt logikai természetét". Nem az objektív valóság határozza meg tehát a fogalom logikai természetét, s ez az utóbbi - bizonyos mértékben - a kongruencia szintaktikai törvényeit, hanem a szintaktikai szabályok "húzzák" maguk után a logikát, amely a valóságot is posztulálja. Mint minden következetes idealista, a logikai pozitivizmus képviselői is teljesen idealista módon vetik föl a filozófia alapkérdését.

Milyen szerepet játszik a nyelv a megismerés folyamatában? Erre a kérdésre CARNAP próbál feleletet adni. Ő szigorúan megkülönbözteti a beszédnek ugynevezett anyagi és formális moduszát.

"A beszéd anyagi modusza a tárgyakról, a dolgok helyzetéről, a szavak értelméről, tartalmáról és jelentéséről beszél; a formális modusz viszont csak a lingvisztikai formákhoz tartozik" (19). CARNAP véleménye szerint a filozófust és a nyelvészt csupán a formális modusz érdekelheti. Ugyanakkor, amikor az anyagi moduszban az ítéletek úgy viselkednek, mintha az objektív világ bizonyos sajátságairól mondanának valamit, a formális moduszban nem reális dolgokra vonatkoznak, s csak szavakkal van dolgunk. Minthogy pedig a filozófiának - CARNAP meggyőződése szerint - nem kell tisztáznia a valóságos világ sajátságait - annak léte logikailag nem bizonyítható -, ezért a filozófiának nem a tárgyakról szóló ítéleteket ("a beszéd anyagi moduszát"), hanem csak a szavakról szóló ítéleteket ("a beszéd formális moduszát") kell elemeznie. Ezért az efféle ítélet, mint például ez: "a tény tárgyaknak, lényegeknek, dolgoknak az összessége" ("anyagi beszéd-modusz"), a formális beszéd-moduszban (CARNAP szerint a filozófusnak és a nyelvésznek csak ez fontos) így fog hangzani: "az ítélet szimbólumok sora". "Föltéteszem - írja CARNAP -, hogy a pozitivista ezt a tételt védelmezi: A »tárgy érzékelési adatok komplexuma«, a realista pedig ezt vágja rá: »A tárgy atomok komplexuma«. Ekkor se vége - se hossza vitatkozás kezdődik ama álkérdés körül, hogy vajon mi is valójában a tárgy (the pseudo-question of what a thing actually is). Ha a formális beszéd-moduszhoz fordulunk, mindkét tétel összeegyeztethető lesz..., mert a tárgyról szóló ítéletnek egyenértékű szintaktikai mondattá való lefordítására kínálkozó különféle lehetőségek nyilvánvalóan nem egyeztethetők össze egymással. A pozitivizmus és a realizmus közötti vita nem egyéb, mint álítéletekről folyó vita, amelyre kizárólag azért kerül sor, mert az anyagi beszéd-moduszt használják" (20).

735/s/Sze

A logikai pozitivizmus képviselői tehát azt akarják bebizonyitani, hogy a nyelvi absztrakciók semmilyen kapcsolatban sincsenek a reális valósággal. A nyelv "viszonyok tiszta formája", amely bár mentes minden anyagitól, mégis - állitólag - "össze tudja békiteni a materialistákat és az idealistákat". A logikai pozitivizmus képviselői tehát a nyelv segitségével próbáltak "harmadik utat" találni a filozófiában, mint ahogyan annak idején a machisták folyamodtak ugyanebből a célból a "tapasztalat" fogalmához. Ismeretes azonban, hogy a filozófiában nincs és nem lehet semmiféle harmadik ut: a filozófia vagy materialista, vagy idealista lehet csak. Ugyanezt kell mondanunk a nyelvtudományról és minden egyéb tudományról is.

SAUSSURErel és jelenlegi követőivel ellentétben a marxista nyelvtudomány azt tartja, hogy a nyelvi absztrakciók nem csupasz és üres absztrakciók, hanem olyan absztrakciók, amelyek a nyelvnek - ez az egyestől és a konkréttól az általános és az elvont felé haladt - a történeti fejlődése során alakultak ki.

Ebből a szempontból bizonyos párhuzam vonható a nyelvi absztrakciók története és a matematikai absztrakciók története között. Ismeretes, hogy a materialisták - az idealistákat cáfolva - gyakran rámutattak (21) : a "tiszta" matematika kategóriáit nem lehet egyszerüen fejből, apriorikusan, a tapasztalat figyelembe vétele nélkül magyarázni. A matematika azonban, miután az ember reális szükségletei létrehozzák, gyors fejlődésnek indult az egyre bonyolultabb absztrakciók utján. A matematikát ugyanaz a reális valóság kényszeritette erre az utra, amelyet később már nem elégitettek ki a legegyszerübb számtani müveletek. A felső matematikában olyan tételek keletkeztek, amelyek részben már kezdtek ellentmondani az elemi matematika törvényeinek. De ezek a tételek mégis a matematika elemi axiómáiból nőttek ki. Valami hasonló dolog ment végbe a nyelv történetében, a nyelvtan történetében is. A mai elvont és igen bonyolult nyelvtani kategóriák és szófajok valaha sokkal "átlátszóbbak" és egyszerübbek voltak. Később, a nyelv hosszu-hosszu történeti fejlődése során azonban ezek a kategóriák lassanként elszakadtak eredeti "indítékaiktól", eredeti forrásaiktól, s egyre elvontabb és közvetettebb jelentésüvé váltak. Végül is a mai nyelvekben kialakultak a nyelvtani és a logikai kategóriák között levő, igen bonyolult viszonyok. De ez a bonyolultság ne tévesszen meg senkit, s ne takarja el senki elől azokat a reális történeti gyökereket, amelyekből ezek az absztrakciók kinőttek. A nyelvi absztrakciók nem "üres" és "anyagtalan" viszonyok, miként ezt SAUSSURE követői állitják, hanem olyan absztrakciók, amelyek mintegy magukba szivták az emberi gondolkodás mérhetetlen gazdagságát, azét a gondolkodásét, amely mindig és szakadatlanul megtalálja a maga nyelvbeli kifejezését.

5

SAUSSURE tanitványai manapság gyakran vádolják mesterüket azzal, hogy nem volt következetes "a tiszta nyelvi viszonyok" strukturájának értelmezésében. Elvégre SAUSSURE olykor mégis csak beszélt nyelvi anyagról is. Például HJELMSLEV, miközben "helyre igazitja és továbbfejleszti Saussure-t", azt állitja, hogy a nyelv "tiszta viszony-struktura", s az alábbi nyelvfogalom mellett kardoskodik: "a nyelv séma, olyan valami, ami ellentmond annak a véletlen (fonetikai, szemantikai stb.) realizációnak, amelyben e séma megjelenik" (22). Mint látjuk, HJELMSLEV valóban fölteszi az i-re a pontot, s azt állitja, hogy a nyelvészt a nyelv hangtani és jelentéstani oldala egyáltalán nem érdekli, minthogy a nyelv "tiszta viszony-rendszer", amely semmiféle anyagi dologgal nincs kapcsolatban. HJELMSLEV szerint a nyelvésznek közömbös, hogy a nyelv milyen formában jelenik meg: a tulajdonképpeni nyelv formájában-e, vagy morzejelek formájában, vagy a nemzetközi tengeri szignalizáció formájában. A nyelvészt - hirdeti HJELMSLEV - nem a nyelvi anyag, hanem a séma kifejezési módja, a szimbólumok, a jelek és a viszonyok "tiszta struktúrája" érdekli. Ezért a nyelvésznek, miközben e viszonyokat tanulmányozza, sem leirnia, sem ismernie nem kell "az e viszonyokhoz tartozó elemeket" (23).

Az a veszély tehát, hogy a nyelvet elszakitják a nyelvi anyagtól (ez SAUSSUREnél nagyon is reális veszély volt), SAUSSURE követőinél tökéletesen zárt skolasztikus elméletté, a gondolkodás nélküli nyelv elméletévé, a nyelvet konvencionális sémának tekintő elméletté vált. Nehéz komolyan birálnunk HJELMSLEVnek és a többi hasonszőrü mai strukturalistának a "felfogását", annyira tudománytalan és foghijas ez a "felfogás". A nyelvet a tengerészeti zászlójel-rendszerrel azonositani annyit jelent, hogy nem értjük azt, ami a nyelvben a legfontosabb, vagyis nem értjük meg a nyelv lényegét, s nem vesszük figyelembe: a nyelv a gondolat közvetlen valósága. Itt a nyelvet, amelyben rendkivül gazdag lehetőségek vannak a gondolatok és az érzések legfinomabb árnyalatainak kifejezésére is, a konvencionális zászlójelek kezdetleges és durva rendszerével tartják egyenlőnek. Arról már nem is beszélünk, hogy ez az elmélet filozófiailag teljesen téves. E "tanitás" nemcsak hogy figyelmen kivül hagyja nyelv és gondolkodás szerves összefüggését, de éppen abból a föltevésből indul ki, hogy a nyelv és a gondolkodás független egymástól. E "tanitás" tehát ellentmond a nyelvi tényeknek, s ezért tudományos szempontból is teljesen elfogadhatatlan.

SAUSSURE különféle követői igyekeztek továbbfejleszteni a svájci nyelvtudós "szociológiai" elméletének egyes oldalait. A legujdonsültebb strukturalisták SAUSSUREnek a nyelvi viszonyhálósat felfogásában mutatkozó következetlenségeit igyekeznek kiküszöbölni, s mesterük legtévesebb és legelfogadhatatlanabb tételeit fejlesztik tovább. Az ugynevezett funkcionális nyelvészet képviselői pedig, akik szintén szőröstül-

-bőrűtül elfogadják SAUSSURE rendszerezését, a saussure-i elméletnek egy másik oldalára irányitják figyelmüket. A "funkcionális nyelvészet" hivei - BALLY, SECHEHAYE, FREI és mások - igy teszik föl a kérdést: a szinkrónián ról és a diakrónián ról szóló elmélet - ugymond - helyesen határolja el a nyelv legfontosabb "területeit", de nem ad választ arra a kérdésre, hogy m i é r t vannak mégis nyelvi változások, m i irányitja a nyelv mozgását erre vagy amarra. A diakrónia csupán lerögzit bizonyos nyelvi eltolódásokat, bizonyos átalakulásokat. Ha a nyelvtörténet megállapitja például, hogy a latin pater szónak a franciában a père szó felel meg, ezzel még nincs megmagyarázva, hogy miért ment végbe ez a változás. De még inkább nem magyarázza és nem magyarázhatja meg a mozgást a szinkrónia val foglalkozó nyelvész. Az ő feladata csupán az, hogy leirja és osztályozza a nyelvi tényeket és jelenségeket; az a kérdés azonban nem érdekelheti őt, hogy e tények és jelenségek hogyan alakultak ki. De hát akkor ki m a g y a r á z z a m e g a nyelvi jelenségeket? - kérdik joggal a funkcionális nyelvészet atyamesterei.

Nem nehéz kitalálnunk, hogy a funkcionális nyelvészetnek - a saussureizmus eme sajátosan megreformált változatának - alapitói önmagukat tartják hivatottnak e feladat végrehajtására. Már BALLY, a "Cours de linguistique générale" egyik kiadója is számos munkájában megpróbál feleletet adni e kérdésre[29]. Ennek a feladatnak a megoldására vállalkozott HENRI FREI is "La grammaire des fautes" cimü könyvében. A "funkcionalista nyelvészek" hite szerint a szinkrónia elméletének az a gyengéje, hogy nem tárja fel, milyen szükségletek (les besoins) határozzák meg "a nyelv örökös megujulását és mozgását". SAUSSURE nem tárta fel e "szükségleteket". A "funkcionalista nyelvészek" szeretnék azokat meghatározni. Eszerint - mint BALLY és FREI magyarázza - ilyen, a nyelv fejlődését meghatározó "szükségletek" a következők: "a beszédtevékenységek ökonomikus voltának szüksége", "a kifejezésbeli expresszivitás szüksége", "a hasonló jelenségek asszimilációjának szüksége", "a tömörség szüksége", "a jel változatlanságának szüksége".

Ha a francia nyelv története során - véli FREI - a tous jours 'minden nap' szókapcsolat a toujours 'mindig' határozószóvá vált, e nyelvi változást a "tömör kifejezés szükségével" magyarázhatjuk. Ha viszont ugyanebben a francia nyelvben "tagadó szerkezetként" most kettős, nem pedig egyes tagadást használunk (j e n e s a i s p a s 'nem tudom' tipus), noha a régi nyelvben egyes tagadás is lehetséges volt, akkor itt - ellenkezőleg - egy másik szükséglet hatása érvényesül: "a kifejezésbeli expresszivitás szüksége". FREI, aki SAUSSUREnek egyik legkövetkezetesebb tanitványa, egész könyvét e sajátságos "szükségletek" elvére épiti. Minden nyelvi jelenséget beskatulyáz e "szükségletek" rubrikáiba. SAUSSURE tanitványa igy próbálja "megszilárditani" mestere pozicióját, s igy próbálja az összes nehéz kérdést a deus ex machina elve alapján megoldani. A nyelv történetében ilyen meg ilyen változások mennek végbe. Hogy miért? Igen egyszerü a felelet: itt a "tömör kifejezés szük-

séges" érvényesül. Ha ellenkező jellegü változás megy végbe? A dolog akkor is igen egyszerü: itt az ellenkező tendencia - "a részletes kifejtés szüksége" - müködik (25).

Persze világos, hogy az efféle "magyarázatok" teljesen elfogadhatatlanok. FREI egy ismeretlen helyébe egy másik ismeretlent helyez, s csak azt. Ha igaz, hogy a nyelvek történetét a minden nyelvre érvényes "szükségletek" határozzák meg, akkor miért fejlődnek más és más módon a különféle nyelvek? Mi az oka, hogy ugyanabban a nyelvben egymást kölcsönösen kizáró "szükségletek" érvényesülnek? Arról nem is beszélve, hogy a nyelv fejlődését nem határozhatja meg a "beszédtevékenységek ökonomikusságának szüksége", mert a nyelv fejlődését végső soron a nyelv fokozatos tökéletesedése szabja meg, s ez a gondolkodás fejlődésével és tökéletesedésével, gondolkodásunk egyre gyarapodó és bonyolultabbá váló igényeivel függ össze. Annak a tételnek a tudománytalanságát, amely szerint állitólag minden társadalom fejlődését "az emberi erőfeszitések ökonómiája" határozza meg, annak idején V.I.LENIN leplezte le.

Az a kisérlet tehát, hogy SAUSSUREnek a szinkróniáról és a diakróniáról kifejtett elméletét "használhatóbbá tegyék", szükségképpen teljes kudarcba fulladt. BALLY, SECHEHAYE, FREI és mások ugy próbálták módositani SAUSSUREt, hogy alaptételeit nem bántották. Ahelyett, hogy azt a kérdést tették volna fel, hogyan változnak a nyelv szinkrón jelenségei a nyelvi fejlődés diakronikus törvényeinek hatására, a "funkcionalista nyelvészek" a szinkrónia körét tul nem lépve igyekeztek leirni a szinkrón állapotot. A szinkróniában a szinkrónia jellegét meghatározó "szükségleteket" keresték. Ezek azonban a nyelv szerkezetéhez képest teljesen külsőlegesnek és véletlennek bizonyultak. Aki arra a kérdésre, hogy miért változik a nyelv szinkrón strukturája, a nyelvtörténetnek és a nyelv kialakulásában és fejlődésében érvényesülő törvényeknek a megkérdezése nélkül akar válaszolni, óhatatlanul teljes kudarcra van kárhoztatva.

*

SAUSSURE igen nagy hatással volt a mai polgári nyelvészetre (26). E tanitás különféle oldalait nyugaton és Amerikában szakadatlanul továbbfejlesztik, kommentálják, ujra meg ujra megfogalmazzák. A maga nemében nagyon következetes saussure-i elméletben azonban sok belső ellentmondás is volt. Maga SAUSSURE még nem forditott hátat teljesen a nyelvtörténeti kutatás feladatainak. Sőt, korai munkáiban még védelmezte is az összehasonlitó-történeti nyelvészet elveit. Ezért a XX. századi összehasonlitó-történeti nyelvészetnek számos képviselője vallotta magát SAUSSURE tanitványának. SAUSSURE elméletében, a "Cours de linguistique générale" cimü müvében azonban egy, a nyelvtudományra nagyon veszélyes történetellenes nyelvszemlélet öltött testet, amelyet azután a mai strukturalizmus hi-

vei részleteiben is továbbfejlesztettek. A saussure-i elméletnek éppen a legreakciósabb részletei voltak a legnagyobb hatással a strukturalistákra. A szinkrónia és a diakrónia éles és metafizikus szétválasztása; a nyelv rendszerét "tiszta viszonyok" sémájának képzelő felfogás; a nyelv anyagi valóságának tagadása; a nyelv történeti mozgástörvényeinek tagadása; a nyelv óvása a "gondolkodás állandó beavatkozásától"; a nyelv és a gondolkodás szétszakithatatlan egységének teljes meg nem értése - ime, ezek a mai saussureizmus legveszélyesebb megnyilvánulásai.

A mai saussureiánusok ellen mégis sokkal nehezebb harcolni, mint a strukturalisták, a szemantikusok és a logikai pozitivizmus képviselői ellen. Mig ugyanis az összes, legutóbb emlitett irányzatok elméleteinek idealista és reakciós alapjai igen tisztán láthatók, addig a "tiszta" Saussure-hivők "alapelvei" gyakran álcázva, s rendszerint sokkal óvatosabban vannak kifejtve. A mai Saussure-hivők, miközben látszólag a nyelv különleges jellegét védelmezik, gyakran megfeledkeznek a nyelv és a gondolkodás problémájáról, erről a nagyon fontos problémáról, "nem nyelvészeti" problémának tekintik azt, és a "tiszta nyelvi jelenségek" kutatásának elveit veszik védelmükbe. Ime, ezért kell a szovjet nyelvészeknek mindenképpen és szakadatlanul harcolniuk a mai saussureizmus és ennek minden válfaja és megnyilatkozása ellen.

[Megjelent a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem általános és összehasonlító nyelvészeti tanszékének "Adalékok a nyelvészeti kollégiumokhoz" (Materialü k kurszam jazükoznanija) cimü sorozatában. A brosura eredeti cime: "Iz isztorii jazükoznanija. Szoszszjur i szoszszjurianszvo". - Izd. MGU. 1954, 32 lap.]

735/s/Sze

J e g y z e t e k :

1. Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes.

2. A. MEILLET, Linguistique historique et linguistique générale, 1938, 2. kötet, 179.

3. Ua. 177. Emlékeztetnünk kell azonban SAUSSUREnek a litván hangsulyviszonyokról irt jelentős tanulmányára.

4. Lásd erről: A. SECHEHAYE, L'école genevoise de linguistique générale, "Indogermanische Forschungen", 1927, XLIV, 217 kk.

5. É.DJURKGEJM [E. DURKHEIM], Szociologija i teorija poznanija [Szociológia és ismeretelmélet]; orosz forditás a "Novüe idei v szociologii" [Uj eszmék a szociológiában] cimü folyóiratban, 1914, 2. szám, 59. Részletesebben lásd: E. DURKHEIM, Sociologie et philosophie, Paris 1924, 48 kk.

6. FERDINAND DE SAUSSURE, Cours de linguistique générale, Paris 1931, 3. kiadás, 317. Orosz forditása: F. de Szoszszjur, Kursz obscsej lingvisztiki, Moszkva 1933, 2o7. (A továbbiak során a Saussure-idézetek után zárójelek között levő számok közül az első a francia eredetinek, a második az orosz forditásnak a lapszámát jelöli).

7. A.A.SAHMATOV, Ocserk szovremennogo ruszszkogo literaturnogo jazüka [A mai orosz irodalmi nyelv. Vázlat.], 1941, 4. kiadás, 59.

8. K.VOSSLER, Sprache als Schöpfung und Entwicklung, Heidelberg 19o5, 6 kk.

9. E.DURKHEIM, La sociologie. Megjelent a "La science française" cimü tanulmánygyüjteményben, Larousse, 1915, 1. kötet, 41. Már DURKHEIM előtt hasonló gondolatokat fejtegetett AUGUSTE COMTE is, aki a mellett kardoskodott, hogy a statikus és a dinamikus szociológia szemben áll egymással.

735/a/Sze

10. HERMANN PAUL, Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1920, 5. kiadás, 20.

11. Hogy viszont az orosz szesztra 'nővér' szó nem hasonlit például a magyar nővér szóhoz, az elsősorban azért van, mert az orosz és a magyar nyelv genealógiailag nem rokona egymásnak.

12. L. BLOOMFIELD, Language, New-York 1933, 145-6. Egyes szovjet nyelvészek, akik teljes egészében elfogadják SAUSSUREnek a nyelvi jel önkényességéről szóló elméletét, K. MARXra hivatkoznak, aki azt irta:"Egy dolog n e v e teljesen külsőséges viszonyban áll természetéhez. Semmit sem tudok egy emberről, ha tudom, hogy egy embert Jakabnak hivnak. Ugyanigy a font, tallér, frank, dukát stb. p é n z n e v e k ben az értékviszony minden nyoma eltünik" (MARX KÁROLY, A tőke, Budapest 1949, I. kötet, 111). Ezt a megállapitást gyakran idézik, de nem teljesen, s ezáltal meghamisitják annak értelmét. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 1) K.MARX tulajdonnévre (Jakab), nem pedig közfőnévre hoz példát, és hogy 2) a pénznevekkel kapcsolatos összehasonlitásban K.MARX nem azt mondja, hogy az értékviszonynak semmilyen nyoma nincs, hanem csak azt, hogy annak minden nyoma e l t ü n i k . Kétségtelen, hogy a "nyelvi jel" problémája nagyon bonyolult, s nagy szükség volna rá, hogy külön is tüzetesen elemeztessék, de az az irány, amelyben SAUSSURE kereste e probléma megoldását, számunkra semmiképpen sem fogadható el.

    Véleményünk szerint a "nyelvi jel" rendszerint csak alacsonyabb formáiban (ezek: a hangok, részben a morfémák) nem motivált, magasabb formáiban (szavak) viszont mindig motiváltságra törekszik. Érdemes megjegyeznünk, hogy azok a külföldi nyelvészek, akiknek szivén fekszik az összehasonlitó-történeti nyelvtudomány sorsa, birálják - ha nem is következetesen - a nyelvi jel önkényességéről szóló tételt. Vö. például: E. BENVENISTE, Nature du signe linguistique. "Acta Linguistica", 1939, 1. kötet, 23 kk.

13. L. HJELMSLEV, La catégorie des cas. Etude de grammaire générale, Koppenhága, 1. kötet (1935), 2. kötet (1937).

14. Vö. BRØNDALnak, a neves strukturalistának ezzel az állitásával: "Az itélet belső lényege mindig és mindenütt önmagával egyenlő, egyetemes érvényü és változatlan marad, mint az egyetemes és nem változó emberi gondolkodás tartozéka"(V. BRØNDAL, Essais de linguistique générale, 1943, 4).

15. Programma kursza obscsego jazükoznanija [Az általános nyelvészet c. kollégium tantervel, 1952, 8.

16. CH. BALLY, Traité de stylistique française, Paris - Heidelberg 1909, 1. kötet, 31 kk.

17. Ezzel kapcsolatosan nem lehet nem hibásnak minősitenünk azt, hogy egyes szovjet nyelvészek igyekeznek a szavakat és jelentésüket elkülöniteni ama fogalmaktól, amelyeket kifejeznek. A szó jelentése természetesen egyáltalán nem azonos a fogalommal, amelyet a szó segitségével fejezünk ki, ezért képtelenség meghatározni a szó jelentését, ha nem vesszük figyelembe a szó és a fogalom kölcsönhatását. Egyes szovjet nyelvészek pedig, bár hangoztatni hangoztatják, hogy a szó összefügg a fogalommal, ezt javasolják: amikor "a szavakat jellemezzük és meghatározzuk, ne törődjünk a fogalmakkal!" (lásd például N.A.JANKO-TRINYICKAJA cikkét: O granicah osznovnogo szlovarnogo fonda v szlovarnom szosztave jazüka [Az alapszókincs határai a nyelv szókészletében], "Voproszü jazükoznanija", 1953/3, 134).

18. WITTGENSTEIN, Tractatus logico-philosophicus, London 1922, 6. fejezet, 54.

19. R. CARNAP, Unity of Science, London, é.n., 3.

20. R. CARNAP, The logical Syntax of Language, London 1937, 301-3.

21. Lásd például: ENGELS, Anti-Dühring, Budapest 1950, 39.

22. "Acta Linguistica", VI. kötet, Koppenhága 1950-1951, 61.

23. Ua. 63.

24. Egyebek között és különösen "Le langage et la vie" cimü könyvében (1. kiadás: 1913, 4. kiadás: 1950).

25. HENRI FREI, La grammaire des fautes, Introduction à la linguistique fonctionnelle, Paris 1929, 25 kk. (Vö. FREI e kötetének fejezetcimeivel: "az asszimiláció szüksége", "a differenciáció szüksége", "a tömörség szüksége", "a változatlanság szüksége", "az expresszivitás szüksége" stb.)

26. Lásd például: R. WELLS, Saussure's System of Linguistics, "Word", Journal of the Linguistic Circle of New York, 1947, 3. kötet, 1-2. szám, 1 kk. - 1941-től kezdve Svájcban (Genfben) külön folyóirat jelenik meg SAUSSURE eszméinek népszerüsitésére: "Cahiers Ferdinand de Saussure publiés par la Société genevoise de linguistique".

A "hettita-ibériai" nyelvi egység kérdéséről lezajlott vita eredményei

- A "Voproszü jazükoznanija" szerkesztőségi cikke -

P 5704

A hettita-ibériai nyelvi egység kérdéséről a "Voproszü jazükoznanija" hasábjain 1954-ben és 1955-ben lezajlott vita kétségtelenül pozitiv jelentőségü mind a dolgok valódi állásának tisztázása, mind pedig az összehasonlitó-történeti kutatások módszerének szabatosabb meghatározása szempontjából.

Je. A. BOKAREV cikke ("A kaukázusi nyelvek összehasonlitó-történeti tanulmányozásának feladatai")(1), amellyel a vita megindult, rámutatott, hogy a kaukázusi nyelveknek és Elő-Ázsia ókori nyelveinek genetikus rokonságát kimondó tétel még korai, s hogy a kérdéssel kaposolatos jelenlegi ismereteink nem elegendők e tételnek valóban tudományos módszerekkel való felülvizsgálásához. A szerző azzal okolta meg ezt az állitását, hogy egyrészt az elő-ázsiai nyelveket még szerfölött kevéssé tanulmányozta a tudomány, s másrészt a kaukázusi nyelvek összehasonlitó-történeti kutatása még nem jutott el egy olyan összehasonlitó-történeti nyelvtannak a megalkotásáig, amely a kaukázusi nyelvek egymás közötti további összehasonlitó kutatásának, valamint az elő-ázsiai nyelvekkel való összehasonlitásának is megbizható alapja lehetne, mert csak egy ilyen nyelvtan lehetne az.

V. GE RGIEV "A földközi-tengeri nyelvek rokonságának kérdése" (2) cimü, nagy tényanyagra épülő dolgozatában arra a következtetésre jutott, hogy azoknak a nyelveknek a többsége, amelyeket általában a "hettita-ibériai" nyelvekhez szoktak sorolni - kivéve a protohattit és az urartuit -, nem tekinthetők a kaukázusi nyelvek rokon nyelveinek.

I.M.GYAKONOV[3], miután áttekintette Elő-Ázsia ókori nyelveinek (sumér, elami, urartui, hurri) anyagát, rámutatott: a jelen pillanatban semmi alapunk sincs azt mondani, hogy ezek a nyelvek egymással genetikus rokonságban vannak, még kevésbé azt, hogy a kaukázusi nyelvekkel rokonok. Külön tárgyalja a protohatti nyelv kérdését, mert - I.M.DUNAJEVSZKAJA kutatásaira hivatkozva - lehetségesnek tartja, hogy ez a nyelv a kaukázusi nyelvekhez tartozik.

I.M. DUNAJEVSZKAJA tanulmányában[4] külön foglalkozik Elő-Ázsiának ama nyelveivel, amelyeket gyakran sorolnak a hettita-ibériai nyelvekhez, de amelyek mindazonáltal az indoeurópai nyelvek közé sorolandók (neszita-hettita, hieroglifikus hettita, luvi, lükiai, lüdiai). Szerinte csak a protohatti-gruz rokonság lehetséges.

Sz.Sz.KAKABADZE "Az ugynevezett »hettita-ibériai« nyelvekről" cimü dolgozatában[5] hangsulyozza, hogy a "hettita-ibériai" egység pusztán kinyilatkoztatás; tényekkel nem bizonyitható.

K.V. LOMTATIDZE - a vita imént felsorolt részvevőitől eltérően - védelmébe veszi a "hettita-ibériai" egység elméletét. Szerinte az a követelmény, hogy az egyes "hettita-ibériai" nyelvek között hangmegfeleléseket kell megállapitani, jelenleg korai, minthogy - nézete szerint - a genetikailag rokon nyelvek összehasonlitó-történeti vizsgálata sohsem szokott hangmegfelelések kimutatásával kezdődni. Ama véleményének bizonyitására, hogy a "hettita-ibériai" nyelvek rokonságban vannak, számos, a sumér és a kaukázusi nyelvek között kimutatható szerkezeti analógiát sorolt fel.[6]

Ju. V. ZICAR "A baszk nyelv rokonsága a kaukázusi nyelvekkel" cimü cikkében[7] arra a következtetésre jut, hogy bár a szóban forgó rokonság lehetséges, pillanatnyilag mégsem tekinthető bebizonyitottnak.

A.Sz.CSIKOBAVA "Az ibéro-kaukázusi nyelvek kutatásának két fő kérdéséről" cimü tanulmányában[8] szembeszáll a vita ama részvevőivel, akik kételkednek abban, hogy a kaukázusi nyelvek egyetlen nyelvcsaládban egyesithetők, s külön is hangsulyozza, hogy e nyelvek genetikus egységének tanulmányozása időszerü.

Röviden ezek azok a következtetések, amelyekre a "Voproszü jazükoznanija" hasábjain lezajlott vita egyes részvevői jutottak. De vajon milyen általános eredményei vannak a "hettita-ibériai" nyelvi egység megvitatásának?

Elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy a "hettita-ibériai" nyelvcsalád létezése nem tekinthető bebizonyitottnak. Azok az érvek, amelyeket eddig a kaukázusi és az ókori elő-ázsiai nyelvek, valamint a földközi-tengeri nyelvek (baszk, etruszk) genetikus rokonságának bizonyitására felhoztak, annyira esetlegesek és rendszertelenek, hogy semmi módon sem oszlat-

hatják el a vita során a "hettita-ibériai" nyelvi egység létével kapcsolatosan fölmerült kételyeket. Az a tény, hogy Elő-Ázsia, a Földközi-tenger melléke és a Kaukázus népeinek ősi müveltsége között összefüggés van, közel sem elég a "hettita-ibériai" nyelvek nyelvi rokonságának, genetikus egységének bizonyitására. A "hettita-ibériai" elmélet hivei nemcsak hogy uj nyelvi adatokat nem sorakoztattak föl a vitában tételeik bizonyitására, de még csak azt sem kiséreltéek meg, hogy összegezzék a már korábban felvonultatott érveiket, és különválasszák közülük azokat, amelyek bebizonyitottnak tekinthetők (lásd K.V. LOMTATIDZE és A.Sz.CSIKOBAVA cikkét).

Valóban, még ha elfogadjuk is a"hettita-ibériai" egység tételét, akkor sem támaszkodhatunk egyidejüleg mindazokra az ellentmondásos állitásokra, amelyek eddig ennek az egységnek az érdekében elhangzottak. Igy például nem fogadható el egy időben az a tétel, hogy az urartui rokon a lezggel, de ugyanakkor rokon a veinah nyelvekkel is, vagy ugyanakkor az abház-adigevel is meg a kartvéli nyelvekkel is, ha előbb nem vetjük föl a kérdést: milyen jellegüek valójában ezek a rokonitások. Az urartui nyelv e nyelvcsoportok közül vagy csak egygyel, vagy az összes kaukázusi nyelvcsoporttal lehet egyszerre rokonságban. Az első esetben kétségessé válna, hogy egyáltalán maguk a kaukázusi nyelvek is genetikus rokonságban vannak egymással, minthogy a kaukázusi nyelvcsoportok közül csupán egyet tartunk az urartui nyelv rokonának, illetve feltételezendők, hogy az urartui nyelv csak egyike ezeknek a csoportoknak. A második esetben viszont az urartui nyelvet a kaukázusi alapnyelv genetikailag rokon nyelvének kellene tekintenünk, s ezért ki kellene mutatni, hogy a felhasznált egyezések éppen azokat a közös kaukázusi elemeket veszik figyelembe, amelyek a kaukázusi alapnyelvre vezethetők vissza. S ha végül föltesszük, hogy Elő-Ázsia nyelvei közül nemcsak az urartui rokona a kaukázusi nyelveknek, akkor nyilvánvaló, hogy az urartui nyelv összehasonlitott elemeit szintén a megfelelő alapnyelvből kell eredeztetnünk. Mindenesetre ebben az összefüggésben nem szabad figyelmen kivül hagynunk az urartui és a hurri nyelv kétségtelen rokonságát.

Ugyanezt kell mondanunk MÉSZÁROS kisérletéről is, aki az ubih nyelvet a protohattival hozta rokonságba[9], s akire A.Sz. CSIKOBAVA hivatkozik. Milyen reális értelmet tulajdonithatunk MÉSZÁROS hasonlitásának? Ha igaz az, hogy az ubih nyelv az abház-adige csoport többi nyelvétől eltérően rokona a protohattinak, akkor ebből az következik, hogy az ubih nyelv nem rokona az abház-adige nyelveknek, s ezért nem tekintendő az abház-adige nyelvcsoport tagjának. Ha viszont az ubih nyelv az abház-adige nyelvekkel együtt rokona a protohattinak, akkor a protohatti nyelv tényeit az ubih nyelvnek csupán azokkal a tényeivel kellene egybevetni, amelyek - az abház-adige nyelvek egymás közötti, logikus rendben végzett összehasonlitása alapján - az abház-adige alapnyelvből magyarázhatók. Ezt a bizonyitási módot azonban az összes "hettita-ibériai" nyelv egységét kimondó tétel igazolására meggyő-

zőnek nem is tarthatjuk, mivel ez az abház-adige nyelveket a többi kaukázusi nyelvtől, a protohattit pedig Elő-Ázsia többi ókori nyelvétől választja el. Hogy a "hettita-ibériai" egység elmélete lényegében igazolt legyen, ahhoz okvetlenül szükséges, hogy az összehasonlitott nyelvek tényeit a megfelelő alapnyelvből vezessük le, azaz "közös történeti nevezőre" hozzuk. Csakis az összehasonlitó-történeti módszer szigoru és következetes alkalmazása adna jogot annak hangoztatására, hogy a felhozott egyezések az egyes nyelvi tényeknek nemcsak külső hasonlóságán vagy olyan azonosságokon alapulnak, amelyek kölcsönzések folytán vagy a nyelvi kölcsönhatás egyéb formái következtében keletkeztek.

Megemlitendő, hogy az efféle hasonlitások elégtelen voltára annak idején A.Sz. CSIKOBAVA is rámutatott: "...azoknak a kisérleteknek, amelyek az asianus nyelvek és az ibéro-kaukázusi nyelvek rokonitására irányultak (HÜSING, BORK, TROMBETTI, WEIDNER, POPPER, CONTENO stb.), egyelőre, sajnos, nincsen elégséges módszertani alapjuk, mert az élő ibéro-kaukázusi nyelveknek az összehasonlitásba bevont tényeit anélkül használták fel, hogy tekintetbe vették volna történeti fejlődésüket a rokon nyelvek valóságos rendszerében" [10]. De milyen konkrét nyelvi tényekre épitenek most a "hettita-ibériai" egység hivei? Nos, a vita során ilyen tényeket nem sorakoztattak föl.

Nem meggyőzők K.V.LOMTATIDZE kisérletei sem; ő a kaukázusi és az elő-ázsiai nyelvek tipológiai hasonlatosságait használja fel érvként e nyelvek genetikus rokonságának bizonyitására. Csakhogy a sumér nyelv szerkezeti sajátságai - LOMTATIDZE többnyire ezekkel érvel - a többi elő-ázsiai nyelvben, például a hurriban és az urartuiban, nincsenek meg. I.M.GYAKONOV a "Voproszü jazükoznanija" szerkesztőségéhez intézett levelében ezt irja erről a dologról: "K.V.LOMTATIDZE a sumér nyelv és a kaukázusi nyelvek közötti kapcsolat jeleit látja abban, hogy a formánsok tulnyomórészt prefixális jellegüek, az emberek és dolgok osztályokba vannak sorolva, a 'lenni' segédige enklitikus jellegü, továbbá abban, hogy megvan bennük az ergativuszi szerkezet az összes ebből eredő következményekkel egyetemben; csakhogy a hurriban minden formáns szuffixális, osztályok nincsenek, a segédige pedig nem enklitikus jellegü; csak az ergativuszi szerkezet van meg."

Módszertanilag egyáltalán nem tarthatjuk helyesnek azokat a kisérleteket, amelyek a nyelvek genetikus rokonságát a strukturális, tipológiai hasonlóságra alapozzák. Hiszen sem a "nyelvkörök", amelyeket W.SCHMIDT bizonyos morfológiai jegyek összessége alapján állapitott meg [11], sem a kaukázusi és az amerikai nyelvek közötti tipológiai hasonlóság, amelyre N.F.JAKOVLEV [12] - s az ő nyomán T.MILEWSKI [13] - mutat rá, nem tekinthetők bizonyitéknak a nyelvek genetikus rokonságát hirdető nézet mellett. Korábban irt erről A.Sz.CSIKOBAVA is: "...hasonlóság nem rokon nyelvek között is lehetséges; ez lehet anyagi, de csak véletlen hasonlóság (jövevényszók!), vagy lehet nem véletlen, hanem tipológiai, de nem anyagi

hasonlóság (azonos elv a szó fölépitésében; például prefixum van ott, ahol más nyelvekben szuffixum van). A rokon nyelvek hasonlósága viszont, amely az alapszókincsben és a nyelvtani eszközökben nyilvánul meg, törvényszerü hasonlóság: ugyanazok a nyelvi tények (tövek, toldalékok) vannak meg bennük differenciálódott formában". (14)

Rá kell mutatnunk arra is, hogy A.Sz.CSIKOBAVA és K.V.LOMTATIDZE vitacikke lebecsüli a szabályos hangmegfelelések elvét. Nem utalnak rá, hogy az összehasonlitott nyelvek között levő hangmegfelelések törvényszerüek-e, s igy módszertanilag nincs kellően megalapozva az az állitásuk, hogy e nyelvek rokonok. Bizonyos hangok elszigetelt, a szabályos hangmegfelelések rendszeréből kiemelt és kellő számu példával sem támogatott összehasonlitása semmit sem bizonyit. Aki figyelmen kivül hagyja a szabályos hangmegfeleléseket, az önmagát fosztja meg olyan alapvető eszközöktől, amelyek okvetlenül szükségesek ahhoz, hogy megkülönböztethessük a genetikus rokonságon alapuló hasonlóságot a véletlen hangalaki hasonlóságtól és a különféle nyelvi kölcsönhatások következtében kialakult hasonlóságtól.

Nem érthetünk egyet A.Sz.CSIKOBAVÁnak és K.V.LOMTATIDZEnak azzal a megjegyzésével sem, hogy az összehasonlitó-történeti nyelvtudomány történetében a hangmegfeleléseket a rokon nyelvek összehasonlitó-történeti vizsgálatának csak a végén, mintegy a betetőzéséül szokták felállitani. I.M. GYAKONOV a szerkesztőségnek küldött, már emlitett levelében teljes joggal mutat rá, hogy a sémi nyelvek összehasonlitó-történeti kutatása éppen forditva, hangmegfelelések föllállitásával kezdődött; az indoeurópai nyelvek összehasonlitó-történeti vizsgálatának kezdete szintén azzal kapcsolatos, hogy RASK és GRIMM megállapitották a germán nyelvek hangeltolódását. Ha elismerjük is, hogy az indoeurópai nyelvtudomány nem egyszerre jutott el a szabályos hangmegfelelések elvéhez, ez nem annyit jelent, hogy más nyelvcsoportok összehasonlitó-történeti vizsgálatakor figyelmen kivül hagyható az indoeurópai nyelvtudomány tapasztalata, s hogy egyszerüen lemásolható az összehasonlitó-történeti módszer kezdeti fejlődési szakaszainak módszertana. A kaukázusi nyelvek összehasonlitó-történeti tanulmányozásában föl kell használni az összehasonlitó-történeti nyelvtudomány minden vivmányát, beleértve azt a következtetést is, hogy a genetikus rokonság kimutatásának elemi föltételei a szabályos hangmegfelelések.

Az a kifogás, hogy a kaukázusi nyelvekben nagyon bonyolultak a hangmegfelelések, egészében mit sem változtat a dolgon, hiszen az indoeurópai nyelvek összehasonlitó-történeti nyelvtanában szintén sok példát találhatunk bonyolult és összekuszált hangmegfelelésekre.

A vita során tehát nyelvi anyaggal senki sem bizonyitotta be azt a tételt, hogy a kaukázusi nyelvek genetikus rokonságban vannak az ókori elő-ázsiai és a földközi-tengeri nyelvekkel.

De vajon mondhatjuk-e ugyanakkor, hogy e problémát általában számüznünk kell a tudományos kutatómunkák tervéből? Természetesen nem. Ellenkezőleg, a vita megmutatta: nagy és alapos, módszertanilag következetes adatgyüjtő és -elemző munkára van szükség, s tudományosan csak azután lesz ellenőrizhető a kaukázusi és az elő-ázsiai nyelvek genetikus rokonságának elmélete. Ebből a szempontból Je.A. BOKAREV biráló észrevételei ellentmondásosan vannak megfogalmazva. (15)

A lezajlott vitából néhány szervezési tanulság is levonható. Jelentősen fokoznunk kell Elő-Ázsia ókori nyelveinek tanulmányozását. Ezzel eddig csak igen kevés szakember foglalkozott nálunk. Mig azonban itt szerfölött korlátozottak a lehetőségeink (nincs elég anyagunk, megfejtési nehézségeink vannak stb.), addig az élő kaukázusi nyelvek tanulmányozása óriási lehetőségeket kinál. A kaukázusi nyelvek kutatóira sok-sok nagy és egészen reális feladat vár. Nagyobb figyelmet kell szentelni azon kaukázusi nyelvek vizsgálatára, amelyeket eddig még nem tanulmányoztak eléggé. Ki kell adni a kaukázusi nyelvekkel kapcsolatos anyagokat (szövegek, nyelvtanok, szótárak), mert bármily sok kézirattal rendelkezünk is, ez még nem teszi lehetővé, hogy a szakemberek széles köre fölhasználhassa őket, s uj tényeket sorakoztasson fel a tudományos munkában.

Az egyes kaukázusi nyelvek leiró vizsgálatával párhuzamosan végzendő a legközelebbi rokon nyelvek összehasonlitó-történeti tanulmányozása (összehasonlitó-történeti nyelvtanok, etimológiai szótárak készitése), s e nyelvek körét fokozatosan mind szélesebbre kell vonni. Elkészitendők az egyes nyelvek történeti nyelvtanai. Irásbeliség nélküli nyelvek esetében ez csak a nyelvjárások és a legközelebbi rokon nyelvek tényeinek felhasználásával történhetik. Ha a kutatók ezt az egész munkát elvégzik, akkor lehetővé válik, hogy ne csak pusztán külső összecsengésen alapuló véletlen egyezésekkel érveljenek, hanem törvényszerü és módszertanilag logikusan kikövetkeztetett alakokkal is.

Magától értetődik, hogy a nyelvi hasonlitás munkája közben egyre inkább finomitani kell magát az összehasonlitás módszerét is a konkrét körülményektől függően. E körülményeken nemcsak az összehasonlitandó nyelvek különleges szerkezeti sajátságait kell értenünk, hanem például azt is, hogy az elő-ázsiai nyelvek anyaga töredékes; óriási különbségek vannak közöttük; nagy időbeli szakadék tátong az élő kaukázusi nyelvek és az elő-ázsiai holt nyelvek között; a kaukázusi nyelveknek nincsenek irott emlékeik (kivéve az egyetlen gruz nyelvet, amelynek az i.e. V. századból származó nyelvemlékei is vannak).

Ha azt akarjuk, hogy a "hettita-ibériai" nyelvi egység elméletének tudományos ellenőrzése valóban lehetővé váljék, akkor ezt az előkészitő munkálatot okvetlenül el kell végeznünk.

Fontos rámutatnunk arra is, hogy a kaukázusi és az elő-ázsiai nyelvek összehasonlitása nemcsak esetleges genetikus rokonságuk kérdésének eldöntéséhez szolgáltat adalékokat, hanem - nem kevésbé - történeti kölcsönhatásuk kérdésének eldöntéséhez is. A történeti kölcsönhatás persze mindennemü genetikus rokonság nélkül is meglehetett közöttük.

A "Voproszü jazükoznanija" szerkesztőségének, miután összefoglalta a vita eredményeit, az a meggyőződése, hogy e vita ujabb ösztönzést ad mind a kaukázusi, mind az ókori elő-ázsiai nyelvek kutatásának fokozására, egyszersmind az idevágó nyelvészeti kutatások általános módszertani szinvonalának emelésére.

(Voproszü jazükoznanija,
1956/1, 68-73.)

J e g y z e t e k :

1. "Voproszü jazükoznanija", 1954/3.
2. Ua. 1954/4.
3. Lásd "Az ókori Elő-Ázsia nyelveiről" cimü cikkét ("Voproszü jazükoznanija", 1954/5.).
4. Lásd "Az ókori Kis-Ázsia nyelveinek jellegéről és kapcsolatairól" cimü tanulmányát ("Voproszü jazükoznanija", 1954/6).
5. "Voproszü jazükoznanija", 1955/4.
6. Lásd "Az ibéro-kaukázusi nyelvészet néhány kérdése" cimü cikkét ("Voproszü jazükoznanija", 1955/4.).
7. "Voproszü jazükoznanija", 1955/5.
8. Ua. 1955/6.
9. Lásd: J. MÉSZÁROS, Die Pákhy-Sprache, Chicago 1934.

735/e/Sze.

10. A.Sz.CSIKOBAVA, Vvedenie v jazükoznanie [Bevezetés a nyelvtudományba], I. rész, Moszkva 1952, 227.

11. Lásd: P.W. SCHMIDT, Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde, Heidelberg 1926.

12. Lásd: N.F. JAKOVLEV, Drevnie szvjazi jazükov Kavkaza, Azii i Ameriki [A Kaukázus, Ázsia és Amerika nyelveinek ősi kapcsolatai], "Trudü In-ta étnografii im. N.N. Mikluho-Maklaja", Novaja szerija, II. kötet, Moszkva-Leningrad.

13. Lásd: T. MILEWSKI, Comparaison des systèmes phonologiques des langues caucasiennes et américaines, "Lingua Posnaniensis", V. kötet, 1955.

14. A.Sz. CSIKOBAVA i.m. 194.

15. Vö. "Voproszü jazükoznanija", 1954/3, 53. Je.A. BOKAREV a szerkesztőséghez intézett levelében ezt irja A.Sz.CSIKOBAVA cikkével kapcsolatosan: "A.Sz.CSIKOBAVA teljesen önkényesen tulajdonitja nekem azt a gondolatot, mintha én be akarnám szüntettetni az ez irányu kutatásokat, hiszen én csak arról beszélek, hogy a » hettita-ibériai« elmélet ellenőrzésére a kutatómunka állása miatt jelenleg még nem vagyunk felkészülve". Ugyanebben a levélben Je.A.BOKAREV megjegyzi, hogy jogtalanul tulajdonitják neki azt a gondolatot, hogy a kaukázusi, még inkább pedig a dagesztáni nyelvek fogalma az ő szemében csak földrajzi, a genealógiai rokonság képzetével nem társuló fogalmat jelent. Vö. "Voproszü jazükoznanija" 1954/3, 43.

oOo

V. P. B E R K O V - B. A. J E R S O V :

Kisérletek forditógép készitésére ①

[Több olvasónk kérésére közöljük az alábbi cikket.

- A szerk.]

P 8496

1954. január 7-én New-Yorkban, az IBM cég üzletében bemutatták az IBM-701 tipusu elektronikus számológépet, amelynek segitségével orosz nyelvről angolra fordithatók szövegek. A bemutatón bebizonyosodott, hogy a gép képes helyes fordításra. Egy-egy mondat leforditásához 6-8 másodpercre van szüksége. A nyilvános próbán körülbelül 60 mondatot fordittattak le vele a politika, a kémia, a matematika, a jogtudomány, a hadügy stb. tárgyköréből.

Persze egyáltalán nem volna helyes azt hinnünk, hogy a valamely nyelvről egy másik nyelvre gépi erővel való fordítás problémája teljesen megoldódott. Az ilyen fordításnak egyelőre csak az e l v i l e h e t ő s é g e tekinthető bebizonyitottnak. Az első kisérlet során a gép csak egyszerü bővitett mondatokat forditott, amelyeket összesen 250, előre kiválogatott szóból szerkesztettek meg, s a kiválasztott szavaknak legfeljebb két orosz megfelelőjük volt megadva. Jelenleg - miként a munkálatok egyik vezetője, Leon Dostert (George Town-i egyetem) kifejezte - "még nem tartunk ott, hogy a gép egyik végén betesszük az orosz könyvet, s a másik végén kipottyan az angol".

Hogyan müködik a forditógép? Müködési alapelvét olyan "tolmács"-nak a munkájához hasonlithatjuk, akinek valamely nyelvről le kell forditania valamit egy másik nyelvre, bár egyik nyelvet sem ismeri.

---

① A "Voproszü jazükoznanija" szerkesztőségi megjegyzése: Folyóiratunk egyik közeli számában külön cikket közlünk majd a Szovjetunióban folyó forditógép-kisérletekről is.

Lássuk a legegyszerűbb esetet. "Tolmács"-unknak a general-major ‚vezérőrnagy' orosz kifejezést kell átültetnie angolra. Legelsősorban - ez nyilvánvaló - szótárt kell adnunk neki, amelyben megtalálhatja e kifejezés minden tagjának az angol megfelelőjét. Ez azonban nem elegendő, mert amikor a "tolmács"- lépésről-lépésre haladva - az orosz general szót az angol general szóval, a majort pedig a majorral fordítja, a general-major kifejezést kapja, holott angolul az major general. Világos: a "tolmáccsal" a szavakon kívül azt a szabályt is közölnünk kell, hogy mikor kell megfordítani a szórendet. De ebből a célból a szótárban minden orosz szó mellett ott kell állnia - az angol ekvivalensen kívül - egy megfelelő egyezményes jelnek, "kulcsszám"-nak is, amely megmutatja, hogy melyik szabályhoz kell folyamodni. Az említett példa leforditásához a szótár ekkor igy fog festeni:

orosz szó	angol megfelelője	kulcsszám②
general	general	12
major	major	.

A szabály igy hangzik: "Ha az adott szó kulcsszáma 12, akkor megállapitandó a következő szó kulcsszáma. Ha ez +, akkor a szórend megforditandó. Az ellenkező esetben a szórend változatlan marad." E szabálynak és a kulcsszámokkal ellátott szavaknak az alaki felhasználásával megkaphatjuk a helyes angol forditást: major general.

Lássunk egy olyan példát, amikor valamelyik orosz szónak két angol megfelelője van, s a "tolmácsnak" ki kell választania a helyes megfelelést. Ez szintén a kulcsszámokkal és szabályokkal fölszerelt szótár segitségével hajtható végre. Két-két főnév és előljáró szókapcsolatát kell leforditani: otnosenie k... ‚viszony vkihez' és ljubov' k... ‚szeretet vki iránt'. Elkésziti a szótárt:

[lásd a következő oldalon]

② A kulcsszámok teljesen önkényesen vannak kiválasztva, s a dolog lényegén nem változtatnak.

orosz szó	angol megfelelője		kulcsszám
	I	II	
otnosenie	relation	-	111
ljubov'	love	-	48
k	to	for	99

és megfogalmazza a szabályt: "Ha az adott szó kulcsszáma 99, akkor megállapitandó az előző szó kulcsszáma. Ha ez a kulcsszám 111, akkor a 99-es kulcsszámu szó első megfelelője veendő, az ellenkező esetben a második. A szórend mindkét esetben változatlan marad." E szabálynak és a fenti szótárnak alaki felhasználásával megkapjuk a forditást: relation to... és love for ...

Az teljesen nyilvánvaló, hogy összetett szókapcsolatok vagy mondatok leforditásához sokkal több szabályra és bonyolult kulcsszám-rendszerre van szükség.

Könnyen beláthatjuk, hogy az imént emlitettekhez hasonló kulcsszámos szótárnak és szabályoknak a segitségével a forditás szerfölött nehézkes és hosszadalmas munka, amely egyuttal sok-sok apró-cseprő müvelettel jár: a szavaknak a szótárban való keresgélésével, majd a megfelelő szabályok alkalmazásával. E teljesen gépies munkát eredményesen elvégezheti helyettünk az elektronikus számológép.

A különféle irodai számológépektől eltérően az elektronikus számológép képes teljesen önmüködően elvégezni önmaga által már korábban meghatározott müvelet-sorozatot is. A forditásra felhasznált IBM-701 tipusu elektronikus számológépnek bonyolult szerkezete van. Elég, ha annyit mondunk, hogy 11 géptömbből áll, és teljes sulya körülbelül 10 tonna. Másodpercenként több mint 16000 összeadást vagy kivonást, s ugyancsak másodpercenként több mint 2000 szorzást vagy osztást képes elvégezni. E gépet főként a sok munkát fölemésztő atomfizikai számitások, a rakétalövedékekkel kapcsolatos számitások stb. elvégzésére használják.

Az elektronikus számológépnek van egy ugynevezett "emlékező" szerkezete, amely nagyjából a magnetofonhoz hasonlitható. Az emlékező szerkezetben megőrződő adatokat a gép körülbelül ugy keresi vissza, mint a telefonszámokat az önmüködő telefonközpont. Az emlékező szerkezetben az adatokon (a jelen esetben: a kulcsszámokkal ellátott szótáron) kivül egy "programvezérlő" is található, vagyis azoknak a müveleteknek a sorrendjét megszabó szerkezet, amelyeket a gépnek el kell végeznie. A programvezérlőt ugynevezett utasitások formájában viszik át az emlékező szerkezetre. A szóban forgó esetben a

programvezérlő hat szabály (lásd alább) alapján volt összeállitva, s körülbelül 2400 utasitást foglalt magában. Megjegyezzük, hogy a legegyszerübb mondatok leforditásához is olyan vezérlőre van szükség, amely hozzávetőleg két és félszer annyi utasitást foglal magában, mint az, amely az irányitott lövedék pályájának számitásaihoz kell.

Bemutatunk néhány mondatot, amelyet az IBM-701 leforditott:

Sorszám	A leforditandó orosz mondat	A gép adta forditás
1	Kacsesztvo uglja opredeljaetszja kalorijnoszt'ju 'A szén minőségét a kalóriatartalom szabja meg'	The quality of coal is determined by calory content
2	Krahmal vürabatüvaetszja mehanicseszkim putem iz kartofelja 'A keményitőt mesterséges uton állitják elő burgonyából'	Starch is produced by mechanical methods from potatoes
3	Obrabotka povüsaet kacsesztvo nefti 'A feldolgozás javitja a nyersolaj minőségét'	Processing improves the quality of crude oil
4	Dinamit prigotovljaetszja himicseszkim proceszszom iz nitroglicerina sz primeneniem interesznüh szoedinenij 'A dinamit kémiai folyamattal nitroglicerinből készül inert vegyületek felhasználásával'	Dinamite is prepared by chemical process from nitroglycerine with admixture of inert componds
5	Mezsdunarodnoe ponimanie javljaetszja vazsnüm faktorom v resenii politicseszkih voproszov 'A nemzetközi megértés fontos tényező a politikai kérdések megoldásában'	International understanding constitutes an import factor in decision of political questions

Sor-szám	A leforditandó orosz mondat	A gép adta fordítás
6	Velicsina ugla opredeljaetszja otnoseniem dlinü dugi k radiuszu 'A szög nagyságát az iv hosszának a sugárhoz való viszonya határozza meg'	Magnitude of angle is determined by the relation of length of arc to radius

Például a 6. sz. mondat szótára igy festett:

orosz szavak	angol megfelelőjük		kulcsszámok		
	I	II	I	II	III
velicsina	magnitude	+ + +	+ + +	+ + +	+ +
ugl -	coal	angle	121	+ + +	25
-a	of	+ + +	131	222	25
opredeljaetszja	is determined	+ + +	+ + +	+ + +	+ +
otnoseni-	relation	the relation	151	+ + +	+ +
-em	by	+ + +	131	+ + +	+ +
dlin-	length	+ + +	+ + +	+ + +	+ +
-i③	of	+ + +	131	+ + +	25
dug-	arc	+ + +	+ + +	+ + +	+ +
-i	of	+ + +	131	+ + +	25
k	to	for	121	+ + +	23
radiusz-	radius	+ + +	+ + +	221	23
-u	to	+ + +	131	+ + +	+ +

③ Az -i és az -ü végződést nem különböztetik meg.

A gép a helyes fordítást az alábbi hat szabály betartásával végezte el:

1. s z a b á l y : Ha az adott szó első kulcsszáma 110, megállapitandó az előző teljes szó harmadik kulcsszáma. Ha ez 21, akkor megváltoztatandó e szavak szórendje (vagyis a 21-es kulcsszámu szónak kell a 110-es kulcsszámu szót követnie); az ellenkező esetben a szórend változatlan marad. Mindkét esetben a 110-es kulcsszámu szó első angol megfelelője veendő.

2. s z a b á l y : Ha az adott szó első kulcsszáma 121, megállapitandó a rákövetkező teljes szónak vagy szótagnak (tőnek vagy toldaléknak) a második kulcsszáma. Ha ez a második kulcsszám 221, akkor a 121-es kulcsszámu szónak az első angol megfelelője veendő; ha a második kulcsszám 222, akkor a második angol megfelelőt kell venni. A szórend változatlan mindkét esetben.

3. s z a b á l y : Ha az adott szó első kulcsszáma 131, az előző teljes szónak vagy szótagnak (tőnek vagy toldaléknak) pedig 23 a harmadik kulcsszáma, akkor a 131-es kulcsszámu szónak a második angol megfelelője veendő, s a szórend változatlan marad. Az ellenkező esetben a 131-es kulcsszámu szó első angol megfelelője veendő, s a szórend megforditandó.

4. s z a b á l y : Ha az adott szó első kulcsszáma 141, az előző teljes szónak vagy az előző elválasztó szó bármely tagjának (tövének vagy toldalékának) pedig 241 a második kulcsszáma, akkor az adott szónak az első angol megfelelője veendő; ha viszont a második kulcsszám 242, akkor az első angol megfelelő veendő. A szórend mindkét esetben változatlan marad.

5. s z a b á l y : Ha az adott szó első kulcsszáma 151, a rákövetkező teljes szónak vagy bármely tagnak (tőnek vagy toldaléknak) pedig 25 a harmadik kulcsszáma, akkor a 151-es kulcsszámu szónak első angol megfelelője veendő; az ellenkező esetben a második angol megfelelő veendő. A szórend mindkét esetben változatlan marad.

6. s z a b á l y : Ha az adott szó első kulcsszáma + + +, akkor e szónak az első angol megfelelője veendő, és az előző szóval a szórend változatlan marad.

A gép a sorrendnek megfelelően a velicsina szóhoz a hatodik, az ugl- szóhoz a második, az -a-hoz a harmadik, az opredeljaetszja szóhoz a hatodik stb. szabályt alkalmazta.

A forditógép gyakorlati munkája a következőképpen fest: a gép elején lévő szerkezeten a gépirónő lekopogja az orosz mondatokat latin betükkel; ezek lyukkártyákra tevődnek át, amelyek meghatározott módon elhelyezett lyukakkal ellátva lépnek be a gépbe. 6-8 másodperc mulva, mint mondottuk, a gép kivezető szerkezete leirja a forditást.

735/s/Sze

A szakértők szerint most az a további teendő, hogy elkészitsék az egyes szaktudományok (például az orvostudomány, a kémia, a matematika) szótárait. Ha elegendő tapasztalatot szereztek már, áttérhetnek majd a szépirodalmi müvek, a sajtó stb. szövegeinek forditásával kapcsolatos kisérletekre. Ez utóbbi feladat megoldásáig azonban még nagy-nagy nehézségekkel kell megküzdeni: egyebek között a hat szabály helyett, ugy vélik, körülbelül százra lesz szükség. A gép segitségével való forditásnak különleges akadályai a különféle idiómák, sajátos kifejezések. Például a charleyhorse angol szót a gép "Charley (név) ló" kifejezéssel forditja, holott azt jelenti, hogy "lábgörcs".

Egyelőre tehát csak az első lépéseket tették meg a gépi forditás felé. Ezek egyrészt azt mutatják, hogy a fordítógép gyakorlatilag megvalósitható, másrészt azokra a nagy nehézségekre is utalnak, amelyek e kérdés további kidolgozásával járnak.

(Voproszü jazükoznanija, 1955/6, 145-8.)

I r o d a l o m :

1. "Referativnüj zsurnal. Matematika" [Tájékoztató lap. Matematika], 1954/10, 75-8.

2. "Journal of the Franklin Institute", 1954/3, vol. 257, 257-60.

3. "Atomes, tous les aspects scientifiques d'un nouvel age", 1954/96, 90-1.

4. "Chemical and Engineering Neurs", 1954/4, vol. 32, 340-1.

K I V O N A T O S I S M E R T E T É S E K

M.N. A l e k s z e j e v és B.V. K o l s a n s z k i j :
A logikai és a nyelvtani kategóriák összefüggéséről. (Voproszü jazükoznanija, 1955/5, 3-19. Ismerteti: Elekfi László.)

A szerzők mulhatatlanul szükségesnek látják a nyelv és a gondolkodás összefüggésének vizsgálatához a nyelvtan és a logika alapvető kategóriáinak: egyfelől a szónak, a mondatnak és azok kapcsolatainak, másfelől a fogalomnak, az itéletnek és a következtetésnek kölcsönös viszonyával való behatő foglalkozást, mely a logikának és a nyelvtudománynak egyaránt feladata.

1. K. BECKER, a nyelvtudomány logikai iskolájának megalapitója vetette fel a logikai és a grammatikai kategóriák egybeesésének, sőt azonosságának tételét. Ezzel a logicizmussal a lélektani nyelvészeti irány szállt szembe. Ez utóbbi - HERBART és SPENCER pszichológiájának hatására, STEINTHAL kezdeményezésére - tagadta a logikai és a nyelvtani kategóriák összefüggését, és a nyelvek felépitését nem a fogalmak logikai viszonyából, nem a dolgok reális viszonyaiból, hanem a dolgokról és a fogalmakról való individuális képzetekből magyarázta. A nyelvtudomány ujabb korszakában olyan nyelvészek is nyilatkoztak a logikai és a nyelvtani kategóriák közti kapcsolatok keresése ellen, akik nem tartoznak a lélektani irányhoz.

2. Sok logikai, lélektani és nyelvtudományi kézikönyv emliti a logika és a nyelvtan szétválasztó sajátságaként azt, hogy az emberi tudatnak nemcsak logikai oldala van, hanem érzelmi és akarati oldala is. Ez igaz. De mivel a nyelv elsősorban a gondolat kifejezője, azért a nyelvben kifejezett tartalom mindig gondolati tartalommá válik. VINOGRADOV azt irja, hogy az érzelem kifejezése a nyelvben nem lehet nem tudatos. JESPERSEN, és még korábban KERN, több ponton is hivatkozott a nyelv alogikus voltára; később, például, DEUTSCHBEIN próbálta kibékiteni a lélektant és a logikát a nyelvtannal, de idealista alapon. A polgári tudományban ma nagyon elterjedt, ugynevezett logikai szintaxis megint azonositja a logika és a grammatika kategóriáit, de forditva, mint a XIX. század lo-

gicistái: a nyelvi alakot csupán sorrendi formulázásnak tekinti. A marxista nyelvtudomány a logikát és a nyelvtant elszakithatatlan egységben vizsgálja, amely azonban nem zárja ki a kettő közti lényeges különbségeket.

A nyelv és a gondolkodás összefüggésének problémái magukban foglalnak olyan kérdéseket, mint a fogalom és a szó, az itélet és a mondat, a következtetés és annak nyelvi kifejezésmódjai közti viszony, az összetett szók és a bennük kifejezett logikai kapcsolatok, a logikai és a nyelvtani absztrakció, a szófajok és a gondolkodási kategóriák viszonya.

3. Az itélet és a mondat viszonyáról szóló hatalmas irodalomban mindeddig nem alakult ki egységes vélemény. Vita folyik arról, hogy minden mondat itéletet fejez-e ki; hogy milyen természetüek a kérdő, a felszólitó és az egytagu kijelentő mondatok; hogy ugyanaz a mondat kifejezhet-e több különböző itéletet; hogy van-e az itéletben egyértékese a másodfoku mondatrészeknek stb.

Az első kérdés ugy oldható meg, ha az itéletet, a kérdést és a felszólitást logikai "nyilatkozat"-ként az alany és az állitmány más-más jellegü kapcsolatának fogjuk fel. A mondat megfelelő fajait a nyelvtanban ugy tekinthetjük, mint a logikai nyilatkozat kategóriájának egymástól élesen különböző fajtáit.

Az egytagu mondatokat megpróbálták egytagu itéletekből magyarázni, de siker nélkül. Ha föltesszük, hogy egytagu itélet is van, akkor azzal ellentmondunk az itélet fogalmának, hiszen az itélet magában foglalja azt is, amiről szó van, és azt is, amit arról mondunk. Ahol nincs /logikai/ subjectum, ott nem lehet praedicatum sem, és forditva. Másfelől a nyelvtudományban nem dőlt meg az a tétel, hogy az egytagu mondatok valóságos mondatok, amelyek meghatározott gondolatot: itéletet fejeznek ki. Ezekből a mondatokból annak a gondolatnak a formájában vonhatjuk ki az itéletet, hogy valamely jelenség kezdődik (hajnal a "hajnalodik", este az "esteledik" stb. személytelen igéből álló mondatokban), vagy valamely tény, állapot fennáll ("tél", "tüz" stb. a névszói mondatokban). Ezek közel állnak az egzisztenciális itéletekhez. BULAHÓVSZKIJ nézete szerint a személytelen (egytagu) mondatok az alapjában véve kéttagu aktusból álló gondolat megnyilatkozásának egy sajátos fajtája. Azt is megjegyezték, hogy az egyetlen igéből álló mondat személyragja névmásra való utalást fejezhet ki (pl. Hajnalodik jelentheti azt, hogy ez az adott jelenség "hajnal"), a nominativ mondatokban pedig a mondatintonáció fejez ki predikativ funkciót. Vannak olyan egytagu - azaz csak egy fő mondatrészt tartalmazó - mondatok (ugynevezett puszta mondatok), amelyekben az itélet subjectuma nincs külön szóval kifejezve, és vannak olyan egytagu mondatok (ugynevezett bővitett mondatok), amelyekben meghatározott logikai hangsulyozással nemcsak az itélet praedicatuma, hanem a subjectuma is külön szóval van kifejezve (bár ez a szó a mondatban nyelvtanilag nem alany).

4. Az itélet és a mondat viszonyának problémájában fontos körülmény a mondat értelmének megváltoztatása a logikai vagy mondathangsuly segitségével. Sok nyelvben, igy az oroszban is felhasználják a logikai hangsulyt a mondat logikai értelmének kifejezésére anélkül, hogy a mondat lexikális állományát megváltoztatnák (például: Ja daju emu knigu a ja, a knigu stb. hangsulyozásával). A mondathangsuly által egy mondatrész logikai praedicatummá válhat. Ebben a vonatkozásban PESKOVSZKIJ kiváló érdeme az a tétel, hogy az intonáció a legfontosabb szintaktikus eszköz. Mostanában már elutasitják a mondatnak azt a szük, formális szkémáját, amely csak a (nyelvtani) alany és állitmány viszonyára korlátozódik. A mondat tényleges nyelvi formája magában foglalja a szórendet is, az intonációt is, és ennek eredményeként a logikai gondolat kifejezésének a lehetőségei nagyobbak lesznek.

Ezek után nem láthatunk ellentmondást itélet és mondat közt azokban az esetekben, amikor a hangsullyal jelölt logikai praedicatum nem esik egybe a morfológiai állitmánnyal (igével vagy névszóval). Azt sem mondhatjuk, hogy ugyanaz a mondat több különböző itéletet fejezhet ki, hiszen a szórend vagy a logikai hangsuly megváltoztatása nemcsak az itéletet, hanem a mondatot is megváltoztatja.

A másodfoku mondatrészekről BUSZLAJEV azt irta, hogy a főrészekkel együtt alkotják a logikai alanyt, ill. a logikai állitmányt. E szerint a felfogás szerint a másodfoku mondatrészek csak a mondatnak tartozékai, a gondolat alkatába nem tartoznak bele. Egy másik felfogás szerint ezek a gondolkodás megfelelő logikai formáit fejezik ki. Tudvalevően a logika megkülönböztet "attributiv" (tudniillik fogalomból és annak jegyéből álló) és "predikativ" viszonyokat (tudniillik itéletet). A fogalomnak és jegyének viszonya mindig egységes összetett egészként szerepel, az itéletben annak egyik tagját alkotja. Ez a viszony a nyelvben névszó mellett mint jelzős szókapcsolat, ige mellett mint tárgyas vagy határozós szókapcsolat fejeződik ki. A fogalmak logikai predikativ viszonya (az itélet) a szintaxisban mondat formájában (pontosabban: a mondat predikativ kapcsolatának formájában) realizálódik.

Sajnos, a logikusok és a nyelvtanirók külön-külön foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel. Amikor például a logikusok meghatározzák az összetett itéletet, nem használják fel az összetett mondat terén rendelkezésre álló nyelvtani anyagot, és az összetett itéletek közé sorolják az olyat is, mint Ivanov i Petrov - sztudentü. A nyelvi tényekhez való visszatérés nagyon segitené a logikusokat abban, hogy megtalálják az itélet formális összetettségének jobban meghatározott kritériumát, és kiküszöbölják az ebben a kérdésben fennálló zürzavart. Másfelől a nyelvtanirók sem vonják be eléggé vizsgálati körükbe a logikai anyagot az összetett mondat elemzésekor. Például: egyesek összetettnek minősitik az olyan mondatokat, mint Ne vsze to zoloto, csto blesztit 'Nem mind arany, ami fénylik'. Ebben a mondatban: Ego net, potomu csto on bolen '[Ő] nincs itt, mert beteg' - egy itéletet találnak, eb-

ben pedig: Ego net potomu, csto on bolen '[Ő] azért nincs itt, mert beteg' - kettőt, jóllehet mind a kettő következtetést tartalmaz, nem ítéletet.

Szükséges a logikusok és a nyelvészek együttes munkája az ítélet és a mondat fejlődése problémájának a megoldásához is. Meg kell jegyezni, hogy ha a nyelvészek már értek is el valamit ebben az irányban, a logikusok munkájának eredménye zérussal egyenlő. Vannak logikusok, akik azt gondolják,hogy az ítélet a keletkezése után nem fejlődik tovább. Ebből furcsa kép adódik: a nyelvtani forma - a mondat - fejlődik,tartalma pedig - az ítélet - változatlan marad. A logikai és a nyelvtani kategóriák egységének elvét ki kell terjeszteni az ítélet és a mondat fejlődésének problémájára is. Az ítélet is fejlődik,s ez a fejlődés mindenekelőtt szerkezetének bonyolultabbá válása felé halad, éppen ugy, mint alkotórészeinek, a subjectumnak és a praedicatumnak szerkezeti fejlődése.

5. Legkevésbé van kidolgozva a következtetésnek és nyelvi kifejezésmódjainak a kérdése. A következtetésnek mint gondolkodási formának lényege: egy összefüggésnek más összefüggés által való közvetitése.

A logika sokfajta közvetlen és közvetett következtetést különböztet meg. Az utóbbiak közül kiemeli a kategórikus szillogizmust, a feltételes szillogizmust, a szétválasztó szillogizmust, az indukciót, a tradukciót stb. Mindegyik határozott nyelvi formában jut kifejezésre. A példaként emlegetett tipus formája három mondatból álló rendszer. De a lazán egymás mellé tett mondatoknak ez a rendszere a gondolkodás gyakorlatában nem fordul elő sürün. Leginkább logikai kézikönyvekben találkozunk vele, továbbá az olyan, szigoruan deduktiv tudományban, mint a matematika. Az élő beszédben a következtetés leggyakoribb formája az összetett: mellérendelt vagy alárendelt mondat. Teljes alakjában is ritkán alkalmazzuk a következtetést. Három alkotórésze közül rendszerint elhagyjuk az egyiket: az első vagy a második premisszát vagy a zárótételt. A következtetésnek ezt a röviditett formáját a logika hagyományosan entiméma nevezi. A három rész egyikének elhagyását az teszi lehetővé, hogy az elhagyott rész könnyen odaérthető a szövegkörnyezetből. Ez az elhagyás rövidebbé, simábbá teszi a gondolatmenetet.

A következtetés vagy ok és okozat kapcsolatát tárja fel, vagy megokolás és következmény kapcsolatát. De nem minden olyan mondat fejez ki következtetést, amely ok és okozat kapcsolatát tartalmazza. Például: "Betegség miatt nem jött el a foglalkozásra"; "Az áru magas önköltségének oka a munka alacsony termelékenysége".

Az egyik premissza elhagyásával megröviditett következtetés kifejezésre juthat kötőszók segitségével vagy a nélkül.Ezek a kötőszók gyakran ok és okozat viszonyát fejezik ki, mint tak kak 'mivel', potomu csto 'mert', iz-za togo csto'azért,

mert', blagodarja tomu csto 'azáltal, hogy', v szvjazi sz tem csto'azzal kapcsolatban, hogy', v vidu togo csto 'annak láttára, hogy', vszledsztvie togo csto 'annak következtében, hogy', v szilu togo csto 'annak folytán, hogy', zatem csto 'azért, mert', ibo 'mert hiszen', poszkol'ku 'minthogy' stb. Ehhez a csoporthoz vehetjük az olyan szavakat, mint szledovatel'no 'következésképp', itak 'igy tehát', znacsit 'tehát', sztalo büt' 'vagyis', poétomu 'ezért', potomu 'azért' stb. Ezek egy része okhatározó kötőszó, és ezért függő, alárendelt mondatot vezet be. A felsorolt szavak másik része nem az okot, hanem a következményt emeli ki. - De nem csak ilyen kötőszókkal összetett mondatokban juthat kifejezésre következtetés, hanem másféle összetett mondatokban is, ahol nem a kötőszók jelentésében, hanem a mondat egészének tartalmában mutatkozik meg. Például: "A tél havas volt, és mindnyájan áradást vártak". Itt is ok és következmény viszonyával van dolgunk,mégsincs alárendelő viszony a két mondat közt, hanem mellérendelő viszony. Előfordul, hogy ilyen röviditett következtetés kifejezésében egyáltalán nincs kötőszó. Akkor az ok-okozat viszonyának kifejezésében a sajátos intonációnak vagy a szünetnek van szerepe. Például: "Az épitkezés kezdete télre esett - ebben áll a helyzetnek különösen nehéz volta".

Ritkábban találkozunk a röviditett következtetés másik fajtájával, amelyben a zárótétel marad el. Formája rendszerint két olyan mondat, amelyeket a 'pedig', no 'de' kötőszó köt össze. Például: "Minden marxista materialista, de Plehanov marxista" (az elhagyott zárótétel: "Plehanov materialista").

A gondolkodás logikai szerkezete és a nyelv grammatikai szerkezete egységének elismerése semmiképp sem vezethet a logikai és a nyelvtani kategóriák azonositásához, minthogy a kettő egysége feltételezi vitathatatlan különbségüket. De a marxizmus tanitásán alapuló nyelvtan általános elmélete nem hagyja figyelmen kivül a logikai és a nyelvtani kategóriák kapcsolatának kérdését. Megengedi ennek a kapcsolatnak mélyebb megokolását és nyelvi tényekkel való igazolását, de egyuttal a köztük levő tényleges különbségek feltárását is, melyek az egyiknek és a másiknak sajátos belső törvényeiből folynak.

oOo

A. I. S z m i r n y i c k i j: Szravnitel'no-isztoricseszkij metod i opredelenie jazükogo rodsztva [Az összehasonlító-történeti módszer és a nyelvi rokonság meghatározása]. Izdatel'sztvo Moszkovszkogo Universziteta 1955, 57 l. (Ismerteti: Juhász József.)

A.I.SZMIRNYICKIJ ismertetendő füzete a moszkvai egyetem általános és történeti-összehasonlító nyelvészeti tanszékén szerkesztett nyelvészeti füzetek között jelent meg. Ennek a sorozatnak, mint ismeretes, az a rendeltetése, hogy lehetőleg a szovjet nyelvészek zömének állásfoglalását tükröző segédeszközöket nyujtson az egyetemi ifjuságnak (vö. NyIK. V, 90). SZMIRNYICKIJ is erre törekedett szóban forgó füzetében.

Az összehasonlító-történeti módszer fogalmának tisztázása céljából a szerző felhivja az olvasó figyelmét arra, hogy ez a sajátos kutatómódszer nem azonos a nyelvek összehasonlító-történeti vizsgálatával.

Egy-egy nyelvcsalád tagjainak összehasonlító-történeti vizsgálata többféle feladat megoldására vállalkozhat. Ilyenek:az illető nyelvek eredetének tisztázása; a közöttük levő történeti összefüggések meghatározása; a párhuzamos fejlődések,illetve eltérések okainak kutatása; a nyelvek közötti hatások és kölcsönhatások körülményeinek felderitése stb. Ennek megfelelően az ilyen vizsgálat különféle sajátos kutatómódszereket alkalmaz, egyebek között például az összehasonlító-leiró (egybevető) módszert is. Az összehasonlító-történeti módszer is ezek közé tartozik, mégpedig az egyik legfontosabbként.

Az összehasonlító-történeti módszer tulajdonképpen tudományos eljárás a régi, nyelvemlékekben nem rögzitett nyelvi tények rekonstruálására, kikövetkeztetésére olyan módon, hogy két vagy több nyelv későbbi, nyelvemlékekben megőrzött vagy a mai használatban meglevő és egymásnak materiálisan megfelelő tényeit megfelelő rendszerességgel összehasonlitjuk. A rekonstruálás szükségességéhez már az összehasonlító-leiró módszerü vizsgálat is elvezet, de régi nyelvi tények tudományos kikövetkeztetését csak az összehasonlító-történeti módszer alkalmazása teszi lehetővé. A rekonstruálás persze nem öncél, hanem eszköz a vizsgált nyelvek közötti összefüggések tisztázására, illetve előfeltétel az egyes nyelvek bizonyos jelenségeinek megértéséhez. Természetesen az összehasonlító-történeti módszer segitségével sem lehetséges egy letünt nyelvi rendszer teljes rekonstruálása, sőt a nyelv egyes területei - szókészlet, nyelvtani rendszer - sem egyforma sikerrel rekonstruálhatók. De a kikövetkeztetett nyelvi tények közötti

kapcsolatok megállapitása utján következtetni lehet magára a rendszerre is.

Az összehasonlitó-történeti módszer alkalmazásának az a legáltalánosabb feltétele, hogy a vizsgált nyelvekben legyenek genetikusan azonos nyelvi egységek, vagyis olyan elemek, amelyek ugyanabból a nyelvi egységből sarjadtak, és annak az egységnek a nyelvenként eltérő fejleményei. A genetikus azonosság tehát nem jelent a későbbi nyelvállapotban teljes minőségi azonosságot.

A vizsgált nyelvi egységek genetikus azonosságának követelménye nem annyit jelent, hogy az összehasonlitó-történeti módszer kizárólag rokon nyelvek viszonyának kutatására alkalmas. Azonos eredetü nyelvi elemek nem rokon nyelvekben is előfordulnak. Ilyen esetekben szintén sikerrel alkalmazható az összehasonlitó-történeti módszer. A legnagyobb jelentősége természetesen mégiscsak a rokon nyelvek vizsgálatában van.

A nyelvrokonság problémájának tisztázása céljából a szerző két kérdést vizsgál részletesebben: az egyes nyelvek r o k o n s á g á n a k kérdését, és bizonyos nyelveknek nem rokonságon alapuló h a s o n l ó s á g a kérdését.

Megállapitja, hogy rokon nyelveknek azok tekinthetők, amelyek azonos eredetüek, és a fejlődés folyamán - bármennyire eltávolodtak is egymástól - megőrizték történeti azonosságukat. Történeti azonosságról akkor beszélhetünk, ha a nyelv lényegében ugyanaz maradt minden egymást követő, illetve felváltó nemzedék használatában, vagyis nem szakadt meg használatának folyamatossága és hagyománya. A nyelvek genetikus azonosságának fogalma nem zárja ki, hogy az alapnyelv rendszerén belül bizonyos ingadozásokat, változatokat, egymástól akár jelentősen is eltérő nyelvjárásokat tételezzünk fel. A genetikus azonosság itt a nyelvi rendszerre értendő, mert nem lehet szó minden egyes nyelvi elem alapnyelvi azonosságáról.

A nyelvek hasonlósága önmagában még nem bizonyitéka a rokonságnak, mert bizonyos hasonlóság kölcsönzés vagy párhuzamos fejlődés utján is létrejöhet. A rokonságon alapuló hasonlóság azonban lényegesen különbözik a más uton létrejött hasonlóságtól. Ennek az a magyarázata, hogy az alapszókincs és a nyelvtani rendszer tartósan ellenáll a külső hatásoknak, és csak igen lassan változik. A rokon nyelvek hasonló (közös) elemei természetesen tulnyomórészt erről a két területről valók. Az összehasonlitó-történeti módszer segitségével elkülönithetjük a rokonságon alapuló hasonlóságot a más eredetütől, vagyis megállapithatjuk, hogy rokon nyelvekkel van-e dolgunk. Ez igen fontos, mert ettől függően a továbbiak során rendszeresebben és határozottabban folytathatjuk a kutatást.

735/s/Sze

Genetikusan azonos egységek a nyelv rendszerén belül nemcsak szavak vagy nyelvtani alakok lehetnek,hanem a morfémák, sőt a hangállomány elemei, a hangok is. A hangok közötti megfelelések megállapitása, illetve kikövetkeztetése végett azonban nem hasonlithatjuk össze a hangokat önmagukban. A hangok történeti összehasonlitása csak közvetve, vagyis jelentést hordozó nyelvi egységek összehasonlitásával lehetséges. Az összehasonlító-történeti módszerben az összehasonlitás leggyakoribb egysége a morféma, mert a jelentést hordozó egységek között a morfémában érvényesül a legteljesebb mértékben és a legkövetkezetesebben az az elv, hogy a hangalak és a jelentés kapcsolata konvencionális, motiválatlan. Ez egyébként a kikövetkeztetésnek is elvi alapja.A morfémák azonban szavakban szerepelnek, ezért az összehasonlitás megfelelő szavak kikeresésével és vizsgálatával kezdődik.Ennek alapja az azonosság vagy a hasonlóság, mégpedig az alaki (azaz külső) és a jelentésbeli (azaz belső) azonosság vagy hasonlóság egyaránt. A jelentés oldaláról való kiindulás gyakoribb és természetesebb, mert a hangalaki megfelelés előzetes ismeretének hiányában igen nehéz elindulni. A jelentés felől elindulva könnyebb megközeliteni a problémát, mert egy-egy szóhoz aránylag könnyü a jelentés szempontjából megfelelő szót találni valamely más nyelvben. Az igy összeszedett szópárok, illetve szócsoportok összevetése alapján megállapitható,van-e olyan összefüggés a vizsgált szavak között, amelyet hasonlóságnak itélhetünk. Ha van, akkor az összehasonlitást folytatni kell. Ha szabályszerü megfeleléseket találunk, elvethetjük a véletlen azonosság gyanuját. A hangoknak nem a hasonlósága, hanem szabályszerü megfelelése az igazán meggyőző érv. A megállapitott szabályszerü megfeleléseknek hangtanilag megokolhatónak kell lenniük. Amikor ilyen módon sikerül eléggé tisztázni a hangtani megfeleléseket, akkor már a továbbiakban ezek lehetőséget nyujtanak egyéb szavak összehasonlitására is, olyanokéra, amelyeknek a jelentése távolabb áll egymástól.Ez utóbbi esetben aztán jelentéstani magyarázatra van szükség. A jelentéstani elemzésnek nem szabad megelégednie általános és pusztán elméleti érvekkel; okvetlenül figyelembe kell vennie az egyes nyelvekben megfigyelt jelenségek kialakulásának konkrét társadalomtörténeti stb. körülményeit. A szavak közötti jelentéstani viszonyok megállapitásakor figyelembe veendő a szavak szótani és alaktani felépitése is.

Az összehasonlító-történeti módszer alkalmazásából következik, hogy a vizsgált nyelvi jelenségeket egytől-egyig alá kell vetnünk f o n o m o r f o l ó g i a i elemzésnek. Ezt két körülmény parancsolja. Az egyik az, hogy egyes nyelvekben egy másik nyelv egy bizonyos hangjának néha egyszerre több hang is megfelel. A másik körülmény az, hogy a szótani és alaktani elemzéshez - enélkül képtelenség a szavak pontos összehasonlitása - okvetlenül számba kell venni a morfémák hangalaki variációit. A fonomorfológiai elemzésnek az a célja, hogy földeritse a különféle képzett alakokban található alaktani elemek párhuzamos hangtani tényeit és jelentéstani összefüggéseit. E párhuzam annyit jelent, hogy bizonyos hang-

váltakozás a megfelelő esetekben nem különböző morfémákat különböztet meg, hanem csak egy morféma változatait. Az ilyen hangváltakozások körülményeinek kideritése lehetővé teszi, hogy kikövetkeztessük a vizsgált alaktani elemek fejlődésének korábbi fázisait. A fonomorfológiai módszerrel nyert következtetések megerősithetik és ki is egészithetik az összehasonlító-történeti módszerrel elért eredményeket. A fonomorfológiai elemzés a rekonstruálásnak egy másik módszere, amely párhuzamosan alkalmazható az összehasonlító-történeti módszerrel. A kettő között az a fő különbség, hogy az összehasonlító-történeti módszer különböző nyelvek tényeinek összehasonlitására való, a fonomorfológiai elemzés viszont egy nyelv bizonyos jelenségeinek vizsgálatára alkalmas.

Az összehasonlító-történeti módszerrel elsősorban morfémákat rekonstruálnak (variánsaikban), de nemcsak egyes morfémákat. Idiomatikus felépitésü összetett képződményeket is rekonstruálhatunk önálló egységként. A produktiv módon képzett alakok morfémáinak rekonstruálása a funkcionális és szerkezeti tulajdonságok figyelembevételével történik; itt tehát bizonyos alaktani tipusokat és alaktani kategóriákat lehet kikövetkeztetni. Az utóbbiból viszont már a mondattanra vonatkozó következtetések is levonhatók. Ezenkivül a morfémák rekonstruálása a hangállomány rekonstruálását is lehetővé teszi. Ennek az az előfeltétele, hogy pontosan megkülönböztessük a rokonságon alapuló azonosságot a kölcsönzésen vagy egyéb külső körülményen alapuló rokonságtól. Mindenesetre figyelembe kell vennünk az alábbiakat.

1) Bizonyos nyelvi egységek eredendő azonossága esetén ezek az egységek nemcsak hangalakilag és jelentésbelileg estek egybe, hanem alaktani jellegük tekintetében is. A kölcsönzéseknél igen gyakran más összefüggést figyelhetünk meg: valamely nyelvi egység alaktani szerkezete az egyik nyelvben eredetinek vagy ősinek tekinthető, a másikban viszont nem.

2) Az eredetileg közös nyelvi elemeknek nemcsak az az ismérvük, hogy az adott nyelvcsalád tagjainak mindegyikében vagy többségében megtalálhatók, hanem az is, hogy többé-kevésbé azonos tipusuak.

3) Az ősi eredetü tőmorfémák többnyire az alapszókincshez tartozó szavakban maradtak fenn. Ha e tövek mai állapotukban különféle alaktani vagy jelentéstani eltéréseket mutatnak az egyes nyelvekben, az éppen ősi voltukat bizonyitja.

4) A szóképző morfémákra is áll az a megállapitás, hogy ha az alapszókincsben, egyszersmind egymástól távoleső képzésekben használatosak, ez fontos érv ősi eredetük mellett. A nyelvtani affixumok körében rendkivül ritka jelenség a kölcsönzés. A nyelvtani affixumok genetikus azonossága rendszerint rokonságon alapul, ezért ez az egyik fontos bizonyitéka a nyelvek közötti rokonságnak.

5) Rokon nyelvekben a szavak alkatában és szerkezetében mutatkozó eltérések további szavak vagy alakok vizsgálata során megfelelésnek bizonyulhatnak. A teljes szavak eredetisége tehát nem valamely másnyelvi szóval való egybeeséssel (megfeleléssel) bizonyitható, hanem a szót alkotó morfémák kölcsönös viszonyának jellegével.

6) A szabályos hangmegfelelés csak akkor szól az összehasonlitott nyelvek rokonsága mellett, ha a nyelv rendszeréhez tartozó (vagy a multban ilyenként kimutatható) nyelvi egységekben észlelhetjük, vagyis olyan egységekben, amelyek a nyelvvel mint teljes rendszerrel együtt öröklődtek nemzedékről nemzedékre.

A megfeleléseknek nem a mennyisége, hanem a szabályossága a döntő.

Az itt csak vázlatosan s a gazdag szemléltető anyag nélkül ismertetett gondolatmenetnek a tanulságait összefoglalva a szerző hangoztatja, hogy a nyelvek ősi állapotának rekonstruálására az összehasonlitó-történeti módszer sem ad korlátlan lehetőséget. Az alapnyelvet (ha nem maradt fenn irásos emlékekben) nem lehet teljes egészében rekonstruálni, mert sem a tőmorfémák, sem az affixumok nem maradtak fenn hiánytalanul. Másrészt a szavaknak morfémákra való tagolása is gyakran bajos dolog. Minél kisebb morfémákról van szó ugyanis, annál inkább valószinü a véletlen azonosság vagy hasonlóság. Azonfelül a morfémák szintén változó, fejlődő egységek. Ez a tény elengedhetetlenül szükségessé teszi a változások időbeli egymásutánjának, sorrendjének meghatározását. Ha ugyanis egy síkra vetitjük a kielemzett alakokat, meghamisitjuk a valóságot. A kronológia megállapitása nehéz feladatok elé állitja a kutatót. Rendszerint csak viszonylagos időrendet sikerül megállapitani, azt is főként olyankor, amikor a vizsgált jelenségek között szoros összefüggés van (például a hangtanban). E nehézségeknek azonban nem szabad elriasztaniuk a kutatót. Meg kell keresni a problémák megoldásának egyéb járható utjait. A nyelvet beszélő nép történetének elmélyültebb kutatása, a nyelvészek és a régészek szervezettebb és intenzivebb együttmüködése s nem utolsó sorban az összehasonlitó-történeti módszer további tökéletesitése révén sok, ma még tisztázatlan probléma is megoldhatóvá válhat.

G. Sz. K n a b e : Az összehasonlitó-történeti módszer alkalmazása a mondattanban. (Voproszü jazükoznanija, 1956/1, 76-85. Ismerteti: H. Molnár Ilona .)

Az indoeurópai nyelvek összehasonlitó vizsgálata még napjainkban is elsősorban a hangtanra és az alaktanra korlátozódik, a mondattani vizsgálódások pedig meglehetősen háttérbe szorulnak. Ennek okait kutatva KNABE két véleménnyel számol. Egyesek szerint az összehasonlitó mondattan elmaradásának szubjektiv oka van: a burzsoá nyelvészek egyszerüen nem tudják alkalmazni a történeti-összehasonlitó módszert a mondattanban, bár az erre a célra teljesen megfelelő volna. Mások véleménye szerint - s KNABE ezekhez csatlakozik - az elmaradás oka magában a történeti-összehasonlitó módszer természetében rejlik, tehát inkább objektiv jellegü. E módszer ugyanis a következő két alapelven nyugszik: 1) Minden nyelv hangjai és hangcsoportjai megfelelnek egy másik, rokon nyelv hangjainak és hangcsoportjainak, vagy azonosak velük. 2)Ezek a hangmegfelelések függetlenek az adott hangtani helyzettől. Mindkét alapelv - állapitja meg a szerző - érvényes a hangtan és az alaktan területén, a mondattanban azonban egyik sem állja meg a helyét.

Mindenekelőtt nem szabad szem elől téveszteni azt a tényt, hogy a mondattanban a szerkezetek hasonlósága nem mindig jár együtt jelentésük hasonlóságával is. A szerző az angol I have read, a francia j'ai lu, a román am citit és a német ich habe gelesen szerkezeteket összehasonlitva arra a következtetésre jut, hogy ezek, mivel más-más igeragozási rendszerbe tartoznak, formai hasonlóságuk ellenére sem vethetők össze egymással mint azonos vagy rokon jelentésü és funkcióju szerkezetek. A mondattanban nem is lehet megállapitani olyan pontos és megbizható megfeleléseket, mint amilyeneket megszoktunk a hangtanban vagy az alaktanban. KNABE még egy példát emlit: ismeretes - mondja -, hogy az állitmány valamennyi régi indoeurópai nyelvben többtagu is lehetett. Ha ezt a jelenséget a fonetikából és az alaktanból ismert összehasonlitó módszerrel akarnánk vizsgálni, látszólag könnyedén következtethetnénk az indoeurópai alapnyelv többtagu állitmányára. A dolgot azonban megnehezíti, hogy egyes indoeurópai nyelvekben a többtagu állitmány igei része teljesen elveszitette lexikális jelentését, s nyelvtani eszközzé vált, más nyelvekben viszont többé-kevésbé megtartotta lexikális jelentését.Ezeket a szempontokat is figyelembe véve már nem oly könnyü megállapitani, milyen volt a többtagu állitmány az indoeurópai

alapnyelvben. Nem csoda, ha DELBRÜCK és POTYEBNYA erre vonatkozólag teljesen ellentétes következtetésre jutott.

Egy másik dolog, amire feltétlenül gondolnunk kell, a párhuzamos innovációk kifejlődésének lehetősége a mondattan területén. Az alaktanban igen ritka az ilyesmi, ezért itt a történeti-összehasonlitó módszer segitségével majdnem teljes biztonsággal lehet az alapnyelvi állapotra visszakövetkeztetni. A mondattanban azonban csaknem minden egyezés párhuzamos innovációként fogható fel.

Megemliti KNABE azt is, hogy a jövevény elemek a mondattanban - bár nem fordulnak elő nagy számban - sokkal nehezebben mutathatók ki, mint például a szókészletben. Ez a tény, ha nem is elsődleges fontosságu, de mindenesetre megneheziti a történeti-összehasonlitó módszer jelenlegi szempontjainak a mondattanra való alkalmazását.

Arra lenne szükség - irja KNABE -, hogy a nyelvészek olyan uj módszertani eljárásokat dolgozzanak ki, amelyek segitségével lehetségessé válna az indoeurópai nyelvek mondattanának összehasonlitó vizsgálata. A szerző szerint azonban a nyelvtudomány történetében máris találhatunk olyan elgondolásokat, amelyek több-kevesebb sikerrel kecsegtetnek az emlitett területen. Ilyen például a POTYEBNYA által követett összehasonlitó módszer. Az indoeurópai nyelvek mondattanát vizsgálva POTYEBNYA legtöbbször nem egyes kiragadott jelenségeket hasonlit össze, hanem jelenségek sorozatából álló egész tendenciákat. Figyelme tehát nemcsak arra terjed ki, hogy milyen valamely jelenség egy adott pillanatban, hanem arra is, hogy miből fejlődött és mi lett a további sorsa. Módszerének alkalmazásában POTYEBNYA nem volt mindig következetes, még kevésbé tudatos, de mégis igen értékes tapasztalatokkal gazdagitotta az összehasonlitó nyelvtudományt. Ez az eljárás ugyanis kiküszöböli az összehasonlitó módszer alkalmazásának egyik legnagyobb akadályát; azt tudniillik,hogy az egyes elszigetelten szemlélt jelenségek megfelelései a mondattanban kétségesek, bizonytalanok. Nem véletlen, hogy POTYEBNYA számos megállapitása többek között a görög, a latin és a germán mondat fejlődéséről még ma is megállja a helyét.

G.Sz.KNABE igen tanulságosnak tartja BELBRÜCK ugynevezett "morfológiai módszerét" is. E módszer azon a gondolaton alapszik, hogy a mondattan elszakithatatlan kapcsolatban van az alaktannal. Ebből a helyes alapelvből kiindulva azonban DELBRÜCK számos olyan következtetést von le, amelynek téves vagy ellentmondásos volta ma már nyilvánvaló. KNABE néhányat fel is sorol közülük: ilyen az összehasonlitó alaktan kutatási módszerének mechanikus átvitele a mondattanra, az "alapjelentésekről" (Grundbegriffe) szóló elmélet stb.

DELBRÜCK módszerében azonban van egy olyan mozzanat, amely KNABE szerint ma is igen eredményesen alkalmazható az összehasonlitó mondattan területén, mégpedig a következő: a nyelvtani alakzatok un. "abszolut alapjelentését" DELBRÜCK ugy ál-

lapitja meg, hogy az alakzatot lexikai vagy grammatikai összetevőire bontja, s ezek elemzése utján próbál következtetni a nyelvtani alakzat eredeti jelentésére, funkciójára. E módszerrel DELBRÜCK helyesen állapitotta meg, hogy a* -tero szuffixum eredeti jelentése a szembeállitás volt, összehasonlitó jelentése csak később fejlődött ki.

DELBRÜCK módszerét nyugaton széles körben és eredményesen alkalmazták BOPP, HUMBOLDT, CURTIUS, később HIRT, JURET és mások. E módszer előnye és egyben nagy értéke - állapitja meg KNABE -, hogy kiküszöböli azt az akadályt, amelyet a párhuzamos innovációk lehetősége állit a mondattan összehasonlitó vizsgálatának utjába.

Végül KNABE megemliti MEILLET "analógikus módszerét" is, amely ujabban igen elterjedt, sőt vannak, akik csak ezt az eljárást tekintik követhető utnak. MEILLET módszere abban áll, hogy egy nyelvtani alak valamely mondattani funkciójának a rokon nyelvekben való meglétéről a nyelvtani alak hasonló alapnyelvi funkciójára következtetnek vissza. Igy például abból a tényből, hogy a régi indoeurópai nyelvekben bizonyos igék lehettek tárgyasok is, tárgyatlanok is, MEILLET arra következtet, hogy az indoeurópai alapnyelvben az igék egyaránt lehettek tárgyasak és tárgyatlanok. Az ilyen megállapitásokat - mondja KNABE - sem megcáfolni, sem bizonyosra venni nem lehet. Az analógikus módszer nem oszlatja el azokat a kétségeket, amelyeket cikke elején már fölvetett.

Mi tehát a megoldás? A tapasztalat azt mutatja, hogy megbizható eredmények ott születtek, ahol a POTYEBNYA által követett módszert e g y e s i t e t t é k DELBRÜCK "morfológiai módszerével". Ilyen eredmény például az indoeurópai névszók két tipusáról, a szó autonóm jellegéről, a mellérendeléstől az alárendelés felé való fejlődésről szóló megállapitás stb. KNABE hangsulyozza, hogy ezt a "kombinált módszert" egyáltalán nem tartja saját fölfedezésének, mert ha nem is tudatosan, de már eddig is sok nyelvész élt vele. A további feladat az - irja -, hogy a nyelvészek az eddigi tapasztalatokat felhasználva elméletben is, gyakorlatban is kidolgozzák a mondattan összehasonlitó vizsgálatának legalkalmasabb módszerét, s megállapitsák azt is, hogy a mondattannak melyek azok a területei, ahol a fent leirt "kombinált módszer" a leghasznosabban alkalmazható.

Protiv vul'garizacii markszizma v arheologii [A marxizmus vulgarizálása ellen a régészetben]. Moszkva 1953, Izd.An SzSzSzR, Insztitut isztorii material'noj kul'turü, 192 l.
(Ismerteti: Hajdu Péter.)

MARR téves nézetei a nyelvtudományon kivül a szovjet régészetben szintén sok kárt okoztak. Köztudomásu ugyanis, hogy MARR nemcsak nyelvésznek tartotta magát, hanem régésznek is, és mindent elkövetett, hogy "uj tanát" a régészekre is rákényszeritse. Ez olyannyira sikerült neki és segitőtársainak, hogy a marrizmusnak a régészetben való felszámolása bizony nagy feladat elé állitotta a szovjet régészeket. MARRnak a nyelvről, a nyelvek és a népek kereszteződéséről, a kulturák születéséről és fejlődéséről stb. vallott felfogása, sőt a követendő példaképnek kikiáltott helytelen ásatási módszere is olyan sok kárt okozott különösen a régészeti anyag őstörténeti értékelésében, hogy ez szükségessé tette egyrészt a régészet bizonyos módszertani és elvi kérdéseinek a megvitatását, másrészt a régészeti, etnogenetikai munkák eredményeinek felülvizsgálását.

Az ismertetett kötetnek is az a célja, hogy megvizsgálja - az általános elméleti kérdéseken kivül - a szovjet régészetnek egy pár legfontosabb konkrét eredményét is, és feltárja bennük MARR álmarxista tanainak hatását.

A kötet élén elméleti cikkek állanak. Ezek különösen az etnogenezis-kutatásban elkövetett hibákat tárgyalják, s egyben e kérdések marxista megoldására törekednek (A.D. UDALCOV és P.N. TRETYAKOV a régészetnek az őstörténeti kutatásokban játszott szerepéről ir, A.V. ARCIHOVSZKIJ pedig általában Marr téves nézeteinek kiküszöböléséről a régészetben). A gyüjtemény többi értekezése egy-egy kiragadott problémakörnek a marrizmustól való megtisztitását tartja feladatának (P.I.BORISZKOVSZKIJ és A.P. OKLADNYIKOV az ősközösség korai fejlődési szakaszainak szentel tanulmányt, A.Ja. BRJUSZOV az őskori sziklarajzok értelmezésével, P.Sz.PASSZEK a tripoljei törzsekkel, B.B. PIOTROVSZKIJ a marrista szemantikának a piktogrammák tanulmányozásában mutatkozó hatásával, Sz.V.KISZELJOV a bronzkor kutatásával kapcsolatos hibákkal és teendőkkel, E.I. KRUPNOV az oszétek és Észak-Kaukázus más népeinek eredetével, végül N.Ja.MERPERT a kazár kérdéssel foglalkozik).

735/s/Szeb

Ismertetésemben nem vállalkozom arra a feladatra, hogy az egyes tanulmányok eredményeit akár a legrövidebben is összefoglaljam.① Feladatomat abban látom, hogy - lehetőleg szó szerinti idézetekkel - bemutassam, milyen elképzelésük van a szovjet régészeknek tudományszakuk őstörténeti értékesitéséről, és általában az etnogenezis kutatásának módszereiről. Erre - ugy gondolom - azért van szükség, mert a nyelvtudomány és a régészet viszonya, felhasználásának mértéke körül ujabb őstörténeti irodalmunkban valamiféle bizonytalanság uralkodik, s ez a nyelvészek és egyes történészek közötti véleményeltérésben nyilvánul meg. Mindkét tábor képviselőinek hasznos lehet az alábbiakban áttekintett nézetek ismerete, bár a tábor szó használata ez esetben csak a nyelvészekre vonatkoztatva jelenti a valóság hű tükrözését.

UDALCOV szerint: "Régebben a szovjet régészek általában azt gondolták, hogy a régészeti anyag alapján az etnogenezisnek minden fontos kérdése megoldható, a gazdaság fejlődésének a kérdései is, sőt a szellemi müvelődés és még a nyelv fejlődésének kérdései is, mert a nyelv - felépitmény lévén - állitólag az alap változásait visszatükrözi" (12). - Ez a nézet ma már a multé.

Hogyan dolgozzék tehát az őstörténetkutatás, és mi ezen belül a régészet feladata? UDALCOV erre ma igy felel: "Az őstörténet jelenségei sokkal bonyolultabbak, mint ahogyan korábban gondolták. Az őstörténet magában foglalja a nyelv fejlődését is, amely a maga belső törvényszerüségei szerint megy végbe, de magában foglalja a gazdasági alap és a kultura fejlődését is, amely az alaptól függ, bár ugyanakkor vissza is hat arra. A régészet letünt kulturák tárgyi emlékei alapján az alap és a felépitmény történetét kutatja, de nem áll módjában, hogy bármelyikükre támaszkodva is fényt vessen a nyelv fejlődésére, amely - bár nem egyetlen, de - fő ismérve egy nép vagy törzs etnikai hovatartozásának (például szláv, germán stb.). Hiszen a nyelv nem sorolható sem az alap, sem a felépitmény kategóriájába. Saját törvényszerüségei vannak. Ezért a régészet csak részlegesen, egyoldaluan foglalkozik az őstörténet kérdéseivel, és a nyelvtudomány állandó segitségére van szüksége.

A nyelvtudomány azonban a régészeti, történeti, néprajzi stb. kutatások figyelembe vétele nélkül szintén csak részleteiben tudja megoldani az őstörténet kérdéseit. A nyelvet ezért a legszorosabb kapcsolatban kell tanulmányozni a társadalom történetével..." "Ezért nagyon fontos az etnogenetikai kérdések vizsgálatában a komplex módszer alkalmazása" (13).

---

① Az egyik legfontosabb tanulmányt, TRETYAKOVét folyóiratunk már ismertette (lásd NyIK. V, 438-42).

735/s/Sze

A régészet konkrét feladatait a következőkben látja: "A régészet nyujtja a legrégibb koroknak azt az anyagát, amely a nép történetének megrajzolásához szükséges. Megvizsgálja egy-egy nép termelésének, termelőerőinek a fejlődését, és ugyanakkor anyagot ad e nép történeti időrendjének rögzitéséhez. A régészet olyan anyagot dolgoz fel, amelyből következtetni lehet egyes korszakok társadalmának gazdasági szerkezetére.

A régészet arra törekszik, hogy az anyagi müvelődés fennmaradt emlékeiből rekonstruálja egy-egy nép régi életmódját, településformáját, épitkezését stb. Meghatározza a területi változásokat, a lakosság mozgásának jellegét és irányát egy bizonyos területen belül, és olykor a lakosság sürüségét is" (13). "Végül a régészet, ha egymagában nem dönti is el a nyelvtudomány kérdéseit, gyakran adhat segitséget a nyelvészetnek..." (14).

Ezekután arra tér rá, hogy a régészet a tágabb történelmi kategóriák (mint paleolit, neolit stb.) mellett, ill. ezeken belül bizonyos helyi jellegzetességeket is feltár (az életmód, a ruházat, a munkaeszközök, a diszitésmód, a temetkezés stb. területén). Ez utóbbiak lehetővé teszik, hogy a kutatott társadalmi egységet etnikai csoportként jellemezzük. "Az ilyen tagoltabb helyi csoportok elkülönitése már közvetlen kapcsolatban van az etnogenetikai kutatással. E régi népek etnikai hovatartozásának meghatározását azonban nyelvészeti jellemzéssel kell alátámasztani" (15).

Az utóbbi időben a TTIT nyelvészeti munkacsoportjának egyik megbeszélésén felmerült az a vélemény - szakember részéről!_, hogy bár e müvelődésbeli egyezések ma nem jelentenek egyben nyelvi közösséget is, a multban más volt a helyzet, s régen a régészeti kulturák nyelvi-etnikai egységet is jelentettek. UDALCOVnak más véleménye van erről (olyan, mint nekünk): "...meg kell emliteni olyan eseteket, amikor a régészeti kulturák nem esnek egybe az etnikai kategóriákkal. A »szkita kultura« fogalmában például néha helytelenül egyesitjük különböző etnikumu törzsek anyagi müvelődését. A »szkita« fogalomba olykor beleértjük - hibásan - a korai szlávokat, északkeleti irániakat, néha a trákokat, sőt Dél-Szibériának még távolabbi (egészen az Altajig élt) törzseit is.

Ugyanakkor azonban az anyagi müvelődés különböző formái (vagy változatai) azonos eredetü törzseket is takarhatnak ..." (uo).

Erről a kérdésről egyébként ARCIHOVSZKIJ is hasonló értelemben nyilatkozik: "A z t a m e g á l l a p i t á s t , h o g y . . . a k u l t u r a é s a n y e l v - k é t k ü l ö n b ö z ő d o l o g , a r é g é s z e k n e m v e s z i k e l l ő k é p p e n s z á m i t á s b a . . . A r é g é s z e t á l t a l k u t a t o t t n a g y k ö z ö s s é g e k , a m e l y e k e t a g a z d a s á g , a t e l e p ü l é s e k , a k e r á m i a s t b . h a s o n l ó s á g a k a p c s o l ö s s z e ,

több különböző nyelvü törzset foglalhatnak magukban. Gondoljunk arra, hogy hány különböző eredetü népet ismer Ptolemaiosz az i.e. II. évezredben Kelet-Európában, és hogy mégis mennyire egyöntetü e kor régészeti emlékanyaga" (68.; ugyanitt arra is hivatkozik még, hogy a gyakovói tipusu gorogyisosék egy részét az orosz-szlávok elődeinek, más részét a merjáknak, veszeknek, muromáknak, azaz finnugor törzseknek tulajdonitják, régészetileg azonban szinte lehetetlen határt vonni e két, különböző eredetü nép emlékei között).

Külön kell idéznünk egy-két véleményt arra, hogy milyen lehetőségei vannak a régészetnek az etnikum meghatározására. E kérdésben UDALCOV abból indul ki, hogy a régészetben nagy szerepe van a retrospektiv módszernek, azaz annak az eljárásnak, amely az ismertből indulva ki attól időben egyre távolodik, és igy közeliti meg az ismeretlent. "Azokban az esetekben, amikor a retrospektiv módszer a régészeti kulturák megszakadását mutatja ki, a régi törzsek etnikumának a meghatározása nehézzé, gyakran teljesen lehetetlenné válik" (17). Továbbá: "El kell ismerni, hogy kizárólag a régészeti anyag tipológiai elemzésével nem lehet megállapitani a genetikai folytonosságot. Ilyenkor figyelembe kell venni a reális történeti és nyelvi adatok egész tömegét. Az, ami az első tekintetre genetikai folytonosságnak látszhat, a valóságban csak egy etnikai szubsztrátum müvelődési hatása lehet egy olyan régészeti komplexumban, amelyet valamely kivülről behatolt és a régi lakosságot magába olvasztott nép hagyott maga után" (18). Óvatosságra van hát szükség, és főleg sok kiegészitő kutatásra (például a nyugat-szibériai afanaszjevói és andronovói kultura viszonyát illetően is!). Ilyen körülmények között "még egyszer hangsulyoznunk kell, hogy a régészek és a történészek nem végezhetnek etnogenetikai kutatásokat a nyelvészekkel való szoros együttmüködés nélkül" (18).

Egybevágnak e felfogással KRUPNOV szavai is: "Az, hogy a régészek gyakran nyomon tudják követni a folytonosságot egy terület anyagi müvelődésének fejlődésében, nem mindig bizonyitja e terület etnikumának egyenesvonalu fejlődését is. Az utóbbit csak akkor állithatjuk, ha a folytonosságot más források, különösen a nyelv segitségével is ki lehet mutatni, hiszen a nyelv az etnikai közösségnek legfontosabb és - ha nem is egyetlen, de - rendszerint döntő ismérve. Persze - ahogy láttuk - más esetek is lehetségesek. Más nép, más kultura hordozója is elsajátithat egy nyelvet. Ezért az anyagi (és néprajzi) müvelődés külön-

bözősége a nyelvek rokonsága esetén sem hozza zavarba a kutatót.....Az őstörténeti kérdések kutatása ezért az eredeti források egész tömegének gondos feldolgozását követeli, és nem lehet sikeres a nyelv által feltárt adatok széleskörű felhasználása nélkül" (143).

Mi a nyelvtudomány szerepe az őstörténetben KRUPNOV szerint? "Egy népnek valamely nyelvcsaládba sorolásában a döntő szó természetesen a nyelvészeket illeti. Aligha lehet azonban csak a nyelv vallomása alapján eldönteni egy nép eredetének kérdését, és felkutatni e nyelvet beszélő nép művelődéstörténetének minden mozzanatát a legrégibb időkig visszamenőleg. A nyelvészeti anyagot ki kell egészíteni a régészet, a történelem, a néprajz és az embertan adataival. Bár ezek az adatok őstörténeti kérdések eldöntésére az első tekintetre másodrangunak, kiegészítő adatoknak látszanak, mégis ezek teszik lehetővé, hogy az etnikai alakulatok fejlődését, kialakulásuk feltételeit nagyobb távlatban, mélyebben (igazán történetien) világítsuk meg, és hogy az ősi nyelvi csoportok fejlődésének jellegét pontosan meghatározzuk.

Ahhoz tehát, hogy sikerrel lehessen megoldani egy nép eredetének kérdését, mindenekelőtt a nyelvészek, történészek, régészek, néprajzosok és antropológusok együttműködésére van szükség. A nyelv vallomásán kivül sokszor a források összességének a tanulmányozása dönti el egy etnikum hovatartozását. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a nyelv tanulmányozása akkor lehet eredményes, ha azt mint forrást a társadalom történetével szoros kapcsolatban vizsgáljuk, vagyis ha a nyelvészeti kutatásokat a régészeti, történeti, néprajzi és egyéb kutatásokkal egészítjük ki"(144-5).

A különböző tudományterületek együttműködésének, komplexitásának fontosságát hangoztatja TRETYAKOV is. Az, hogy a nyelv a törzsnek, a népnek és a nemzetnek egyik legfontosabb ismertetőjele, és az, hogy a nyelv fokozatos fejlődés utján alakul ki, "meghatározza a nyelvi anyag fontos szerepét az őstörténet kérdéseinek eldöntésében. A történészek, a régészek és a néprajzosok a nyelvtudomány figyelembevétele nélkül nem tudják megoldani például azt a kérdést, hogyan jöttek létre és hogyan fejlődtek a szláv törzsek, hogyan alakultak ki belőlük azok a középkori szláv népek (óorosz, ólengyel stb.), amelyek az orosz, ukrán, fehér orosz, lengyel, bolgár, cseh és egyéb szláv nemzetek elődeinek tekinthetők"(20).

Érdemes meghallgatni TRETYAKOV véleményét az etnikai csoportok felbomlásáról és a vándorlások kérdéséről is.

"Nem a kereszteződés volt az etnogóniai folyamat uralkodó formája az ősközösség korában, különösen annak korai szakaszában - irja TRETYAKOV -, hanem éppen ellenkezőleg: a törzsek és az általuk beszélt nyelvek differenciálódása. A termelőerők fejlődésének alacsony fokán, különösen a halász-vadász gazdaság viszonyai között, az ősközösség nagysága korlátozott volt. Bármilyen lassu volt is a természetes szapo-

rodás üteme, előbb-utóbb elérkezett az a pillanat, amikor a közösségnek részekre kellett oszlania. Ha a szétvált közösségek továbbra is egymás szomszédságában laktak és kapcsolatuk nem szakadt meg, akkor továbbra is egy nyelv és egy nemzetségi-törzsi kultura birtoklói maradtak. Igaz, jelentéktelen nyelvjárási és művelődési különbségek lehettek közöttük" (41). Kifejti ezek után, hogy a természetes szaporodás néha törzsi csoportok keletkezésére vezetett (ilyen a Szeneka irokéz törzs), de nem mindig és nem mindenhol volt meg ennek a lehetősége. A különvált csoportok ugyanis olykor vándorutra kelnek, hogy életfeltételeiket biztositsák. BRJUSZOV és FOSSZ kimutatták, hogy Kelet-Európa neolitkori lakosai távoli vándorutakat tettek az Okától kiindulva egészen Karjaláig. Az egységes nyelvek igy nyelvjárásokra, majd uj, rokon nyelvekre tagolódtak (i.h.). Eszerint a vándorlásoknak nagy jelentősége volt az ősközösség idején, s ez a gazdaság uj formáinak (állattenyésztés, földmüvelés) elterjedésével volt kapcsolatban. Az uj életforma ugyanis gyorsitotta a szaporodást, s ez még inkább szétköltözésre ösztönözte a lakosságot (42).

A polgári régészek nagy jelentőséget tulajdonitanak a vándorlásokról és kölcsönzésekről szóló elméletnek. Az anyagi müvelődés lényeges változásainak okát nem a társadalom fejlődésének törvényszerüségeiben keresik, hanem migrációval magyarázzák azokat. A müvelődés részleges megváltozásában pedig szinte mindig átvétellel, kölcsönzéssel számolnak.

"A szovjet régészet nem tagadja sem a vándorlásokat, sem a kölcsönzéseket - irja ARCIHOVSZKIJ -, de megállapitja, hogy ezek társadalmilag feltételezettek, és nem képezik a történeti fejlődés mozgató erejét, lényegét. Az ilyen jelenségek sokkal ritkábbak, mint ahogyan azt a polgári régészek gondolják. MARR kezdeti jafetidológiai munkáiban szélsőséges hive volt a migrációs elméletnek, azután az autochton fejlődés álláspontjára helyezkedett, és az autochtonia elméletét az abszurdumig vitte: tagadta a történetileg valóságos vándorlásokat és kölcsönzéseket is (amelyeket nekünk tanulmányoznunk kell, mert enélkül nem lehet elképzelni az etnogenezis kutatását)" (63).

x

Szükségtelen további idézetek felsorakoztatása. Az elméleti, módszertani kérdések lényegét kimeritettük. Szólhatnánk még sok részletkérdés reviziójáról, de ezeket mellőzhetjük, mert a magyar őstörténet korai szakaszával nincsenek kapcsolatban. Olvasóinkat még talán legjobban ARCIHOVSZKIJ tanulmányának ama részletei érdekelnék, amelyek lesujtó képet festenek MARR régészeti képzettségéről és önhitt emberi magatartásáról. Mindez azonban tulságosan sok helyet igényelne.

735/s/Sze.

Ellenben meg kell emlitenünk, hogy a kötet magyar forditásban is megjelent a Magyar Nemzeti Muzeum Történeti Muzeumának "Szovjet Régészet" cimü sokszorositott kiadványsorozatában (XI. szám, 1955. évjelzéssel). Ez a kiadvány, vagy legalábbis ez a kötet - sajnos - méltatlan módon közvetiti és ismerteti a szovjet tudomány eredményeit. Méltatlanul a szovjet tudományhoz is, és méltatlanul a Népmüvelési Minisztériumnak a nevében jelzett feladatához is. A forditás ugyanis hevenyészett, magyartalan, és sok helyütt érthetetlen vagy félrevezető. Azt is hiányoljuk, hogy e sokszorositott füzet a leforditott cikkek eredetijének lelőhelyét és bibliográfiai adatait - a szokással ellentétben - nem tünteti fel.

V.I. G e o r g i e v : Az indoeurópai nyelvek keletkezésének problémája. (Voproszü jazükoznanija, 1956/1, 43-67. Ismerteti: Szépe György.)

A közelmultban Magyarországon járt GEORGIEV professzor, a Bolgár Népköztársaság Akadémiájának tagja ebben az aránylag rövid cikkben foglalja össze a cimben szereplő kérdés mai állását, illetőleg a róla alkotott személyes felfogását. A kérdés történetében egyébként a szerzőnek már eddigi könyvei és cikkei is jelentősek.

1. Különféle történeti adatok alapján megállapitható, hogy az indoeurópai törzsek és népek a legrégibb időben Közép- és Kelet-Európában, valamint Nyugat-Ázsia déli részén a Fekete-tengertől a Himalájáig laktak (kivéve az arab félszigetet és Mezopotámiát). Más adatok arról tanuskodnak, hogy India, Észak- és Északkelet-Európa, valamint Nyugat- és Délnyugat-Európa eredetileg nem indoeurópai törzsekkel volt benépesitve.

A kérdés az, hogy ezen a területen meg lehet-e pontosabban határozni azt a területet, ahol az indoeurópai nyelvek keletkeztek, vagy ahol azt a közös nyelvet beszélték, amelyből a különálló indoeurópai nyelvek származtak. A probléma szoros kapcsolatban van az európai népek genezisének, az ugynevezett "indoeurópai őshazá"-nak kérdésével, távolabbról pedig a szlávok etnogenezisével.

A szláv nyelvek őshazája hajdan a Kárpátok és a Balti-tenger között az Odera, ill. az Oka s a Don felső folyása között volt. Itt beszélték a szláv alapnyelvet vagy összláv nyelvet.

735/s/Sze

Hogy a szláv nyelvek hogyan terjedhettek ki később keletre és délre, arra jó példa a latin nyelv elterjedésének menete.

A nyelvek elterjedése kétféle módon történik: egyrészt a lakosság természetes szaporodása és vándorlások utján, másrészt az egyik nyelvnek a másik által történt kiszoritása, legyőzése utján. Az ősközösségi társadalomban általában az első ut volt szokásos, az ősközösség felbomlásának korában és az osztálytársadalmakban inkább a második. Igy például a mostani román népek nem közvetlen etnikai utódai a rómaiaknak, hanem más, nem latin törzsekből származnak, amelyek elveszitették eredeti nyelvüket a latinositás következtében. Ezért nem lehet a "népek őshazájá"-ról beszélni, hanem csupán a "nyelvek őshazájá"-ról.

A "szóban forgó n y e l v e k őshazája" nem az ezeket beszélő t ö r z s e k eredeti lakóhelyét jelöli; nem szabad azt gondolni, hogy e nyelvek ugyanezen a helyen alakultak és fejlődtek ki. Az "őshaza" fogalma időben ugyanugy korlátozott fogalom, mint az "alapnyelv"-é.

A néhány polgári nyelvész által használt "ősnép" fogalom nincs kapcsolatban az "alapnyelv"-vel. Ez utóbbi ugyanis egy törzsnek vagy törzscsoportnak a nyelve, amelyből később a népek egy adott csoportjának a nyelve kifejlődik. Az "ősnép" viszont hibás, nem marxista fogalom, hiszen az ősközösségben nem voltak népek, hanem csak nemzetségek, törzsek és törzsszövetségek.- A nyelv néhány százezer évvel ezelőtt az első társas embercsoportokkal együtt jelent meg. A mai ember is már kb. 50 000 év óta létezik. Igy az indoeurópai nyelvek története is ilyen messzire nyulik vissza, azonban a tudomány mai állása szerint nem tudjuk meghatározni azt a helyet, ahol az indoeurópai "ősnyelv" kialakult.

A kérdés tudományos föltevése a következő: milyen, aránylag szük területen laktak az indoeurópai nyelven beszélő törzsek az ősközösség utolsó évezredeiben, vagyis az osztálytársadalom, az irásbeliség megjelenése előtt.

Ezeknek a tételeknek előzetes megállapitása igen fontos, mert ezzel kapcsolatban különféle téves nézetek vannak elterjedve. Néhány német tudós nacionalista okokból fölteszi, hogy Közép- és Észak-Németországban alakultak ki az indoeurópaiak; azonositja ezeket a festett kerámiát ismerő kulturáju törzsekkel. Ugy véli, hogy az indoeurópaiak szétterülése a fenti őshazából az i.e. III. évezredben kezdődött meg. Másrészt akadtak olyan német tudósok is, akik az "indogermán ősnyelv" képviselőit azonositották a nordikus emberfajta képviselőivel, holott a nyelv és a fajta már a legrégebbi időkben összekeveredett. A különféle föltett kerámiás kulturák pedig az i.e. III. évezredbeli különféle indoeurópai törzseké voltak. Korábban ugyanezen a vidéken olyan indoeurópai törzsek éltek, amelyek nem ismerték a kerámiát, mert állattenyésztők vagy kezdetleges földmüvelők voltak, nem pedig

fazekasok. - Különösen elterjedt az a nézet, hogy az indoeurópai nyelvek az alapnyelvből eléggé későn, az i.e.III. évezred közepén vagy végén különültek el. Ujabb adatok rávilágitottak e vélemény tarthatatlan voltára.

A hettita nyelv ugyanis, amelynek legrégibb irásbeli emlékei az i.e. XVIII. századra tehetők, ekkor már teljesen elkülönült indoeurópai nyelv. Sok archaikus vonást őriz, de van néhány neológizmusa is. Ha pedig figyelembe vesszük azt,hogy a nyelvi változások annál lassabban mennek végbe, mennél régebbi időről van szó, az ősközösségben pedig a legkisebb változásokhoz is nem századok, hanem évezredek szükségesek, akkor a szétválást előbbre kell tennünk. Ezt más adatok is megerősitik. Az óind és az óiráni nyelvek elkülönülését is az i.e.III. évezrednél régebbre kell tenni, amint ezt ezeknek a nyelveknek a szomszédos sémi nyelvekkel való kapcsolatai bizonyitják. A finnugor nyelvekben meglevő óiráni kölcsönzések is ugyanerre az eredményre vezetnek. Az elkülönült iráni nyelven beszélő törzsek az i.e. III. évezred második felénél korábban dél és délnyugat felől a finnugorok szomszédai voltak, akik akkor sokkal korlátozottabb vidéken: az Urál táján és a Káma folyó szomszédságában laktak. Ugyanezt bizonyitja a kréta-mikénei emlékek nyelvi elemzése is.

2. Komoly alapunk van annak föltevésére, hogy az indoeurópai törzsek egy régebbi korban Kelet- és Közép-Európában laktak, a Don és a Rajna között, a Balti- és az Északi-tengertől délre. Településük eredeti területén kivül maradt Nyugat- és Dél-Európa (Itáliát kivéve), hasonlóképpen Észak- és Kelet-Európának a Dontól és a Volga felső folyásától keletre eső része.

A régészet tanusága alapján arra következtethetünk, hogy a paleolit korban ez a terület igen gyéren volt benépesitve. A negyedkor elején az európai kontinens eljegesedett, s ezt követően a hőmérsékleti viszonyai sokáig nem voltak állandók. A jég területének változásával együtt változott a növényzet és az állatvilág elterjedésének határa is. A paleolit végén az egész északi rész eljegesedett, és valószinüleg lakatlan volt.A balti országok a jégnek aránylag kései visszavonulása folytán csak a mezolitban népesedtek be. Az első észak-európai emberek mozgó életmódot folytató vadásztörzsek voltak. A déli ember sokkal korábban jelent meg. A mai Csehszlovákia területén például mintegy százezer évvel ezelőtt jelentek meg kelet-európai területről jöve az emberek. Az el nem jegesedett Duna-medencében és a Fekete-tenger északi vidékén még korábban, valószinüleg délről hatoltak be az első emberek.

Kb. tizenötezer évvel ezelőtt végetért a jégkorszak. A következő, vagyis a mezolit korszakban kialakult Európa mai természeti képe, azonban még mindig nagyon gyéren lakott volt.Jelentősebb lakosság csak a neolit elején, kb. az i.e. VI.évezredben jelentkezett. - A benépesedés délről észak felé történt, a folyók mentén. A betelepülők eleinte megőrizték ere-

detibb etnikai közösségüket, majd a szétterjedés folytán idővel egyre jobban elkülönültek egymástól. Csak amikor a neolit második felében már eléggé sürün és sokan voltak egy csomóban, akkor indult meg az északról délre tartó előrehatolás, idegen területek és törzsek meghóditása utján.

Az ősközösségben a társadalmi és a nyelvi változások jóval lassabban folytak le, mint most. Ezért ha sikerül megállapitani néhány, az ősközösség vége felé datálható tényt, akkor ezeknek keletkezését jóval régebbi korba helyezhetjük vissza. - Ha ugyanis az i.e.III. évezredben már kialakult néhány indoeurópai nyelv, akkor ez arra mutat, hogy már az i.e. IV. és V. évezred folyamán, sőt már jóval előbb, kis mértékben már a mezolit korban elkülönülhettek egymástól a nagy területen megtelepült indoeurópai törzsek.- Ettől a területtől északkeletre az i.e. III. évezred előtt semmilyen, vagy csak igen gyér lakosság élt. Az i.sz.IV.századbeli török-tatár betörésig a Szovjetunió európai részén (a Kaukázust kivéve) csupán két nyelvcsaládhoz tartozó törzsek laktak: délre az indoeurópaiak és északra az uráliak. A kaukázusi törzsek sohasem hatoltak az Azóvi-tenger — Volga-torkolat vonalánál északnyugatabbra.

LEHR-SPŁAWIŃSKI komoly érveket hoz föl annak bizonyitására, hogy a szlávok őshazája a Visztula medencéjében volt. VASMER véleménye szerint viszont Kelet-Galicia toponimiája Volyntól egészen a Don felső folyásáig szláv eredetü, északabbra pedig balti törzsek laktak. A finnugor törzsek a balti törzsektől észak-északkeletre voltak a Pszkov-Moszkva vonal mentén. A Balti-tenger és az Urál közötti legrégebbi lakosok valószinüleg a finnugor törzsek voltak. Az ugynevezett "fésü alaku kermáia"-kultura elterjedése alapján föltehető, hogy a III.évezred második felében a nomád, halász-vadász életmódot folytató finnugor törzsek elkezdtek az Ural hegység lábától nyugat felé terjeszkedni; meghóditották a Balti-tenger mellékét, és behatoltak egészen az Odera felső folyásáig és délre Sziléziáig és Kis-Lengyelországig, Mazowszéig és északon a Pripet területéig. Ezeket az első, kelet felől behatolt idegen törzseket azonban a számbelileg többségben levő indoeurópaiak asszimilálták. Csak jóval később, már a mi időszámitásunk idején következett be a török törzsek betörése. Föltehető azonban, hogy hasonló behatolások történtek nyugat és délkelet felől is; ezenkivül pedig számolni kell a korai görög rabszolgatartás nem indoeurópai rabszolga-behozatalával is. A fenti területeken többségben levő indoeurópai nyelvü lakosok azonban mind magukhoz hasonitották az idegeneket.

x

Az indoeurópai nyelvek szókicsének összehasonlitó-történeti vizsgálata arra a következtetésre vezet, hogy mindegyik vagy csaknem mindegyik indoeurópai törzs előtt ismeretesek voltak a következő házi, ill. vadállatok: kutya, juh, tehén és ökör (bika), ló, disznó, kecske; farkas, medve, egér. Ezenkivül több indoeurópai nyelvben eredeti neve van ezeknek az

á l l a t o k n a k : róka, szarvas, hiuz, nyul, kigyó, sün, teknősbéka, vidra, hód; m a d a r a k n a k : liba, kacsa, buvármadár, sas, sólyom, daru, rigó; r o v a r o k n a k : légy, bögöly, darázs, méh, tetü, bolha; f á k n a k : nyir, bükk, tölgy, fenyő, füz, éger, nyár, erdei fenyő, tiszafa, kőris; valamint a t é l n e k és a h ó n a k . - Az egyetlen fa, amelynek közös indoeurópai neve van - a n y i r f a ; ennek fő elterjedési övezete Kelet-Európától Dél-Szibériáig terjed. A b ü k k elnevezésének néhány indoeurópai nyelvben való közös megléte arra utal, hogy az indoeurópai törzsek egy része a bükknek a Kalinyingrad-Krim nyugati határától keletebbre lakott. Ezek alapján keletkezett az a vélemény, hogy a régebbi időkben az indoeurópai törzsek Európában vagy Ázsiában, mérsékelt klimáju területén éltek.

A házi és vadállatok közös neve, illetőleg a földmüvelés és a fémek közös terminológiájának hiánya arra mutat, hogy az indoeurópai nyelvek elkülönülése még a földmüvelés végleges elsajátitása előtt, vagyis a neolit vége előtt (az i.e. III. évezrednél régebben) történt meg; továbbá arra, hogy a neolit első felében az indoeurópaiak főként kezdetleges földmüvelők voltak, a földmüvelés legföljebb kialakulóban volt náluk. Azonban az indoirániak s még néhány más nyelv kiválása után a többi indoeurópai törzs között a kapcsolat nem szakadt meg, ennek folytán pedig kifejlődhetett bizonyos közös földmüvelési terminológia is.

[Ebben a részben GEORGIEV biztosan kezeli a magyar (finnugor, uráli) őstörténeti kutatásokban alkalmazott életföldrajzi módszert. Mindössze az egyes fajták latin nevének megadását hiányolhatjuk, amely bizonyos esetekben közelebb segithetné az olvasót megállapitásainak mérlegeléséhez.]

A gyökeres nyelvi változások egyik legfontosabb oka a nyelvkeveredés. Emellett pedig mennél jobban különbözik a szubsztrátum a szupersztrátumtól, vagyis a legyőzött nyelv a győzőtől, annál jelentékenyebbek a változások. Ezt bizonyitják az indiai nyelvek, amelyek lényegesen megváltoztak az indoeurópai alapnyelvhez képest; hasonló például szolgál a hettita, az örmény és az ir nyelv is. A jelenlegi indoeurópai nyelvek közül viszont a legarchaikusabb a litván, amely "régi hazája" területén (vagy ahhoz közel) fejlődött ki, s leginkább csak az aránylag közeli: a szláv és a germán nyelvek hatottak rá.

3. Egy adott terület ősi lakossága nyelvi hovatartozásának bizonyitásában igen értékes a f ö l d r a j z i n e v e k n e k , főként a nagy folyóknak, vizes térségeknek és hegyeknek az elnevezése; ezek ugyanis általában igen hosszu időkön át fennmaradnak, mig az ősközösségben gyakran változó települések neve sokkal könnyebben elpusztult. A fent kijelölt terület földrajzinév-anyaga világosan indoeurópai jellegü.

Ennek bizonyitására GEORGIEV számos tömör, de jól adatolt etimológiát hoz föl, igy például a Pontosz Akszeinoszt ('Fekete-tenger') és a Volgát. A Fekete-tengerbe északról beömlő nagyobb

folyók nevei szintén iráni eredetüek, például a Don, a Dnyeper, a Bug, a Dnyeszter. Indoeurópai eredetü a Dunának és fontosabb mellékfolyóinak neve is, igy a Prut, Szeret, Olt, Tisza, Maros; Száva, Dráva, Rába, Inn, Isar, Leoh; Vág, Ens, Erlaf, Gran, Günz, Kamp, Krems, Laaber, Lajta, Mindel, Paar, Pfatter, Regen, Traisen, Vils, Wien, Wörnitz, Ybbs, Zusam stb.

Indoeurópai eredetü a Kárpát és a Balkán neve is. - Hasonlóképpen az számos más, északabbra és nyugatabbra fekvő folyó és hegy neve (például: Weser, Dvina, Visztula, Majna, Odera, Rajna, Ruhr, Elba stb.), közülük sokról kétségtelenül kimutatható a balto-szláv, ill. szláv vagy germán eredet.

Nyugat-Európa nagyobb vizeinek nevei közül viszont csupán egyesek vehetők indoeurópaiaknak, mig mások nem. Például Franciaország és az Ibériai-félsziget nagy folyói közül nem indoeurópai eredetü neve van a következőknek: Szajna, Loire, Garonne, Duero, Tajo, Ebro, valamint a Rajna néhány mellékfolyója.

4. Részletesebben foglalkozik a szerző a Balkán-félsziget helyneveivel, amelyek igen gyakran nem indoeurópai eredetüek. Ilyen tárgyu megjelenendő művéből ad izelitőt néhány részlet bemutatásával. Megállapitásait a következőkben foglalja összse: 1) E terület minden nagyobb folyója megőrizte a szlávok és a románok, rómaiak (kelták) előtti elnevezését. Hasonló a helyzet a közepes nagyságu folyóknál. Csak két nagyobb folyó változtatta meg a nevét. - 2) Majdnem mindegyik kisebb és jelentéktelenebb folyó világosan bolgár (szláv) nevü, nagyon ritkán római (nyugaton) vagy török (keleten).- 3) Az első csoportban szereplő nevek mind indoeurópai eredetüek a Duna, a Fekete-tenger és a Balkán hegység között. Ez azt bizonyitja, hogy e területet már a legtávolabbi régi korban is indoeurópai törzsek lakták, és ezek magukhoz hasonitották a behatoló nem indoeurópaiakat. [Tételeit számos etimológiával erősiti.]

5. A fentiek ellentmondanak néhány tudós véleményének, akik szerint az indoeurópaiak "őshazá"-ja Észak-Németországban volna. Eme nézet erősitése végett azt igyekeznek bizonyitani, hogy a legrégebbi időkben a Balkán-félsziget lakossága nem lehetett indoeurópai eredetü. Igy PAUL THIEME is, aki a "Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache" cimü könyvében (1954) hangsulyozza, hogy a Balkán-félsziget lakossága a legtávolabbi időben azért nem lehet indoeurópai eredetü, mert a Görögországra olyannyira jellemző növények és termékek, mint a ciprus, olajfa, olajbogyó, szőlővenyige, szőlő neve indoeurópai szempontból elemezhetetlen, tehát nyilván jövevényszó.- Ez a nézet azonban elavult görök nyelvészeti alapokon nyugszik és tarthatatlan; a fenti fogalmakat jelölő szavaknak jó indoeurópai etimológiájuk van, - állitja GEORGIEV, s állitását ezeknek, valamint a szamár szó etimológiájának elsorolásával bizonyitja.

A szerző szerint ezek az etimológiák egészen világosak; de mégha lehetne is némi kétség velük kapcsolatban, akkor sem

volna szabad azt állitani, hogy nem indoeurópai eredetüek - mint THIEME teszi -, hanem legföljebb azt, hogy idáig semmilyen indoeurópai nyelvből sem sikerült kimutatni őket.

A szőlővenyige és a szamár az egész Balkán-félszigeten ismeretes. A szőlő megterem a Duna völgyében is mindenütt, az olajbogyó pedig a Balkán-félsziget déli részén, a Sztrandzsa-Rodopé-Albánia vonaltól délre (az Adriai-tenger partját kivéve); a ciprus a Balkán hegység déli részén terem meg. Az a tény, hogy a görögöknek saját régi szavuk van a szőlővenyigére és a szamárra, az olajbogyót (és valószinüleg a ciprust) jelölő szavak pedig kölcsönzések valamelyik, görög előtti indoeurópai nyelvből (a pelaszgból), azt bizonyitja, hogy a görögök a Balkán-félsziget északnyugati részét és ennek néhány szomszédos területét lakták. S innen kezdtek a görögök az Égei-tenger vidékére vonulni, minden valószinüség szerint az i.e. III. évezred végén.

Semmi alap sincs annak föltevésére, hogy a Balkán-félszigetet valaha is nem indoeurópaiak, hanem például kaukázusi vagy ősibériai nyelvet beszélők lakták. A sokat hangoztatott ibériai-balkáni helynév-azonosságok véletlen összecsengésen alapulnak; igy például a főérv: a balkáni Ἔβρος ~ Ἴβηρ világosan trák eredetü.

H.KRAHE nemrég megjelent könyvében (Sprache und Vorzeit) elismeri ugyan, hogy az Égei-tenger mellékének egy részében indoeurópai volt az őslakosság, más részét azonban továbbra is nem indoeurópainak tartja. Ez már haladás ahhoz a nézethez képest, hogy ami görög előtti, az föltétlenül nem indoeurópai. Más helyütt viszont megjegyzi, hogy a Balkán-félsziget viznevei különböznek attól, amit "őseurópai viznevek"-nek nevezünk. KRAHE hibája abban áll, hogy az általa rekonstruált "őseurópai" viznevek a közép-európai folyó- és vizneveken alapulnak, főleg germán és kelta, valamint a föltett illir nyelv alapján. A balkáni hidronimika azonban közelebb áll a kelet-európaihoz, amelyet KRAHE nem vesz figyelembe. Ez a viznév-rendszer pedig indoeurópai, mégpedig a következő öt réteg összefonódásának eredménye : pelaszg, trák, görög, makedón és illir.

Nem bizonyithatók azok a nézetek sem, amelyek szerint a kréta-mikénéi föliratok valamilyen nem indoeurópai nyelven iródtak. A dolog épp ellenkezőképpen áll.

Ismeretes, hogy a szubsztrátum hatása (tehát a legyőzött nyelvé a győztesen) annál nagyobb, mennél magasabb a győztes nyelvet beszélők müvelődési foka a legyőzötthöz képest. Jó példa erre a hettita nyelv, amelynek jelentékeny nem indoeurópai szubsztrátuma volt. Ellenkezőjére példa a görög nyelv, amely megőrizte indoeurópai jellegét, tekintet nélkül arra, hogy a görögök az Égei-tenger vidékén meglehetősen magas kulturáju lakosságot találtak, amely föltétlenül tulhaladta müveltségben a betörőket. Ez a bizonyitéka annak, hogy a görögök előtti lakosság valamilyen indoeurópai nyelven beszélt, amely nagyon hasonlitott a görögre.

735/s/Sze

6. A fenti nyelvészeti megállapitásokkal egybehangzó eredményre jutott két szovjet régész is: P.N.TRETYAKOV és A.Ja.BRJUSZOV.

Figyelembe véve azt, hogy az i.e.II. évezred derekán a hettiták, a görögök és az irániak teljesen önálló indoeurópai nyelvet képviseltek, továbbá azt, hogy az ősközösségi rendszerben a változások sokkal lassabban történtek, arra a következtethetünk, hogy az indoeurópai alapnyelv "szétbomlása" néhány ezer évvel a neolit előtt megkezdődött.- A korai neolit idején az indoeurópai törzsek Közép- és Kelet-Európában laktak a Rajnától és az Alpoktól a Donig (és a Volga felső folyásáig). Északi határául szolgált az Északi-tenger, a Balti-tenger és a nyugati Dvina. Délen ennek a területnek része volt a Duna-medence és a Balkán-félsziget. Ekkoriban alakult ki az indoeurópai nyelvek három fő csoportja [összefoglaló térképvázlat az eredeti cikk 64. lapján]:

A) É s z a k i vagy b a l t o - s z l á v - g e r m á n csoport. - A csoport jellemző izomorfémája az m hang megőrzése. - A balto-szláv és a germán nyelvek közeli rokonságára már ZEUSS, GRIMM és SCHLEICHER, majd pedig GEORGIEV és LEHR-SPŁAWIŃSKI és részben PORZIG felhivta a figyelmet. Mig a balto-szláv és a germán nyelvek közt sok közös alaktani, szóképzésbeli és szókincsbeli jelenség van, addig a szláv és az iráni nyelvek között mennyiségben és jelentőségükben jával kevesebb a közös elem. - PORZIG elismeri ugyan a balto-szláv-germán rokonságot, de a germán nyelveket a latinnal szorosabb kapcsolatba hozza, s a centum--satəm felosztás alapján a nyugati csoportba osztja be. Evvel kapcsolatban GEORGIEV hangsulyozza, hogy "az indoeurópai nyelveknek két csoportra, az ugynevezett centum és satəm nyelvekre való felosztása régóta uralkodó hibás elmélet, amely akadályozza az indoeurópai nyelvek rokonságának helyes megértését". - Másrészt azonban a germánnak van néhány közös vonása a keltával, az itáliaival és a venéttel is.- Ebbe a csoportba tartoznak még a tokhárok előfutárai is.

B) A k ö z é p s ő csoport két alcsoportra oszlik:

1) A n y u g a t i a l c s o p o r t h o z tartozik a kelta, sz itáliai és a venét. - A kelta nyelv már az i.e. III. évezredben elkülönült. A venét nyelvről föltehető, hogy közeli rokon az itáliai nyelvekkel, másrészt a keltával és az illirrel is. Ez utóbbi pedig valószinüleg átmenetet alkot a veszét és a trák nyelv között.- Az alcsoport jellemző izomorfémája az egyes szám birtokos esetének i végződése.

b) A k ö z é p s ő a l c s o p o r t h o z tartozik a görög, a trák és az indo-iráni. A fenti nyelvek rokonságát jelentős mértékben eltakarja a trák nyelvnek, amely láncszem volt a görög és az indo-iráni között, meg néhány, a görög és a trák közötti átmeneti nyelvjárásnak a kipusztulása. A görög és az ósind alaktanában és szókincsében számos közös elem van; ezek egyrészt archaizmusok, másrészt neologizmusok, mint pél-

dául az indoeurópai $\underline{r} > \underline{a}$ átmenet stb. Az indo-iráni azonban már igen régen különvált, ami abból is látható, hogy hiányoznak belőle a földművelés közös műszavai.

A makedónról föltehető, hogy átmenet volt a görög, a frigiai, a trák és az illir között. A frigiai átmeneti nyelvjárás lehetett a trák (örmény) és a görög között. A trák nyelvnek - amelyet hajdan igen kiterjedt vidéken beszéltek - központi helyzete van az északi és a déli csoport között; vannak közös vonásai a balto-szlávval, az indo-iránival, a pelaszg és a lükiai nyelvekkel is. Az örményt a trák egyik elkülönült nyelvjárásának tarthatjuk.

c) A d é l i c s o p o r t a pelaszgból (vagy a görögök előttiből), a lükiaiból, a hieroglifikus hettitából, az etruszkból, a lüdiaiból, a lugiból és a hettitából áll. A csoportra jellemző a Lautverschiebung, az $\underline{\check{g}} > \underline{\check{a}}$ fejlődés, a laringális hang (vagy hangok) megőrzése. - Két alcsoportra osztható: a pelaszg-lükiaira és a hetto-luvira; az adatok csekélysége azonban nem teszi lehetővé a további, pontosabb elhatárolást.- A csoport törzsei a Balkán-félsziget déli (és délkeleti) részét foglalták el, majd pedig Kis-Ázsia nyugati részét már később a neolit korszakban.

*

Az i.e. III. évezredben az indoeurópai nyelvek többsége, amelyek eléggé kiterjedt területen helyezkedtek el, már önálló és független nyelv volt. Ezek azonban közeli rokonságban voltak egymással, körülbelül ugy, mint a mai szláv nyelvek.

A XX. század második negyedéig a nyelvészek főleg a középső és bizonyos mértékig az északi csoportot ismerték és vették figyelembe az indoeurópai törzsek és nyelvek őstörténetére vonatkozó vizsgálatokban. Csak a legutóbbi időben ismerkedtek meg a déli csoport nyelveivel is, ami jelentős mértékben hozzájárult az indoeurópai nyelvek összehasonlító nyelvtanának és történetének terén az ismeretek bővitéséhez és pontosabb megfogalmazásához.

B. A. S z e r e b r e n n y i k o v : A Volga-Oka vidékének toponimikája a Szovjetunió európai részén. A finnugor őstörténet kérdéseihez. (Voproszü jazükoznanija, 1955/6,19-31. Ismerteti: Vértes Edit.)

B.A. SZEREBRENNYIKOV akadémikus Budapesten 1954. december 2o-án az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának felolvasó ülésén előadást tartott "A Volga-Oka vidékének toponimikája a Szovjetunió európai részén (a finnugor őstörténet kérdéseihez)" címen. Előadása az akkortájt folyó magyar őstörténeti vita keretében különösen aktuális volt. A most cikk formájában előttünk levő előadás mind őstörténeti, mind pedig a helynévkutatás szempontjából hasznos kezdeményezésnek tekinthető, noha témája nem uj. Mint a szerző maga is emliti, Közép- és Észak-Oroszország nem orosz helyneveit már többen vizsgálták: a finn EUROPAEUS az ugor nyelvekből, SZMIRNOV egy részüket a permi nyelvekből magyarázta, más részüket egy ismeretlen nyelvü őslakosság örökségének tekintette, SZOBOLEVSZKIJ akadémikus viszont egy ismeretlen nyelvü - jobb elnevezés hiányában általa szkitának nevezett - indoeurópai nép helynévi hagyatékát látta bennük. SZEREBRENNYIKOV a továbbiakban mellőzi a helynévkutatás eddigi eredményeit (az orosz vonatkozásu helynévkutatásról lásd legujabban R. RICHARDT, Bibliographie zur russischen Namenforschung, Onoma V/3,1954), mivel más módszert lát célravezetőnek. Szerinte a helynévkutatás nem önmagában végzendő, hanem egybevetve a szóban forgó vidékre vonatkozó archeológiai kutatások eredményeivel, s igy, komplex módszerrel kell egy-egy vidék településtörténetét felvázolni.

A.Ja. BRJUSZOV és M.Je. FOSSZ uj ásatásokat feldolgozó kutatásai alapján SZEREBRENNYIKOV arra az eredményre jut, hogy Észak-Oroszország benépesülése két hullámban történt: az i.e. 7-6. évezredben az Urál, a 3. évezredben pedig a Volga-Oka vidékéről. A neolit kor népessége az északi területeken nem volt etnikailag egységes; az Urál menti és a keleti részek anyagi kulturájának emlékei más jellegüek, mint a nyugatabbról származó emlékek.

SZEREBRENNYIKOV igazolatlan hipotézisnek tart minden olyan elméletet, amely szerint valamely terület a n y a g i k u l t u r á j á n a k e g y s é g e feltétlenül a kérdéses t e r ü l e t n y e l v i e g y s é g é t is jelentené (22).

735/s/Sze

A karjalai helynevek közt, a karjalai és az orosz eredetüeken kivül van egy ősi réteg, amely -ma, -ga, -ša végződésü folyó- és településneveket tartalmaz. Hasonló nevek az arhangelszki és a vologdai terület toponomikájában és a Mezeny és a Vicsegda folyók környékén, sőt a Fehér-tenger folyórendszerében is vannak.

Ritkábban, de előfordulnak Karjalában és Arhangelszk környékén -da, -ta, -ža, -ša, -ra, -la, -važ suffixumu folyónevek is.

E névtipus elterjedt Moszkva, Ivanovo, Kirov, Gorkij, Jaroszlav, Kosztroma, Vologda, Arhangelszk, Rjazany és részben Szmolenszk környékén, a mordvin, a cseremisz és részben a votják lakta területeken; nem terjedt tul a Kola-félszigetdéli részén, gyér Leningrád, Pszkov, Velikie Luki és Kalinyin környékén; zürjén területen csak a Sziszola és a Pecsora környékén található; ritkaság a Csuvas, a Tatár és a Baskir ASZSZK-ban.

Településtörténeti alapon feltehető, hogy Moszkva-Ivanovo--Jaroszlav környékén volt annak a nyelvnek a központja, amelyből e nevek származtak, majd idővel innen e névadási tipus északra és északkeletre sugárzott. Bizonyitékul SZEREBRENNYIKOV kb. 20 földrajzi nevet emlit meg, amelyek a Szovjetunió európai területének középső részein és északabbra, ill. északkeletre is megvannak, s amely névanyagot egyes törzsek vándorlásuk folyamán vihettek magukkal.

Fontos megállapitása a szerzőnek, hogy a Pecsora völgyének és a bolsezemelszki tundrának - melyet a régészek szerint az uráli kultura hordozói népesitettek be - a névanyaga, valamint a keleti, az Urál melletti vidékeké különbözik a Volga--Oka vidék toponimikájától; ezeken a területeken a névanyag nyenyec, ill. zürjén eredetü.

Településtörténetileg azonos eredményre vezet a régészet és a helynévkutatás, s ezért a szerző szerint a kérdés megoldottnak tekinthető.

A településtörténetnél bonyolultabb és eddig megoldatlan az a kérdés, hogy a Volga-Oka vidék névanyagát milyen nyelvből lehetne megfejteni. Feltehető, már csak a terület nagy kiterjedése miatt is, hogy a névadó nyelv nem volt egységes, hanem nyelvjárásokra, sőt talán nyelvekre bomlott. A -ša, -sa, -ra esetleg ugyanannak a folyónév-szuffixumnak nyelvjárási változatai; a -ta és -da végződések is változatoknak látszanak. Arra azonban aligha gondolhatunk, hogy a -ga, -ma, -ša, -ta végződésü folyónevek különböző időkből származnak, hiszen mindenütt együttesen fordulnak elő. E szuffixumok eredeti jelentése kétségtelenül 'folyó' lehetett, de a köztük levő jelentésbeli különbség ma már nem rekonstruálható, noha joggal feltehető egy erdőlakó népnél a folyó- és tófajták igen finom megkülönböztetése. A Volga-Oka vidék helyneveit finnugor nyelvekből magyarázni nem lehet; a Pinyega - pieni

joki 'kicsi folyó', Megrega - mägrä joki 'borzok folyója', Volga - valkea 'fehér' stb.-féle magyarázatokat SZEREBRENNYIKOV akadémikus a véletlen összecsengésre épitett szellemes kisérleteknek tekinti, amelyeknek helyessége a magyarázatlanul maradó nagy névtömeg mellett egészen valószinütlen. Meg kell jegyeznünk, hogy a szerző érvelése minden változtatás nélkül alkalmazható a Szaján-vidék CASTRÉN által emlitett és az utóbbi időben sokat vitatott helynévanyagára is.

A Volga-Oka vidék névadó őslakói - a szerző szerint - tehát nem lehettek finnugorok, de egy részük később az őshazájukból erre a vidékre vándorolt finnugor törzsekkel egyesülhetett, másik részük viszont éppen a finnugor nyomás elől észak felé nyomulhatott. A finnugorok őshazája, mint SETÄLÄ, ZSIRAI és N.SEBESTYÉN IRÉN meggyőző kutatásai alapján megállapitható, az Urál nyugati oldalán, Európa északkeleti részében lehetett. Minthogy a finnugor, ill. uráli törzsek nomád vadászéletet folytattak, ezért őshazájuk keresésében a toponimikai módszer nem alkalmazható, mert - SZEREBRENNYIKOV szerint - a letelepültség bizonyos foka szükséges ahhoz, hogy a népek egykori ottélésének nyoma a vidék névanyagában kimutatható legyen. Tegyük azonban hozzá, hogy talán más magyarázat is adható a szerző magyarázatán kivül vagy helyett. Hogy egy nagyobb terület névanyaga a lakosság váltakozása, kicserélődése ellenére is részben megmaradjon, ahhoz valószinüleg szükséges, hogy a terület folytonosan lakott legyen. Eszerint elképzelhető, hogy ha a finnugorok az Urál menti őshazát nem idegen népek nyomására hagyták el, hanem például azért, mert - mint vándorló vadász-halász törzsek - vadban, halban gazdagabb területre találtak, vagy mert az őshazájukban esetleg átmenetileg meggyérült a vadállomány, s igy uj területek keresésére kényszerültek, akkor nem volt kinek átadniuk a folyók, tavak neveit, s mire a kérdéses területek ujra benépesültek, akkorra már a távolabbi környékek népei is elfelejtették e területek finnugor-kori neveit.

SZEREBRENNYIKOV szerint a Volga-Oka menti törzsek magasabb és a finnugorság alacsonyabb kulturája indokolja, hogy az előbbiek után maradt, az utóbbiak után nem maradt nyom lakóterületeik helynévanyagában. Amikor a finnugorok az Urál felől nyugatabbra vonultak - s ezt a vándorlást E.I. GORJUNOVA archeológiai-etnográfiai kutatásai is igazolják - e nyugatra huzódás következtében, mint már előbb is szó volt róla, részben egyesülhettek a Volga-Oka vidék addigi lakóival. A szerző szerint elsősorban a cseremiszek, a merják, a muromák, továbbá a mordvinok, a mescserek, a vepszék és a karjalaiak lehetnek azon törzsek utódai, amelyek a Volga-Oka vidék népét asszimilálták.

Feltehető a kérdés, vajon a Volga-Oka vidék névadó lakosai őslakosok voltak-e ezen a vidéken. A kérdés felvetését az a körülmény is indokolja, hogy Nyugat-Szibériában az Ob völgyében és helyenként az Urál vidékén is föllelhető hasonló helynévanyag. Ezt a helynévanyagot a szerző, az előzőekhez hasonlóan, térképek mellékelése nélkül sorolja fel. Annak eldöntéséhez, hogy itt milyen irányu vándorlással kell számolnunk, további kutatás szükséges.

A szerző az archeológia, a növényföldrajz, az ichthyográfia és a helynévkutatás eredményeit a következőkben foglalja össze:

1. Az északi vidékek első bevándorlói az Urálból vagy Nyugat-Szibériából jöttek, de oly kevesen lehettek, hogy nem maradt jellegzetes helynévanyaguk. A lappok talán ezeknek a telepeseknek utódai.

2. Később a Volga-Oka és az Urál vidékén zártabb etnikai közösségek alakultak ki. Az ananyinói kultura képviselőinek nyomására a Volga-Oka lakossága északra és északkeletre vándorolt. A bolsezemelszki tundrát pecsorai kulturáju boreális etnikai közösség népesitette be.

3. A Volga-Oka vidék lakói Karjalába, majd onnan a Fehér-tenger partjára, a Kola-félsziget déli részére, a Szuhona, a Dvina, a Mezeny és a Vicsegda s részben a Pecsora vidékére költöztek.

4. A boreálissal egy időben alakult ki az uráli etnikai egység, amelynek leszármazói a finnugorok és talán a szamojédok is.

5. Az uráli etnikai egység megerősödésének eredményeként megindult a finnugorok nyugatra vándorlása, és a Volga-Oka vidék lakóinak egy részével való egyesülése; ezek másik része második hullámként ekkor vonulhatott északra. A finnugorok egy része az Urál keleti oldalára szivárgott át, és ezek voltak a vogulok és az osztjákok ősei. A mai szamojédok ősei az északra vándorolt finnugorok, továbbá bizonyos pecsorai kulturáju boreális etnikai egységek és a Szibériából érkező szamojéd törzsek lehettek.

*

SZEREBRENNYIKOV akadémikus cikke nem tárgyal több olyan kérdést, amely a helynév- és őstörténetkutatást egyaránt érdekelné. Igy többek között érdemes volna tudni, hogy a Volga-Oka vidék helynévanyagáról történetileg milyen régi korból van irásos adat. Azonos-e ez a helynévanyag az ottlakó és a környező népek valamennyiének a nyelvében, vagy e széles területen föllelhető helynévanyag csak oroszul ennyire egyező? Ha egyik vagy másik nyelvben a kérdéses folyók és település-

nevek mások, akkor ezek jelentéstanilag hogyan viszonyulnak az ismertetettekhez, rendszert alkotnak-e abban a nyelvben is, ahol nem -ga, -ma, -ša stb. végüek ezek a helynevek. Ezekre és még sok más kérdésre a jövő kutatásaitól várunk és remélünk feleletet.

B j ö r n C o l l i n d e r : Fenno-ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic languages [Finnugor szótár. Az uráli nyelvek etimológiai szótára]. Stockholm-Uppsala 1955. XXII + 212 l. Almqvist & Wiksell. (Ismerteti: K. Sal Éva.)

A finnugor nyelvtudománynak jelentős eseménye volt 1955-ben két etimológiai szótár megjelenése. Az egyik, Y.H.TOIVONEN: "Suomen kielen etimologinen sanakirja I." című munkája a finn nyelv szókészletének különféle eredetű elemeit tárgyalja A-tól Kn-ig. A másik COLLINDER fönt említett uráli szótára. Az alábbiakban ezt ismertetem.

A könyv beosztása a következő: Előszó (V-VI.l.), rövidítések (VII-VIII.l.), bevezetés (IX-XII-l.), uráli etimológák (1-69 l.), finnugor etimológiák (70-127 l.), az indoeurópai jövevényszavak jegyzéke (128-141 l.). Függelék az altaji egyezésekről: a kérdés áttekintése (142), uráli és altaji (143-147), finnugor és altaji egyezések (147-149). Az egyes nyelvek szómutatója (151-202), az előforduló növény- és állatnevek latin nevének jegyzéke (202-204). Bibliográfia (2o5-212).

A szerző az előszóban megemlékezik arról, hogy SETÄLÄ harminc évvel ezelőtt vette tervbe egy "Etymologicum magnum Fenno-Ugricum" készitését. Ettől a programtól az etimológiai kutatás tekintélyes eredményei ellenére is távol vagyunk. De ez az "Etymologicum Fenno-Ugricum parvum", amelyik csupán "közfinnugor" szavakkal foglalkozik, hasznos szolgálatot tehet a finnugor nyelvek kutatóin kivül az indoeurópai és az altaji nyelvészettel foglalkozóknak is. Ugyanitt emliti meg COLLINDER azt a sajnálatos körülményt, hogy az utolsó tiz év magyar kiadványaihoz csak rendszertelenül és hiányosan tudott hozzájutni.

735/s/Sze.

A bevezetésben röviden a finnugor népeket ismerteti. Minden nyelvről megirja, hol beszélik. Zárójelben közli a szóban forgó népek saját elnevezését, kivéve a finnségiekét és a lappét. De a továbbiakban általában a tudományos irodalomban eddig is használt nevüket alkalmazza, nem pedig a saját népnevüket. Megemliti lehetőség szerint az egyes nyelvek legrégibb irott emlékét. - Azután a szamojéd nyelveket veszi sorra. Közli, hogy mely szamojéd nyelvben van fokváltakozás. Ezt követik a jukagirról tett megjegyzések. A jukagir a szerző szerint kapcsolatban áll az uráli nyelvekkel.

A bevezetés következő fejezetében a könyv beosztásáról szól:

A. alatt tárgyalja az uráli,

B. alatt a finnugor szavakat;

C. alatt következnek azok az indoeurópai (indo-iráni) jövevényszók, amelyek valószinüleg előfordultak a finnugor alapnyelvben. Tekintve, hogy az indoeurópai alapnyelv korábban fölbomlott, mintsem az uráli szétvált finnugorra és szamojédra, a finnugor nem kölcsönözhetett szavakat az indoeurópai alapnyelvből. Ha a finnugor alapnyelvben esetleg voltak indoeurópai alapnyelvi szavak, ezek csak az uráli alapnyelvből való örökléssel volnának magyarázhatók.

A következőkben röviden a szótár történetéről és azokról a szempontokról értesülünk, amelyek szerint COLLINDER az etimológiákat értékelte.

A szócikkekben idézendő nyelvjárásokról a szerzőnek az a véleménye, hogy a csak éppen véletlenül rendelkezésére álló nyelvjárások fölsorolásának nincs haszna. De figyelembe kell venni azt a nyelvjárást, amely az etimológia helyességének szempontjából, például, értékes hangtani adalékot szolgáltat. Ez magyarázza a malmyzsi cseremisz (mari) és a vaszjugáni osztják (chanti) nyelvjárás gyakori idézését.

A szótár egyik kétségtelenül vitát kiváltandó ujitását az uráli nyelvek egyöntetü átirása jelenti. Erre az egyetemi hallgatók szempontja és kiadói okok késztették a szerzőt. Az átirással szemben a következő követelményeket állitotta föl:
1) A szót könnyü legyen szedni, olvasni és emlékezetbe vésni.
2) Egyetlen olyan sajátságot sem szabad elhanyagolni, amely akár a leiró, akár a történeti hangtan szempontjából fontos.
3) Megközelitőleg meg kell tartani a gyüjtők jelölését.

COLLINDER a hagyományos helyesirással rendelkező nyelvek, a finn, az észt és a magyar ortográfiáját megtartja, de módositásokkal, illetőleg kiegészitésekkel. A magyarban csupán a zárt ë jelölésével tér el a gyakorlati helyesirástól.

A lapp szavakat KONRAD NIELSEN "Lapp Dictionary" cimü munkájának némileg ugyancsak megváltoztatott átirásában közli.

A többi rokon nyelv adatában a SETÄLÄ-féle (FUF. I.) jelölést alkalmazza, szintén több-kevesebb korrekcióval. Átirásának betüit fölsorolja, majd meghatározza az egyes jelek hangértékét.

A bevezetésben kitér még a szerző a szócikkekben előforduló különféle jelek magyarázatára. Azoknak, akik kevéssé ismerik a magyar és a finn nyelvet, megmagyarázza a két nyelv hangjelölésének bizonyos sajátságait. Megemliti, hogy a bibliográfia nem kimeritő. A magyar szavakat BÁRCZI Szófejtő Szótára alapján tárgyalja.

A bevezetés után következik - a fönt emlitett fölosztásban - a szócikkek hosszu sora. Az uráli, a finnugor stb. szavakat tárgyaló fejezetek előtt röviden vázolja a rájuk vonatkozó kutatás történetét. A szócikkek beosztása nagy vonásokban a következő: a nyomdailag nem kiemelt cimszó általában finn, ha ilyen tagja nincs az etimológiának, akkor magyar, lapp, mordvin stb. Ha a szó a finnben és a magyarban egyaránt megvan, akkor a finn adat áll első helyen, és a magyar tag adata fejezi be a szócikket. A szavak jelentését angolul adja meg. Az egyes nyelvek adatait függőleges vonással - | - választja el egymástól. Ha egy nyelv odatartozása kétes, a szerző szögletes zárójelbe - [] - teszi az adatot, és kérdőjellel látja el. A szamojéd és a jukagir adatok két függőleges vonással - || - vannak elkülönitve részint a finnugor adatoktól, részint egymástól. Az indoeurópai jövevényszók csoportjában külön bekezdésben vannak a finnugor és az indoeurópai nyelvek példái. Az is előfordul, hogy kinait, sino-japánt, sino-koreait idéz, például a méz esetében. Az uráli, ill. finnugor és altaji etimológiák csoportjában érdekes helykimélő ujitást alkalmaz a szerző. Tekintve, hogy a könyvben az altaji nyelvekkel összekapcsolt etimológiák már előfordultak, a cimszó után nem sorolja föl a nyelveket, hanem a finnugor nyelveket számokkal, a szamojédokat kis betüvel jelöli, az x pedig jukagirt jelent. Főként ebben a csoportban közöl kikövetkeztetett alakokat. Egy ilyen tipusu fölsorolást idézek, ugyanazt, amelyet COLLINDER példaként mutat be: hu av- (*soŋõ- ?) enter, go into; have room | 1?2345?6?789a?x (142). Ezután ugyanabban a bekezdésben két függőleges vonással elválasztva találjuk az altaji adatokat. A fönti képlet fölbontva a következőt jelenti: m. av- *soŋõ-? 'behatol, belemerül valamibe, helye van' (a 4. lapon található részletes szócikkben nem ugyanezt a jelentést találjuk). Megfelelői vannak a következő nyelvekben: ?finn, lapp, mordvin, cseremisz, ?votják, ?zürjén, vogul, osztják, magyar (a magyar számát, a 9-et is közli, annak ellenére, hogy az a cimszó), ?jurák-szamojéd, jukagir.

A szócikkekben nincs irodalmi utalás. A hangtani megokolás rendszerint hiányzik. Azokat az etimológiákat, amelyeket a szerző nem talált helyesnek, nem vette föl szótárába, és nem is emlitette meg. Itt-ott szükszavu magyarázatokat találunk. Ha egy szó esetleg jövevényszónak is minősülhet, akkor erre külön utalás történik, például: fi. kiili 'gadfly' (88). Köz-

li külön megjegyzésben a szavak továbbképzett voltát, l.: fi. kusiainen ...'ant' (92) stb. Az egyes csoportokon belül a különféle nyelvü cimszavak betürendben következnek. A mü körülbelül 1000 etimológiát tartalmaz, ebből mintegy 440 a magyar tagu (de a mögé, mögött, tanit, tanul stb. külön cimszónak van véve a szómutatóban).

Bár föladatom csupán a könyv kivonatos ismertetése, néhány megjegyzést mégis szeretnék tenni. Intézetünk finnugor osztályának tagjait kétszeresen érdekli ez a munka, tekintve hogy "A magyar szókészlet finnugor elemei" cimü, készülő szótárunk munkálataiban esedékes a mintaszócikkek megszerkesztése.

Először az átirás kérdéséhez füzök néhány szót. Nagyon érdekes, sőt "izgalmas" az uráli nyelvek minden hangjának egységes átirása. Hasznos is, de nemcsak a szerző megadta okok miatt. A szótárt ugyanis nem csupán a finnugor nyelvekkel foglalkozók, hanem indoeuropeisták és szlavisták is forgatni fogják. Az ő szempontjukból az átirás lényeges könnyitést jelent. A FUF. hangjelölési rendszerén már több gyüjtő rést ütött. Az általuk bevezetett jelek még inkább tarkitják a sok mellékjel miatt amugyis nehézkes hangjelölési rendszert. Az egységes átirás, azt hiszem, mégis vitát fog kiváltani. A finnugor nyelvészek megszokták az általuk kutatott nyelvek átirási változatait. A szerző kisérlete eggyel több átirás megszokását, áttanulmányozását jelenti. Azonkivül az átirás mégsem egységes, mert a magyar, a finn és az észt helyesirást nagyjából megtartotta. Ennek következtében több betü is jelölhet egy hangot, például az egyezményes átirásban használt tš helyett a magyarban természetesen cs, a többi nyelvekben č áll, vagy például ü = ü-vel az összes finnugor nyelvben, kivéve a finnt, ahol az érvényben lévő helyesirási szabályok szerint y áll.

Megtaláljuk ennek az ellenkezőjét is. A betüknek ugyanis körülbelül egyharmada többértékü. Kisebb különbségektől eltekintve - hogy például a k a nyugati osztjákban és leggyakrabban a kamaszban is aspirált, az inári lappban szóbelsejében és a többi lapp nyelvjárásban mássalhangzó előtt szintugy, más nyelvben azonban nem aspirált - olyan esetek is előfordulnak, hogy ugyanaz a betü jelölhet zárhangot, de réshangot is. Például az osztják obdorszki nyelvjárásában d a zöngés zárhang jele, de más nyelvjárásokban a zöngés réshangé. A cseremiszben n utáni helyzetben a d zöngés zárhangot, különben zöngés réshangot jelöl.

COLLINDER a bevezetésben közölte, hogy azt az etimológiát, amely szerinte nem bizonyult helytállónak, nem vette be a szótárba. Szerintem ezeket a szófejtéseket is meg kellett volna emliteni, mert honnan tudjuk azt - például a magyarra vonatkozóan -, hogy egy-egy szó etimológiáját helytelennek tartja-e a szerző, vagy az sajnálatos módon egyáltalán nem került a kezébe.

735/s/Sze

Nélkülözzük egy-egy szócikk után az irodalmi utalásokat is. Jó lett volna megemliteni legalább az első előfordulás helyét és azoknak a nevét, akik először fejtették meg az illető szót, akik először mutatták ki rokonságát más finnugor nyelvekkel, vagy akik sikeresen fejlesztették tovább az etimológiát. Igaz, hogy ez az eljárás tetemesen megnövelte volna a kiadvány terjedelmét.

BJÖRN COLLINDER szótára a finnugrisztikának egyik régi és nagy adósságát törleszti le. Érdeme, hogy rendet teremtett az évtizedek során fölgyülemlett etimológiai irodalom utvesztőjében.

K. H o r á l e k : Úvod do studia slovanských jazyků [Bevezetés a szláv nyelvek tanulmányozásába]. Praha 1955, Nakl. ČSAV, 488 l. (Ismerteti: Décsy Gyula.)

KAREL HORÁLEK uj, összefoglaló müve az 1951-ben Brünnben tartott szlavisztikai konferencia határozata alapján született meg. A Csehszlovák Tudományos Akadémia adta ki, s az ország egyetemein és főiskoláin tankönyvként használják. Jelentősége azonban több szempontból meghaladja a szokásos bevezetések és tankönyvek jelentőségét. E könyv valamennyi eddigi, befejezett szlavisztikai bevezetésnél nagyobb arányu és modernebb.(x) Szerzője a prágai egyetem tanára, korábban a prágai nyelvészeti iskola követője volt, ma pedig a marxizmus nyelvtudományi alkalmazásának egyik legkövetkezetesebb cseh utkeresője.

A könyv tizenkét fejezetre oszlik. Az alábbiakban ismertetjük az egyes fejezeteket. Elsősorban azt emeljük majd ki, ami általános nyelvészeti és magyar szempontból is érdeklődésre tarthat számot.

(x) Az utóbbi időben megjelent szlavisztikai kézikönyvekről (SZELISCSEV, VAILLANT, NAHTIGAL, LEHR-SPŁAWIŃSKI--KURASZKIEWICZ--SŁAWSKI, TRAUTMANN stb.) éppen K.HORÁLEK adott összefoglaló értékelést (Slavia XXIV, 1955, 295-303).

735/s/Szeb

I. "A nyelvrokonság kérdése és a szláv nyelvek összehasonlító tanulmányozása" (11-39). A tudomány a nyelvi tények alapján jutott el az "ősnyelv" föltevéséhez. A fogalom azonban nem nyelvi realitás, hanem olyan módszertani feltevés, amely a kutatómunkát megkönnyiti. Az "ősnyelv", "ősszláv" megjelöléseket elfogadja; ez utóbbit a szovjet nyelvészeti terminológiának megfelelően ritkán használja, de kiküszöbölését nem tartja szükségesnek (vö. 9). Elhibázottnak, tudománytalannak tartja azokat a kisérleteket, amelyek a világ valamennyi nyelvét egyetlen ősnyelvre próbálják visszavezetni. A marxista nyelvelméletnek ismert tétele, hogy minden nyelv hosszu fejlődés eredménye; hogy a nyelv nem egyszerre keletkezett, hanem fokozatosan alakult ki és tökéletesedett... hogy nem keletkezhetett a világ minden egyes nyelve egyetlen közös alapból" (12-3). ENGELS munkái nyomán kifejti, hogy az emberi nyelv kezdettől fogva hangnyelv volt, s hogy a mai nyelvek differenciálódással keletkeztek. "A nyelvi differenciálódás szükségszerü kisérőjelensége a kulturális fejlődésnek, ill. a társadalmi egységek biológiai szaporodásának és uj egységekre való osztódásának" (14). A szovjet nyelvészeti vita alapján érinti a nyelvkeveredés és a nyelvfejlődés belső törvényeinek kérdését. "A nyelvi közeledés" cimü részben a különböző eredetü, de egymás közelében élő nyelvek kölcsönhatásának főbb formáit ismerteti szláv nyelvi példákon. Az ilyen kölcsönhatás ("közeledés", "tipusilleszkedés") utján jönnek létre az ugynevezett "nyelvszövetségek". A közeledés utján keletkezett nyelvrokonságnak nincs olyan jelentősége, mint a genetikai rokonságnak. A strukturalisták (elsősorban TRUBECKOJ) a közeledés utján keletkezett rokonságnak a genetikai rokonsággal azonos jelentőséget tulajdonitottak. E felfogással a strukturalisták a "a marrizmus közvetlen szomszédságába kerültek" (18). "A történeti tipológia" cimü rész a nyelvek tipusvizsgálatának módszertani fogyatékosságait birálja.

Tiszta tipusok nincsenek, akárhány tipust veszünk is fel (V. SKALIČKA cseh nyelvész legutóbb öt nyelvi tipust vett fel: flektáló, belső flektáló, agglutináló, izoláló és polysynthetisáló). Tisztázatlan a tipusrokonság fogalma és viszonya a genetikai rokonsághoz. "Az összehasonlitó-történeti módszer" cimü részben néhány tudománytörténeti megjegyzés után a marrizmus kártevéseit teszi birálat tárgyává. Az összehasonlitó történeti módszer szerinte "meghatározott nyelvi jelenségek vizsgálatát szolgáló munkálati elvek összessége" (21). E megfogalmazással a szovjet nyelvtudományban elfogadott felfogáshoz csatlakozik. Az összehasonlitó-történeti módszer HORÁLEK szerint két alapelven nyugszik: "először, hogy a nyelvi eszközök hangalak szempontjából megállapodásszerüek; másodszor, hogy a nyelvi eszközök hangalakja nagyobbrészt szilárd és megállapodott szabályok szerint változik" (22). "Az első megállapitás negativ megfogalmazásban azt jelenti, hogy a nyelv hangbeli alkata nem a természettől van,.. Ellenben a jelentés az anyagi valóság visszatükröződése, és ebben az értelemben motivált (természeti)" (22-3). A hangtörvények kivételnélküliségének elve nem fogadható el; az ujgrammatikusok

hangtörvényei ellen már J. ZUBATÝ cseh komparativista is szót emelt. A nyelvi fejlődés törvényszerüségeiről ezeket mondja: "az egyes nyelvek fejlődésének sajátszerüsége e nyelvek rendszerbeli tagoltságában (belső törvényszerüségében), valamint annak a kollektivumnak a társadalmi fejlődésében van, amelyé a kérdéses nyelv" (30). "A nyelvföldrajz és a nyelvjárások tanulmányozása" cimü részben egybek között a rokon nyelvi keverék nyelvjárások és átmeneti nyelvjárások kérdését tárgyalja. E probléma az egymással szomszédos szláv nyelvek érintkezési felületein sok helyen jelentkezik (cseh-lengyel, ukrán-lengyel, szlovák-cseh, szlovén-horvát és különösen bolgár-szerb); megoldatlanságának a multban véres politikai küzdelmek voltak a következményei. A differenciálódás folyamán az egy-egy csoportra jellemző nyelvi változások közül néhány más csoportra is kiterjedt, tulhatolt a csoport határain. A rokon nyelvek egymással érintkező nyelvjárásai később keveredés utján is közelebb kerültek egymáshoz, sőt sok esetben egészen egybefolytak. E nyelvjárások nyelvi hovatartozásának kérdésében rendszerint nyelven kivül álló (történeti, politikai, földrajzi) mozzanatok döntenek. Helytelennek tartja a nyelvföldrajz egyes követőinek azt a tételét, amely a nyelv rendszerszerüségét kétségbe vonja.

II. "A szláv nyelvek a multban és a jelenben" (40-63). Hogyan jelentkezett a multban a szláv rokonságtudat a szlávok politikai és kulturális életében? A szláv grammatikusok a XVI. században figyelnek fel a rokonságra (A. BOHORIČ 1584-ben Wittenbergben megjelent latin nyelvü szlovén nyelvtanában, M. BENEŠOVSKÝ 1587-ben megjelent cseh nyelvü szómagyarázó munkájában). A szláv nyelvek közti rokonság különböző fokait hangtani, alaktani és szókincstani példákon, valamint párhuzamos szövegeken szemlélteti. "A szláv nyelvek földrajzi elterjedése" cimü részben L. NIEDERLE, J. BÖHM, P.N.TRETYAKOV, LEHR-SPŁAWIŃSKI stb. nyomán áttekinti a szláv őshaza, a régi szláv törzsek elhelyezkedésének majd szétvándorlásának kérdését, a germán (német) -szláv nyelvhatár, valamint az egyes szláv nyelvek közti nyelvhatár eltolódásait. "A szláv nyelvek főbb csoportjai" cimü részben a hagyományos felosztás szellemében megtartja a nyugati szláv, déli szláv, keleti szláv csoportositást. "A szláv nyelvek viszonya a szomszéd nyelvekhez" cimü részben a bolgár nyelv ugynevezett balkáni sajátságainak kérdését veszi szemügyre (SANFELD és BERNSTYEJN nyomán), majd a nyugati szláv -- német és az orosz-török-tatár, ill. orosz-finnugor hatások kérdését érinti. Az azonos jellegü cseh és német hangváltozásokat (a > e, u > i) ujabban általában egymástól független jelenségnek tartják a cseh nyelvtudományi irodalomban (TRÁVNIČEK GEBAUERral szemben). HORÁLEK szerint az ilyen jelenségek nagyobb számban jelentkeznek egymással szomszédos nyelvekben, "nem valószinü, hogy minden összefüggés nélküli, véletlen párhuzamokkal van dolgunk" (62). Finn hatással magyarázható a c ~ č hangok megkülönböztetésének hiánya az északi nagyorosz nyelvjárásban. Agglutinációs nyelvekkel hozza rokonságba az oroszt az infinitivuszos és a participiális szerkezetek sürü alkalmazása, valamint ragozásának nyelvtani analógiával történt egyszerüsödése.

735/s/Sze.

III. "Az ősszláv nyelv indoeurópai alapja és a balti--szláv nyelvegység kérdése" (64-74). Mindkét kérdést erős kritikával szemléli. Ez kitünik az alábbi megállapitásaiból: az indoeurópai ősnyelv "szkématikus rekonstrukció, amely nem tekinthető reális nyelvi képnek. Ez lényegében csak olyan alap az etimológiai összefüggések kutatására, amelyhez az egyes indoeurópai nyelvek összehasonlitó tanulmányozásával érkezünk el" (73). "Az indoeurópai ősnyelv rekonstruálásának szükségességét sokáig eltulozták. A szláv nyelvek összehasonlitó tanulmányozása megelégszik az ősnyelv rendszerszerü vonásainak megállapitásával"(74). "A balti-szláv összefüggések leirásakor a balti-szláv nyelvi egységet a munkánkhoz szükséges hipotézisnek tekintjük csak" (71). Az indoeurópai-őszláv nyelvi fejlődés áttekintésében a legujabb kutatások eredményeire támaszkodik, a cseh kutatók álláspontját azonban mindig külön figyelembe veszi.

IV. "A szláv nyelvek fejlődésének általános áttekintése" (75-99). Az ősszláv nyelv fejlődésében az ujabb kutatásoknak megfelelően két, nem egyforma hosszu időszakot különböztet meg. A régebbi és hosszabb időszakot a fejlődés lassusága, konzervativizmus, az ujabb és rövidebb időszakot meggyorsult fejlődési tempó jellemzi. A régebbi időszak tartama nagyjában két ezredév, az ujabbé fél ezredév; a két időszak közti korhatár az i.sz. IV-VI. századra tehető. Az őszláv nyelv nagyobb arányu differenciálódására csak a második korszakban kerül sor. "Már ebből a hozzávetőleges időbeli meghatározásból is kitünik, hogy a nyelvi fejlődés tempójának, valamint az egyes szláv nyelveken belüli differenciálódási folyamatnak a meggyorsulása egyrészt a szlávok nagy migrációinak és településterületük számottevő megnagyobbodásának, másrészt ezzel összefüggésben az életmódban bekövetkezett változásoknak az egyenes következménye. Az ősszláv nyelv konzervativizmusa a régebbi időszakban mindenekelőtt a szláv világ viszonylagos elszigeteltségével magyarázható" (76). A differenciálódási tempó a IX-X. században, a feudalizmus kezdetén lesz a leggyorsabb. A magyar honfoglalás után a szlávság két nagy, egymással földrajzilag össze nem függő területre oszlik; kialakulnak az országhatárok, a müvelődési szférák. Ilyen körülmények között az ujonnan megindulő nyelvi változások egységes lazajlásának, az egész szláv nyelvterületen való elterjedésének nincsenek meg a föltételei. A különnyelvi életben a régebben megindult tendenciák részben eltérő eredményekhez vezetnek már a X-XI. században (az ort-, olt-, a jerek vokalizációja, a kontrakció stb.) ; a későbbi jellegzetes különnyelvi változások (preglaszok, depalatalizációk, morfológiai, szintaktikai sajátságok, szókincsbeli változások) még jobban eltávolitják egymástól az egyes szláv nyelveket. Egységes periodizálás az összehasonlitó szláv nyelvtörténetben éppen ezért nagy nehézségekbe ütközik.

V. "A szláv hangtörténet összehasonlitó-történeti áttekintése" (100-54). A hangtan az összehasonlitó szláv nyelvtannak aránylag jól feldolgozott területe. HORÁLEK itt az eddigi nyelvtanok hagyományos anyagára támaszkodik, kiegé-

szitve azt az ujabb kutatások eredményeivel. A fejezet három részre oszlik: "Az indoeurópai kiindulás", "Az ősszláv korszak" és "A feudális kortól napjainkig". E rész felfogásban eltér az eddigi szláv hangtörténeti összefoglalásoktól. Fő feladata a fonémarendszerek megállapitása, a rendszerben bekövetkezett változások, különnyelvi fejlemények, eltérések kiemelése, a fejlődési tendenciák összevetése. Egyelőre inkább az összehasonlitó, mint a történeti szempont az uralkodó benne. Ha majd minden szláv nyelvnek lesz jól feldolgozott történeti (és nyelvjárástörténeti) nyelvtana, lehetséges lesz az egyes jelenségek időrendjének megállapitása is, és az e tekintetben mutatkozó eltérések szembesitése az azonos jellegü hangváltozások esetében (ilyen például az ugynevezett II. cseh prehlasz 'u > i és az ugyanilyen fonetikai helyzetben bekövetkezett gömöri szlovák és bolgár nyelvjárási hangváltozás;ez utóbbi megvan a csergedi bolgárok nyelvében is). Kiemeljük a depalatalizációról szóló részt, amely - mint összefoglalás - uttörő jelentőségü.

VII. "A szláv ragozástan fejlődésének áttekintése" (154-216). A ragozástan az összehasonlitó szláv nyelvtannak aránylag szintén jól feldolgozott területe. E fejezet az alábbi főbb részekre oszlik: "A szláv ragozás általános jellemzése", "A szláv nyelvi egység korszaka" és "A feudális korszaktól napjainkig". Ez a fejezet hasonló elgondolás szerint készült, mint a hangtan. Közli a hagyományos paradigmákat, majd számbaveszi az alakrendszer különnyelvi fejlődéseit, mindig a legujabb szakirodalom alapján. A szláv nyelvek történeti alaktanának feldolgozatlanságával magyarázható, hogy az időrendi kérdések igen kis mértékben részesülnek figyelemben.

VII."Válogatott fejezetek az összehasonlitó szintaxisból" (217-55). A hangtannal és az alaktannal ellentétben a szintaxis már kevésbé jól feldolgozott terület az összehasonlitó szláv nyelvtudományban. VONDRÁK összehasonlitó nyelvtana és óegyházi szláv szintaxisán kivül a szerző itt jobbára csak az egyes szláv nyelvek szintaxisaira támaszkodhatott, ezek azonban általában csak a mai állapotokról adnak leirást. "A szláv mondat fő tipusa az igei mondat" cimü rész sorra veszi a mondatrészeket. Jellegzetes eltérések vannak az egyes szláv nyelvek között az ugynevezett egyeztetett (melléknévi) és nem egyeztetett (főnévi, hátravetett) jelzős szerkezetek felhasználásában. Az oroszban az utóbbi, a nyugati szláv nyelvekben - ugy látszik, latin hatásra - az előbbi van jobban elterjedve (vö. 219). A határozó igeneves szerkezeteket "félig-mondat" szerkezetnek (polovětné konstrukce) nevezi; ezzel azt juttatja kifejezésre, hogy e szerkezetek a mondatrész és a mellékmondat között foglalnak helyet. A fejezet további főbb részei: "A szláv infinitivusz történetéhez","Participiális szerkezetek", "Különbségek a határozott igealakok használatában", "Szórend", "Az artikulus a szláv nyelvekben", "Különleges mondattipusok" és "A mellékmondatok".

VIII. "Az összehasonlító szókincstan alapjai" (256-83). A szókincstanba - BULAHOVSZKIJjal ellentétben - a szóalkotástant, a jelentéstant és az etimológiát is beletartozónak veszi. A szovjet nyelvészeti vita óta általánossá vált szókincstani alapfogalmak ismertetése után a szláv névadás különböző formáiról ad áttekintést. A szóalkotás szempontjából még elemezhető neveket (házas, iskolaszolga) motivált vagy leíró elnevezésnek hivja, szemben a már nem elemezhető, motiválatlan, jelszerű elnevezésekkel (ház, iskola). Foglalkozik a szinonimákkal és a homonimákkal, a tulajdonnevekkel, a szókészlet összetételében bekövetkezett változásokkal, azok társadalmi és lélektani vonatkozásaival. "A szóalkotás főtipusai" cimü rész röviden áttekinti a közszláv és a különnyelvi jellegzetességeket. "Az őszláv nyelv szókincsének összetétele" cimü szakaszban az indoeurópai szókincsbeli örökséget, a balti-szláv és a germán-szláv szókincstani párhuzamokat és a kölcsönhatás egyéb formáit vizsgálja, érinti a görög és a román (neolatin) nyelvből eredő szláv szóátvételek kérdését. Az őszláv chorogy szót mongol eredetünek jelöli. Ehhez megjegyezzük, hogy e szó LIGETI L. akadémikus szerint a mongolból nem kerülhetett a szlávba (ÉSR. II[1949], 46-56 ; vö. még SADNIK--AITZMÜLLER, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg 1955, 243). "A szókincs fejlődésének főbb tendenciái az egyes szláv nyelvekben" cimü rész az irodalmi (könyvnyelvi) és a népnyelvi átvételtipusok kérdését tárgyalja az óegyházi szlávban. Majd az egyes szláv nyelvekből vett példákon azt szemlélteti, miért vannak más forrásból származó, eltérő szavak ugyanazon fogalmak jelölésére az egyes szláv nyelvekben.

IX. "A szláv irodalmi nyelvek fejlődésének áttekintése" (284-339). "A szláv irodalmi nyelvek keletkezését a legtöbb esetben megelőzte az ugynevezett müveltségnyelvek vagy müveltségtájszólások (kulturni nářeči) létrejötte; ezt a szájhagyományban használták (énekek, szertartásformulák, ráolvasások, mesék, mondák, élő beszédben hagyományozódó jogszabályok és szokások, hivatalos tárgyalás). E müveltségtájszólás, miként az irodalmi nyelv is, helyi tájszólás alapján jön létre, de mert nagyobb szervezettel egységek (eredetileg törzsszövetségek) szükségleteit szolgálja, jellegében csakhamar nyelvjárásfelettivé, törzsközivé válik" (285). A müveltségnyelvjárás fogalmát főleg a lengyel és az orosz irodalmi nyelv létrejöttének kutatásánál alkalmazzák. "A feudális korszak" cimü rész nagyjából a XIX. századig tekinti át az egyes szláv irodalmi nyelvek történetét; "A kapitalizmustól a szocializmusig" pedig a tizenkét mai szláv irodalmi nyelv fejlődésének utolsó másfél évszázadát tárgyalja.

X. "A szláv irás" (340-55). "A rendszeres iráshasználat a szlávoknál abban a korban kezdődik, amikor közelebbi kapcsolatba kerülnek a földközi-tengeri kulturával. Ez az a kor, amikor az eredeti ősközösség bomlani kezd, és a társadalomban megindul az osztályok elkülönülése" (340). Határozottan elutasitó álláspontot foglal el a szláv ruha kérdésében. "Ma már egyetlen szakember sem számol a ruha meglé-

tével a szlávoknál" (341). Ez azért figyelemre méltó, mert ujabban ujra akadnak kutatók, akik a ruha használatát a szlávoknál lehetségesnek tartják (például IVAN GOSEV akadémikus a bolgároknál). A glagolita prioritását ugyancsak kétségtelennek tartja, és elutasitja azt a GEORGIEV bolgár akadémikus által ujabban felélesztett nézetet, hogy a cirillbetüs irás az eredetibb. A glagolita ⰱ (= ⱏ)é ⰷ (= ⱘ) betünek ü, ill. ö hangértéket tulajdonit. Ujabban TRUBECKOJ nyomán terjed e nézet; (vö. M.WEINGART, Rukověť jazyka staroslověnského. Praha 1937, 113; N.S.TRUBETZKOY, Altkirchenslavische Grammatik, Wien, 1954, 62). A latinbetüs szláv irások problémáit csak röviden tárgyalja.

XI. "Az egyes szláv nyelvek jellemzései" (356-402). Sorban jellemzést ad az öt déli szláv (óegyházi szláv, bolgár, makedón, szerbhorvát, szlovén), a hat nyugati szláv (cseh, szlovák, szorb, polab, kasub, lengyel) és a három keleti szláv (orosz, fehérorosz, ukrán) nyelvről. Felsorolja jellegzetes hangtani, nyelvtani, szókincstani sajátságaikat, áttekinti nyelvjárási tagozódásaikat. A középszlovák nyelvjárásnak ugynevezett déli szláv sajátságait TRÁVNIČEK nyomán általában másodlagosnak tartja. A kérdés történeti hátterének vizsgálatánál azonban közel jár KNIEZSA ISTVÁN felfogásához. "Noha a szlovákban teljesen világos jugoszlavizmusok nincsenek, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy régen valami kapcsolat volt itt [tudniillik a mai szlovákok ősei és a déli szlávok ősei között]. A szlovákok lakta terület afféle nyugati szláv -- déli szláv átmeneti övezet lehetett. Az sincs kizárva, hogy a magyaroknak a Magyar Alföldre történt betörésével a déli szláv törzsek egy része északra nyomódott, és itt megtartotta némely nyelvi jellegzetességeit" (377). Mint ismeretes, a KNIEZSA akadémikus által a XIV. század előtti forrásokból összeállitott déli szláv nyelvi és névadási sajátságokat felmutató adatok alapján e déli szláv népcsoport Hont, Gömör, Nógrád, Trencsén és Nyitra megye területére tehető (ÉSR. I [1948], 141-4). Megjegyezzük még, hogy a szlovák nyelv magyar szótévételeinek tárgyalásánál a magyar gomb szót szláv eredetünek jelöli (379). A magyar gomb szó az ujabb etimológiai kutatások szerint lehet görög eredetü, lehet belső keletkezésü, szláv eredetü azonban semmiképpen sem (vö. KNIEZSA, SzJSz. I. 829).

XII. A" szláv összehasonlitó nyelvtudomány történetének vázlata" (403-24). "A szláv összehasonlitó nyelvtudomány kezdetei lényegében párhuzamosak az indoeurópai összehasonlitó nyelvtudomány kezdeteivel. A szláv összehasonlitó nyelvtudomány azonban nem egyik hajtásaként keletkezett az indoeurópai összehasonlitó nyelvtudománynak. Jóllehet különböző inditékok és összefüggések voltak e tekintetben, a szláv nyelvek tudományos összehasonlitó tanulmányozása spontánul, a szláv feltételekből és szláv szükségletekből születik meg" (403). A szláv összehasonlitó nyelvtudomány előhirnökei és uttörői: a cseh ZIKMUND HRUBÝ z Jelení (1497-1554), JAN BLAHOSLAV (1523-1571), a már emlitett M.BENEŠOVSKÝ (kb. 1550--1590), a szlovén A.BOHORIČ (XVI. század), a svéd J.G.SPAR-

WENFELD (1655-1727), a német J.L.FRISCH (1666-1743), LEIBNITZ és H.V. LUDOLF. Ezután ismerteti a modern, tudományos szlavisztika fejlődését DOBROVSKÝtól, s felsorolja az egyes szláv népek ma élő nevesebb szlavistáit is. A fejezet "A marxista szlavisztika felsorakozása" című résszel fejeződik be.

A "Párhuzamos szövegmutatványok az egyes szláv nyelvekből" (425-34) a szlavisztikai kézikönyvek hagyományának megfelelően ugyanazt a szöveget közli a különböző szláv nyelveken (14 változatban: óegyházi szláv, mai egyházi szláv, bolgár, szerbhorvát, szlovén, kralicei cseh, mai cseh, szlovák, felsőszorb, alsószorb, lengyel, orosz, fehérorosz, ukrán). A makedon szöveget ENGELS egyik munkájának fordításából vett idézet pótolja. A "Bibliográfia" (438-82) a legfontosabb szlavisztikai kézikönyveken kívül az általános nyelvészeti irodalommal és az elméleti természetű szovjet cikkek főbb termékeivel is megismertet.

A.I. J e f i m o v : "A nyelvművelés kérdései" című tanulmánygyűjtemény. (Voproszü jazükoznanija, 1956/1, 116-27. Ismerteti: Kovalovszky Miklós.)

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete 1952-ben alapitotta meg nyelvművelő osztályát. Vezetője Sz.I. OZSEGOV. Az osztály a sok oldalról felhangzó igény kielégitésére tervbe vette tudományos, normativ jellegü, de népszerü nyelvművelő kézikönyvek kiadását is (vö. NyIK.V, 56). Ennek megvalósitásaként kiadványsorozatot inditottak, amelynek első kötete a mult év végén jelent meg a Nyelvtudományi Intézet kiadásában ("Voproszü kul'turü recsi" [A nyelvművelés kérdései], szerk. Sz.I. OZSEGOV, Moszkva 1955, Izd-vo AN SzSzSzR, 240 l.).

A kötet változatos tartalma kiterjed az oroszon kivül a Szovjetunió más népeinek nyelvére is. A nagyobb tanulmányokat követő "Rövid megjegyzések" című rovat a gyakorlati nyelvhasználat helyesirási, nyelvtani, stilisztikai kérdéseiben ad tájékoztatást.

A kötet tanulmányai főként gyakorlati kérdéseket tárgyalnak, JEFIMOV birálata azonban olyan elvi szempontokra is kiterjed, hogy érdemesnek látszik a birálat ismertetése. JEFIMOV elsősorban azt a kérdést veti föl, hogy mi a nyelvművelés, mi tartozik feladatkörébe, hogyan illeszkedik be a nyelvtudományba, miként kell kidolgozni tudományos, elvi alapjait.

735/s/Sze

JEFIMOV szerint a nyelvmüvelés elsőrendüen stilisztikai jellegü probléma- és feladatkör, amely kapcsolatban van a nyelv életével, müködésével, főként a nyelvi kifejező eszközök célszerü használatával. A mintaszerü nyelvhasználat lehetetlen a nyelvtani szabályoknak és más nyelvi normáknak a megtartása nélkül. A nyelvmüvelés tehát a szó tökéletes, mesteri, vagy éppen müvészi használatát igyekszik megalapozni és általánossá tenni. A szóbeli és irásbeli kifejezés elvi és gyakorlati szabályai, a nyelvi eszközök megfelelő kiválasztása s főként sikeres, találó felhasználásuknak módja: ezek azok a feladatok, amelyekkel a nyelvi müveltség elméleti alapjait lerakó munkáknak foglalkozniuk kell.

A nyelvmüvelés fogalmának és feladatkörének mesterséges szükitése gyakran éppen csak a nyelvi normák, szabályok tiszteletben tartásához vezet. Ez a nagyon is szerény igény érvényesül például VORONCOVA és SZUMKINA cikkében (Uj nyelvmüvelő könyvekről. Lásd: NyIK. V, 342). Ennél azonban többre kell törekedni. Már BJELINSZKIJ hangsulyozta, hogy h e l y e s e n és s z é p e n beszélni nem ugyanaz. A nyelvtan a h e l y e s, a stilisztika a s z é p nyelvhasználatra tanit. A nyelvmüvelés mint a stilisztika legfontosabb területe, a kifejezés minőségi kérdéseit kell hogy vizsgálja: a nyelvi eszközök hatásos felhasználását a különféle stilusrétegekben, müfajokban és az irodalom ágaiban.

JEFIMOV szerint a stilisztikának a következő legfontosabb kérdéseket kell tárgyalnia:

1) a nyelvi eszközök kifejező értéke és felhasználása a nyelvi szemléletesség megteremtésére és a nyelvi müveltség fokozására;

2) a szavak és kifejezések átvitt, képes használata;

3) a szó esztétikai szerepe a szépirodalmi, publicisztikai és más müvekben;

4) a szók, szófajok, mondattani szerkezetek stilisztikai jellege és értéke;

5) a nyelv szinonimikai lehetőségei és a szótani, alaktani, mondattani szinonimák egyéni felhasználásának módja;

6) a kifejezéskészlet mint az élőszóbeli és müvészi ábrázolóerő eszköze;

7) a humor és a szatira nyelvi eszközei;

8) a szónoki beszéd és jellemző vonásai;

9) a különféle ejtésmódok és a társalgási, valamint a szinpadi nyelvben való felhasználásuk elvei;

10) az irói müvek nyelvének és az irói alkotómunka nyelvi oldalának vizsgálata;

11) az irodalmi nyelv normáinak és szabályozásának elvi kérdése, e normák egyöntetüségéért és a megengedhetetlen eltérések, torzulások ellen folytatott harc céljai és feladatai.

E szempontok alapján tekinti át JEFIMOV a kötet tanulmányait.

Sz.I. OZSEGOV: "A nyelvmüvelés soron következő kérdései" cimü tanulmánya (5-33) helyesen jellemzi a nyelvmüvelés társadalmi feladatait, és meghatározza a nyelvészek szerepét a nyelvi müveltségnek mint a szocialista kultura alapvető elemének emelésében.

V.V. VINOGRADOV: "Megjegyzések a szovjet szépirodalmi müvek nyelvéről" cimü cikke (52-66) mai irodalmi alkotások legfontosabb, tipikus nyelvi és stilushibáit tárja szemléletesen az olvasó elé, a nyelvészek és stiliszták figyelmét pedig felhivja e hibák módszeres tanulmányozására.

N.G. KORLETJANU: "A rokonértelmü szók és stilisztikai szerepük a mai moldován nyelvben" cimü tanulmánya (100-14) vázolja a szinonimák tipusait és a szépirodalmi nyelvben való felhasználásukat. Ez utóbbi része kevésbé meggyőző; nem tárja fel, nem részletezi a szinonimák stilisztikai szerepét, hanem csak általános megjegyzéseket tesz.

I.I. KOVTUNOVA hasonló tárgyu tanulmánya ("A mondattani szinonimákról", 115-42) nyilvánvalóvá teszi, hogy e téren milyen kevés kutatás történt eddig, s milyen sok a tennivaló.

Az orosz kiejtési norma tisztázása szempontjából igen fontos és értékes anyagot közöl I.Sz. ILJINSZKAJA és V.N. SZIDOROV tanulmánya: "A szinpadi kiejtés a moszkvai szinházakban" (143-71). N.A. BASZKAKOV a tatár nyelv néhány helyesejtési kérdéséről ir. - Érdekes, eddig még alig vizsgált kérdéssel foglalkozik A.A.REFORMATSZKIJ tanulmánya: "Szöveg és dallam az énekben" (172-99).

E.Ju. NURM: "Az észt irodalmi nyelv szabályozásának gyakorlatából" cimü tanulmánya (34-51) különféle kérdésekkel foglalkozik (helyesirás, hangsulyozás, müszók stb.).

Jelentős elvi kérdést fejteget V.D. LEVIN tanulmánya: "A szépirodalom nyelvének helye a nemzeti nyelv rendszerében" (67-99). A szerző fő célja az, hogy meghatározza a szépirodalmi müvek nyelvének sajátosságait. JEFIMOV birálja a szerzőnek több megállapitását, rámutat módszerének fogyatkozásaira, homályos terminológiájára és fogalmazására.

Összefoglaló megjegyzéseiben JEFIMOV hangsulyozza, hogy a kiadványsorozat első kötetében részletesen ismertetni kellett volna a Nyelvtudományi Intézet nyelvmüvelő munkájának tervét és távlatait. A közlemények jellegét a nagyközönséghez kell alkalmazni. Több helyet kell adni a vitáknak. A legfontosabb azonban az, hogy amig a stilisztika nem válik a nyelvtudománynak jelentős, elismert részévé, a nyelvmüvelés kérdéseinek megoldása sem haladhat előre. A nyelvészeknek ki kell lépniük tartózkodásukból vagy közömbösségükből, s tevékenyen szolgálni a nyelvi müveltség fejlesztését, segiteni az irókat és mindazokat, akik elsősorban érdekeltek a nyelv tökéletes használatában. Ideje, hogy a szovjet nyelvészet letörlessze ezt a régi társadalmi adósságát.

oOo

735/s/Sze

N Y E L V T U D O M Á N Y I H I R E K

S z o v j e t u n i ó

Lexikográfiai értekezlet

A mult év juniusában a moszkvai Nyelvtudományi Intézetben háromnapos értekezlet zajlott le, amelyen a lexikográfiai munkálatoknak és a szovjet népek leiró nyelvtanainak problémáit, a folyamatban levő munkák egybehangolását tárgyalták meg. Az értekezletet az SZTA Elnökségének koordinációs bizottsága hivta össze, s azon az intézet tudományos munkatársain kivül a szövetségi akadémiáknak, az SZTA filiáléinak, az egyetemeknek, valamint a moszkvai állami kiadóvállalatoknak a képviselői vettek részt.

Az értekezlet a Nyelvtudományi Intézetben készülő négykötetes orosz értelmező szótár próbafüzetének megvitatásával kezdődött. Sz.G. BARHUDAROV lev.tag, a szótár főszerkesztője ismertette az uj szótár tipusát. A szótárt a tömegeknek szánják. Célja az, hogy bemutassa azokat a változásokat, amelyek a mai orosz irodalmi nyelvben az Usakov-szótár megjelenése óta mentek végbe. A próbafüzet az uj szótár jellegét kivánja érzékeltetni. Az előadó kérte, hogy bizonyos vitás kérdéseket tüzetesen vitasson meg az értekezlet (a szócikkek felépitése, a stilisztikai minősitések stb.).

735/s/Szeg

A felszólalók zöme hangsulyozta, hogy az uj értelmező szótár megjelentetése rendkivül időszerü. E szótár nagy segitséget nyujt majd az idegen ajkuaknak az orosz nyelv elsajátitásához, egyszersmind sokban megkönnyiti az egyes köztársaságok szótáriróinak további munkáját.

Alapjában valamennyi felszólaló helyeselte a Szótár tipusát és szerkezetét, de javasolták, hogy a szerkesztők vegyék figyelembe az alábbi észrevételeket: 1) a kétféle hangsulyozásu és helyesirásu szavak esetében a Szótárnak vagy következetesen normativnak kell lennie (A.A. ORUDZSEV), vagy szigoru következetességgel tükröznie kell a hangsuly- és helyesirásbeli ingadozást. (A többség véleménye szerint a kétféle hangsulyu szavak cikkében két szót kell megadni: az elsőn a jobbik, a másikon a megengedhető hangsuly jelölendő); 2) a Szótárnak több utalást kellene tartalmaznia a szóhasználat körére vonatkozólag (Sz.I. OZSEGOV, J.I.KOLONTAROV, L.Sz. KOVTUN, T.V.ZAJCEVA); 3) megváltoztatandó a vonatkozó melléknevek meghatározása: "kajszi-, a kajszibarackhoz tartozó" (A.Sz. CSIKOBAVA, G.G.MUSZABAJEV, R.Sz.GAZIZOV); a melléknévből képzett határozószók önálló szócikkben dolgozandók fel (O.Sz.AHMANOVA, T.V.ZAJCEVA, Ja.I.KOLONTAROV); kölcsönszavaknál a kölcsönzésre való utalást közvetlenül a címszó után, nem pedig a szócikk végén kell feltüntetni (Ja.I. KOLONTAROV, A.Sz.CSIKOBAVA) stb.

E legáltalánosabb kérdésekkel egyidejüleg számos részletkérdést, egyes szócikkek felépitését, bizonyos szavak értelmezését, a szemléltető anyagot stb. is megvitatták.

Ezután A.A.BELECKIJ (Kijev) tartotta meg "A l e x i k o l ó g i a t a r t a l m a , f e l a d a t a i é s k u t a t ó m ó d s z e r e i" cimü előadását. Ez a lexikológiának számos, eleddig nem kielégitően kidolgozott elméleti kérdését taglalja. Az előadó szerint a lexikológia, amely a szókincset statikus állapotában és dinamikájában elemzi és szintetizálja, a nyelvtan és a hangtan mellett a nyelvtudomány önálló ágának tekintendő. Minthogy a lexikológia tartalma még vitatott, elsősorban ezt kell meghatároznunk. A lexikológiába sorolja a szóalkotástant és a szókészlettant, a jelentéstant és az etimológiai kutatásokat.

A lexikológia - hangoztatta az előadó - ugyanazokat a kutatómódszereket alkalmazza (beleértve az összehasonlitó-történeti módszert is), mint a nyelvtudomány általában.

A terminológiai zürzavar kiküszöbölése céljából előterjesztette saját, uj, a lexikológiai nagyságok meghatározására szolgáló betüs rendszerét (eszerint például az f betü a hangalakot, az m a morfémát, az l betü a szót, az sz a szókapcsolatot jelölné stb.).

Az előadás foglalkozott a poliszémia és a homonimia kérdéseivel, a lexikológia felosztásával, az egyetemek lexikológiai kollégiumának felépitésével stb.

735/s/Sze

Az érdekes előadást követő vita során mindenki örömmel üdvözölte azt a tényt, hogy az előadó elméleti kérdéseket tárgyalt.

O.Sz.AHMANOVA egyetért azzal, hogy a terminológiai kérdések fontosak. Ezeket valóban meg kell oldani, mert "a következetes és jól átgondolt terminológia arról tanuskodik, hogy tudományos fogalmaink is rendezettek és jól átgondoltak". Az előadó által előterjesztett terminológiai betüs rendszert azonban nem tartja megfelelőnek, mivel a betü-terminus technicus nem mutat rá a jelölt kategóriák mibenlétére. Nem ért egyet a lexikológia kutatómódszereiről mondottakkal sem, mert azok valójában nem a lexikológia sajátos módszereire vonatkoztak.

Sz.G.BARHUDAROV helyesli, hogy az előadó egységes rendszerbe igyekezett foglalni és teljes terjedelmükben iparkodott fölvetni a problémákat, de éppen ez a nagyvonalusag akadályozta meg, hogy megoldja a lexikológia legvitásabb és legidőszerübb kérdéseit. Kétségesnek tartja, hogy bizonyos, az előadásban emlegetett fonológiai kérdések és a szavak tagolásának kérdései a lexikológiára tartoznak, nem beszélve arról, hogy ezek egy csomó más, valóban lexikológiai problémáról (a szójelentés fogalmáról, a szó jelentésének fejlődéséről stb.) elvonták a figyelmet.

B.V. GORNUNG elsősorban azzal a kijelentéssel nem ért egyet, hogy a lexikológia határai még nincsenek meghatározva. Szerinte a lexikológia már elért bizonyos eredményeket, ámde ha folyton ujra meg ujra felülvizsgáljuk e tudományág alapelveit, ezzel csak akadályozzuk a fejlődését. V.V.VINOGRADOVra hivatkozva - s az előadóval ellentétben - azt állitja, hogy a szóalkotás nemcsak a szókincstannak, hanem a nyelvtannak is vizsgálati tárgya. Helyteleniti, hogy az előadó uj terminus technicusokat akar bevezetni. Szerinte a helyes eljárás az, hogy a már meglevő müszavakat határoljuk körül pontosabban.

V.N.SZIDOROV helyesli az előadónak azt az igyekezetét, hogy a szókincstant elhatárolja a többi nyelvészeti diszciplinától. A szóalkotástan dolgában is egyet ért az előadóval. Elismeri, hogy az előadónak joga van eltérnie a közkeletü müszóhasználattól, s joga van uj szakkifejezéseket használnia azzal a megokolással, hogy a régiek nem szabatosak. Az előadásban javasolt táblázatok azonban nem küszöbölik ki a régi müszavak hibáit.

A következő két előadás a s z i n o n i m a - s z ó t á r a k problematikájával foglalkozott.

V.N.KLJUJEVA (Moszkva) "Az iskolai orosz szinonima-szótár szerkesztési tapasztalatai" cimü előadásában beszámolt készülő szótáráról. A szótár célja bemutatni azokat a szócsoportokat, amelyekben a szavak azonos értelmi kapcsolatban vannak az általuk jelölt tárggyal, de mellékjelentéseik nem

azonosak. A szótár harminc iv terjedelmü, s 500 szinonima-csoportot tartalmaz. Csak az irodalmi nyelv szavait dolgozza fel. A szinonima-csoport egyazon nyelvtani kategória szavaiból áll, s ezek a csoport alapszavához, a "dominálo" szóhoz való értelmi, jelentésbeli rokonságuk foka szerint következnek egymás után. A dominálo szónak stilisztikailag feltétlenül semlegesnek kell lennie; ha a csoport domináns szava többjelentésü is, mindig egy jelentésben, a közvetlen jelentésében szerepelteti.

Minden szinonima-csoporthoz kapcsolódik egy-egy magyarázó cikk, amely a szinonimák tárgyi jelentésének árnyalatait és a szavak stilisztikai árnyalatát egyaránt feltárja. A magyarázó szöveg szemléltető anyaggal zárul; ez a szinonima-csoport szavainak használatát mutatja be.

A szótárt két szójegyzék egésziti ki: az egyik a "domináns" szavak jegyzéke, a másik a teljes szóanyagé.

Sz.F.LEVCSENKO (Kijev) "Az ukrán nyelv szinonima-szótárának szerkesztési elvei" cimü előadásában azokról a tapasztalatokról számolt be, amelyeket az Ukrán Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készülő szinonima-szótár munkálatai közben szereztek. (Lásd erről még: Sz.F.LEVCSENKO, K voproszu o principah szosztavlenija szlovnika szinonimov ukrainszkogo jazüka [Az ukrán szinonima-szótár szerkesztési elveinek kérdéséhez], "Lekszikograficeszkij bjulleten'", vüp. V., Kijev 1955.).

E szótár normativ jellegü, ezért a nyelvjárási, alkalmi, szakszókincsbeli stb. szavakat nem veszi figyelembe.

Az ukrán szinonima-szótár az értelmező szótáraknak egyik sajátos változata, ezért a cimszó (domináns szó) többértelmüsége esetén a szinonimák különféle, a cimszó egy-egy jelentése által meghatározott szinonima-csoportokba rendeződnek. A szótár a jelentéseket megadja, értelmezi. A szinonimákat aszerint sorolják be, hogy értelmileg mennyiben adekvát értékük a szinonima-csoport többi szavával; az azonos értelmü szavak szintén bekerülnek a szótárba (vorotar 'kapus' és golkiper 'ua.').

A szótár két részből áll. Az első rész a cimszavak betürendjében közli az összes szinonima-csoportot olyformán, hogy a cimszavakat tipográfiailag kiemeli. A második rész a szótárban található összes szónak betürendes mutatója. Minden szinonima után szemléltető anyag áll.

A két előadást követő vitában nemcsak az emlitett szinonima-szótárak problémáit, hanem a szinonimika általános kérdéseit is megvitatták.

A.D. GRIGORJEV (Nyelvtud.Int.) nyomon kisérve a "szinonima" müszó jelentéstartalmának XIX. és XX. századi fejlődését, igy fogalmazta meg a szinonima fogalmát: "a szinonimák azonos ér-

telmű, de használatuk sajátságaiban és stilisztikai funkciókban különböző szavak". A teljes jelentés- és használatbeli párhuzam mintaképei az egyértelmű szavak, bár persze a többértelmű szavaknak is lehetnek szinonimáik. A felszólaló konkrét anyaggal bizonyította, hogy különböző időszakokban a szinonimikus kapcsolatok különbözők lehetnek.

V.M.GRIGORJAN aspiráns is hasonlóan fogja fel a "szinonima" műszót. Hangsulyozta, hogy a szinonimikát szinkrón síkon kell tanulmányozni, ami V.N. KLJUJEVA szótárából gyakran hiányzik (például a professzija 'foglalkozás' - remeszlo 'szakma' - maszterstvo 'mesterség' - szpecial'nosztʼ 'szakképzettség' szinonima-csoportban).

Ez utóbbi két felszólalással ellentétes álláspontot képvisel Ju.Sz.SZOROKIN és L.L. KOVTUN (Nyelvtud.Int.). SZOROKIN szerint a szinonimika ott kezdődik, ahol a szavak értelmi hasonlóságával egyidejüleg az értelmi, a stilisztikai és a frazeológiai differenciálódás is megkezdődik. A lingvisztika - jazükoznanie 'nyelvtudomány' tipusu homoszém szavakat szerinte egyáltalán nem kell szinonimáknak tartanunk. L.Sz. KOVTUN helyesli az ukrán szinonima-szótár tipusát, s a szótár szerkesztőinek szinonima-meghatározását; "a szinonimák rokon fogalmakat kifejező szavak".

A.M.BABKIN helyesli az orosz szinonima-szótár tervét, de néhány hibájára is rámutat. Nem tartja sikerültnek például a "domináns szó" terminus technicust.

Sz.G. BARHUDAROV és B.V.TOMASEVSZKIJ hangsulyozta, hogy rendkivül nagy szükség van szinonima-szótárakra, mindenféle tipusura. B.V. TOMASEVSZKIJ szerint a szinonima-szótárnak a szavakat a használatban kell bemutatniuk. V.N.Kljujeva szótára nem egészen megfelelő kézikönyv, mert a magyarázó cikkek nagyon hosszuak, s ezenkivül nem is mindig szabatosak.

Ezután B.G.KORLETJAN, az ukrán akadémia moldovai filiálé-jának tagja a moldován-orosz kétnyelvü szótárak egyik fontos gyakorlati kérdéséről, a névelők használatáról tartott előadást.

A záróülésen O.Sz.AHMANOVA tájékoztató jellegü beszámolót tartott a "Lexikografický sborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie ôs. lexikografov, konanej v dňoch 5.-7. juna 1952 v Bratislave" (Bratislava 1953) cimü kötetről, a csehszlovák nyelvészek I. országos lexikográfiai konferenciájáról, amely 1952-ben zajlott le Pozsonyban. O.Sz. AHMANOVA szerint ez a konferencia a mai lexikográfia egyik legnagyobb eseménye volt. A konferencia anyaga - ugymond - elvi és gyakorlati szempontból egyaránt nagyon tanulságos a szovjet nyelvészek számára is.

735/s/Sze.

Végül I.A. OSSZEVECKIJ "A lengyel lexikográfia néhány kérdése" cimü előadásában a "Poradnik językowy"-nak az anyagát és W. DOROSZEWSKInek a lengyel lexikográfia problémáit tárgyaló könyvét elemezte (W. DOROSZEWSKI, Z zagadnień leksykografii polskiej, Warszawa 1954). Az előadó ismertette a készülő lengyel értelmező szótár szerkesztési elveit. A szótár normativ jellegü lesz. Szóanyagát nemcsak a szépirodalom nyelvéből, hanem a sajtó és a tudományos irodalom nyelvéből is meriti.

A szócikkek tengelyében a szó közvetlen jelentése áll. DOROSZEWSKI professzornak, a szótár főszerkesztőjének az a véleménye, hogy a jelentésárnyalatokat a helyzet, a mező hozza létre, s ezért ezeknek kisebb szerepet szánnak a szócikkben, mint a jelenlegi orosz értelmező szótárak. Szélesebbre vonják a kifejezéskészlet határait is: a szavaknak minden kötött szókapcsolata helyet kap a szótárban.

*

A záróülésen határozatot fogadtak el. Ez elsősorban a lexikológia és a lexikográfia e l v i kérdéseinek kidolgozásában mutatkozó elmaradásra, továbbá a lexikográfiai t a n u l m á n y g y ü j t e m é n y e k k i a d á s á v a l kapcsolatos zavarokra, késedelmekre irányitja az intézetek figyelmét. A határozat azt is kimondja, hogy tudományos és gyakorlati szempontból egyaránt fontos az ukrán szinonima-szótár munkálatainak továbbfolytatása. Ugyancsak hasznosnak és fontosnak minősiti az olyan tipusu szinonima-szótárak kiadását, mint U.N.KLUJEVA szótára.

A tájékoztató beszámolókkal kapcsolatban a határozat kimondja: kivánatos, hogy a jövőben minden lexikográfiai tanácskozáson legyen egy-két beszámoló a külföldi országokban folyó lexikológiai és lexikográfiai munkálatokról.

A határozat kéri az SZTA koordinációs bizottságát, vizsgálja meg egy össz-szövetségi lexikológiai és lexikográfiai időszaki kiadvány megindításának lehetőségeit.

[T.Sz. KOGOTKOVÁnak a "Voproszü jazükoznanija" 1955/6. számában megjelent közleménye nyomán.]

735/s/Sze

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Tanácskozás a szovjet népek leíró nyelvtanainak kérdéseiről

Az imént ismertetett lexikográfiai értekezlettel egyidejüleg az SZTA Elnökségének koordinációs bizottsága tanácskozásra hivta össze az egyes szovjet népek leíró nyelvtanait készitő szakembereket is. Ezen - A.B. SAPIRO megnyitó szavai után - az alábbi előadások hangzottak el: M.S.SIRALIJEV: "A többszörösen alárendelt mondat problémája az azerbajdzsáni nyelvben"; M.M. SZAKIJEV: "A határozó mellékmondatok a kabard-cserkesz nyelvben"; K.Z. AHMER: "Határozói fordulatok a baskir nyelv nyelvtanában"; G.V. ROGA: "Az ibéro-kaukázusi nyelvek melléknévi igeneveinek fő sajátságai (az adige nyelvek anyagán)"; A.K.KALIBAJEVA-HASZENOVA: "A morfológia és a szintaxis viszonyának kérdéséhez (a mai kazah nyelv nyelvtani igealak-kategóriájának példáin)"; N.H. KULAJEV: "Az esetragozás kérdése az oszét nyelvben"; M.G.BULAHOV: "A tárgy és a határozó elhatárolása a mai belorusz irodalmi nyelvben".

A tanácskozásról készült beszámoló szerint különösen M.S. SIRALIJEV előadása keltett nagy érdeklődést. Ez az eddig hagyományosan elfogadott nézettel ellentétben megállapitotta, hogy az azerbajdzsáni nyelvben - más török nyelvektől eltérően - nemcsak határozó és melléknévi igeneves, hanem kötőszavas kapcsolatok is vannak a többszörösen összetett alárendeléses mondatok között. Az előadó hangsulyozta, hogy az azerbajdzsáni nyelv mondattipusainak osztályozásakor nem a tudományban meghonosult sémákból, hanem a nyelv fejlődésének belső törvényeiből kell kiindulni.

A vita is főként SIRALIJEV előadása körül zajlott. Kiderült, hogy a török nyelvek alárendelő mondattipusaival kapcsolatban két nézet uralkodik. N.A. BASZKAKOV és A.A.REFORMATSZKIJ csatlakozott M.S. SIRALIJEV felfogásához. B.A.SZEREBRENNYIKOV szintén ezzel a felfogással ért egyet, s hangsulyozta, hogy a nemzeti nyelvek sajátságait nagyon gondosan kell tanulmányozni. Szerinte az azerbajdzsáni nyelvben levő határozó igeneves szerkezeteket azért kezdték mellékmondatnak nevezni, mert oroszra mellékmondattal szokták őket leforditani. A másik nézet védelmében N.Z. GADZSIJEVA és Je.I. UBRJATOVA szólalt fel.

735/s/Sze.

A vita során természetesen a szintaxisnak és a morfológiának sok egyéb kérdése is szőnyegre került. A vitában a moszkvai nyelvészeken kívül azerbajdzsáni, kazah, karjalai-finn, oszét stb. nyelvészek is részt vettek.

Az értekezlet egyhangulag megállapította, hogy a leíró nyelvtanok munkálatait egybehangoló efféle tanácskozások célszerűek és termékenyek, s egyben kitűzte a következő - még szélesebbkörű - tanácskozás időpontját.

[N.Sz. AVILOVÁnak a "Voproszü jazükoznanija" 1955/6. számában megjelent közleménye nyomán.]

Nyelvjáráskutató expedició a Beloje ozero vidékén

1955 nyarán a moszkvai Lomonoszov Egyetem filológiai fakultásának orosz nyelvi tanszéke ujabb nyelvjáráskutató expedíciót szervezett a vologdai területre. Az expedició négy önálló csoportból állt; ezeket aspiránsok és utolsó évfolyamos hallgatók vezették.

A területnek három egymással határos északnyugati területét (Sol, Vaskin, Kirillov) s ezek nyelvjárásait tanulmányozták. E kerületek (beleértve a belozerjei kerületet is, amelyet 1954-ben keresett föl egy hasonló munkaközösség) a Beloje ozero (Fehér tó) körül terülnek el, s a novgorodi telepitések legszélső pontjának tekintendők. Irásos emlékeik igen koraiak. A XIV. században itt alapitott kolostor hamarosan igen nagy birtokok ura lett. A kolostor széleskörü hivatalos levelezést bonyolitott le. A megmaradt oklevelek és iratok az "Aktü szocial'no-ékonomicseszkoj isztorii Szevero--Vosztocsnoj Ruszi XIV-XVI vekov" [A XIV-XVI. századi Északkeleti Rusz társadalmi-gazdasági történetének dokumentumai] cimü sorozatban jelentek meg. A nyelvemlékek tanulmányozása arról győzte meg a kutatókat, hogy okvetlenül tanulmányozniuk kell a kerület élő tájszólásait is. Ezért szervezték meg 1954-ben az első expediciót, amely aztán igen érdekes anyagot gyüjtött. Ez az anyag viszont arra késztette a nyelvtörténészeket és a nyelvjáráskutatókat, hogy tovább folytassák a munkát e térségben.

735/s/Sze

Az 1955. évi expedíciónak nem az volt a feladata, hogy az északi nagyorosz nyelvjárásokat összehasonlitsa a déliekkel, hanem hogy felderitse a helyi nyelvjárási sajátságokat. Azért mig 1954-ben egy kutatópont felgyüjtésére 15-16 napot fordítottak, addig ezuttal csak 5-6 napot, s igy sokkal több kutatópontot sikerült felgyüjteniük.

A belozerjei területen gyüjtött anyag azt bizonyitja, hogy itt egységes nyelvjárásról van szó; az egyes tájszólások közt nincsenek lényegbevágó különbségek. "A tájszólások ugyanazon nyelvjárásnak más-más fejlődési szakaszát képviselik. E nyelvjárásnak - irja a szovjet beszámoló - különösképpen érdekes vonása a hanglejtés. A tájszólások hanglejtés-vizsgálata során gazdag anyag gyült össze, de hangfelvevő készülékek hiányában arra voltunk hagyatkozva, hogy csupán az akusztikai hatás alapján vonjuk le következtetéseinket. Ez természetesen nem elég. Ugyanakkor viszont a hanglejtés vizsgálata nélkül nem tanulmányozhatók komolyan olyan, igen fontos kérdések sem, mint a hangsulytalan vokalizmus jellege."

Sok értékes tanulsággal járt az etimológiai ě hang realizációjának vizsgálata. Az adatok szerint az egyes tájszólásokban e hang fejlődése még más-más fokon áll. Berégeregyinó faluban zárt e is hallható elvétve e hang helyén. Az itteni gyüjtés sokban megkönnyiti majd a belozerjei tájszólások fonológiai rendszerének tisztázását.

Az e és o hang viszonyának vizsgálata igazolta azt a korábbi feltevést, hogy a hangsulytalan szótagokban nem azért nem ment végbe az e > o változás, mert ezt a későbbi delabializáció nem engedte meg, s hogy itt a belozerjei tájszólások sajátos hangtani törvényszerüségéről van szó.

A cokanyie (c-zés) további vizsgálatra szorul. A kirillovi kerület tájszólásaiban ugyanis érdekes uj törvényszerüségeket figyelt meg a kiszálló csoport. Világos, hogy a cokanyie problémájával az sz és a z hangok pösze ejtésének problémája is összefügg.

Mindez további alapos munkára ösztönzi a nyelvjáráskutatókat.

A belozerjei kerületben számos olyan néprajzi érdekességre is rábukkantak, amely egyben nyelvészeti szempontból is hasznositható (faekék, takácsszerszámok stb.). Ezeknek és alkatrészeiknek a neve gyakran még a régi, egyébként már eltünt kiejtést őrzi.

A belozerjei tájszólások egységes nyelvjárást alkotnak. E nyelvterület igen régen népesült be. A belozerjei fejedelemség a XII. század végétől szoros kapcsolatban állt a rosztov-szuzdali fejedelemséggel, majd Moszkvával. Ezért a belozerjei nyelvjárás tanulmányozása érdekes adalékokat nyujthat a rosztov-szuzdali nyelvjárás és a régi moszkvai nyelv kutatásához.

735/s/Sze

1955. decemberében került sor a hagyományos nyelvjárástani konferenciára, amelyen a kiszállások részvevői előadásokat tartottak a belozerjei nyelvjárás sajátságairól.

[N. SAPOSNYIKOVÁnak a "Vesztnik Moszkovszkogo universziteta. Szerija obscs. nauk" 1955/11. számában megjelent közleménye nyomán.]

Nyenyec (jurák szamojéd) — orosz szótár jelent meg

N.M.TYERESCSENKO szerkesztésében és Sz.P.LADUKEJ, L.P. KOMAROVA, M.N. ARTYEJEVA közreműködésével uj nyenyec (jurák szamojéd) - orosz szótár jelent meg ("Nenecko-ruszszkij szlovar'." Ucspedgiz, Leningrad 1955, 316 l.).

N.M.TYERESCSENKO munkája - L.V.HOMICSnak rövid, iskolai használatra szánt szójegyzéke után - lényegében az első igényesebb nyenyec-orosz szótár. A benne levő mintegy 8000 címszó a belsőszemelszki nyelvjáráson alapuló nyenyec irodalmi nyelv szókincsének legfontosabb részét öleli fel. A szótár természetesen cirillbetükkel irja a szavakat, de - s ebben eltér a nyenyec irodalmi nyelv helyesirásától - olykor bizonyos kiegészitő mellékjeleket használ. Például bizonyos esetekben jelöli a magánhangzók időtartam-viszonyait (ha a hangalakot csak valamelyik magánhangzó hosszusága, ill. rövidsége különbösteti meg stb).

A kötet nyelvészeti felhasználhatóságát nagyon megkönnyiti, hogy - ahol szükséges - a névszók tövét is feltünteti, s a képzett szavakat - feltéve, hogy uj szótári jelentést kaptak - külön címszóként szerepelteti, egyszersmind a képzést is meghatározza. Ugyancsak gyakran feltünteti az igék történés-minőségét is.

Az orosz átvételek közül csak a régi jövevényszavak nyenyec kiejtését adja meg; az uj átvételek lényegében a mai orosz kiejtésnek megfelelően szerepelnek.

735//s/Sze

A szótár szintén tükrözi azokat az erős művelődési hatásokat, amelyek a nyenyec nép életét az elmult négy évtizedben érték. Megállapitható azonban, hogy az uj fogalmakat nemcsak orosz kölcsönszókkal fejezik ki, hanem nyenyec elemekből ujonnan alkotott szavakkal is, s ez utóbbiak száma - ugy látszik - nagyobb, mint a szovjetunióbeli többi rokon népünk irodalmi nyelvében.

A szótárt körülbelül 70 lapnyi nyelvtani vázlat egészíti ki, amely a korábbi nyelvtani vázlatokhoz képest bizonyos eltéréseket tartalmaz. E változtatásokat a szerző által vezetett nyenyec nyelvjáráskutató expedíciók tették szükségessé (vö. NyIK. VI, 211-2). Az uj nyelvtani vázlat tehát a nyenyec nyelv rendszerének az eddiginél alaposabb megismerését teszi lehetővé.

Bár N.M.TYERESCSENKO munkája a nyenyec tanitók és iskolai tanulók számára, valamint a nyenyecek között élő oroszok számára készült gyakorlati szótár, a tudományos kutatómunkában is jól felhasználható.

K i n a i N é p k ö z t á r s a s á g

A Kinai Irásreform Bizottságának országos konferenciái

Mint ismeretes, 1952-ben külön bizottságot szerveztek a kinai irás megreformálására. Ennek az állandó testületnek az a feladata, hogy egyrészt előkészitse az átmenetet a jelenlegi szóirásról a betüirásra, s megteremtse a betüirásra való áttérés feltételeit, másrészt kidolgozza a majdani fonetikus irás elvi és gyakorlati problémáit. Az áttérés természetesen hosszabb folyamat lesz, ezért lépésről lépésre kell megvalósitani.

Az immár négy éve folyó előmunkálatoknak volt egyik fontos állomása a bizottságnak 1955. október 15-től 23-ig Pekingben

rendezett országos konferenciája. A konferencián 207 küldött vett részt az ország különféle társadalmi, állami, gazdasági, politikai és kulturális szervezeteinek képviseletében.

A konferencia határozata egyebek között kimondja, hogy a jelenlegi kinai irásjegyek egy részét egyszerüsitett jegyekkel kell fölváltani. Ezuttal 516 egyszerüsitett irásjegyet honositanak meg. Ezek közül több mint 300 már évszázadokkal ezelőtt is ismert volt, de csak a nép körében. Az egyszerüsités annyit jelent, hogy lényegesen csökkentik az irásjegyet alkotó vonalkák számát (például olyan irásjegyek, amelyek eddig 18-2o vonalkából álltak, ezután csak 4-5 vonalkából állnak majd). Ezenkivül egyszerüsitettek 56 olyan iráselemet is, amely több összetett irásjegyben előfordul. Igy az összetett jegyek is egyszerübbé váltak.

A kinai irás sok ezernyi irásjegye között rengeteg variáns van. (Például egy 13908 irásjegyet tartalmazó modern szótárban 3ooo irásjegy-változatot számoltak meg.) A variánsok igen sok zavart okoznak a nyomdászatban is meg az olvasásban is. A konferencia határozata alapján 1956-tól egyelőre 1114 változat használatát szüntetik meg.

Az egyszerüsités életbe léptetése előtt néhány hónappal a bizottság az egész ország közvéleménye elé terjesztette egyszerüsitési tervezetét. Mintegy 200 000 ember vett részt a vitában, s a bizottsághoz több mint 2000 irásbeli hozzászólás érkezett. A legtöbben helyeselték a tervezetet, voltak viszont, akik azt javasolták, hogy egyszerre egyszerüsitsenek minden bonyolultabb irásjegyet. Az egyszerüsitett irásjegyeket azonban fokozatosan fogják bevezetni.

A betüirásra való áttérést könnyiti meg az az intézkedés is, hogy az időszaki kiadványokban fokozatosan át kell térni a vizszintes, balról jobbra haladó sorok, irásoszlopok szedésére (a kinai irás ugyanis függőlegesen lefelé halad, az irásoszlopok pedig jobbról balra haladnak). 1955 eleje óta már 38 ujság és folyóirat meghonositotta a vizszintesen folyó irást.

Az egyszerüsitési program valóra váltásával párhuzamosan folynak a betüirásra való áttérés további, s voltaképpen az egész mozgalom alapját alkotó előkészületei is. A leglényegesebb feladat ui. a kinai nemzeti irodalmi nyelv és köznyelv normáinak megállapitása és széleskörü elterjesztése. Az idevágó kérdéskomplexum megtárgyalása céljából az előbbi konferenciát követően - október 25-től 31-ig - még egy másik országos tanácskozásra is sor került Pekingben. Ezen 126 delegátus vett részt. Ez a konferencia több fontos intézkedést hozott a Peking nyelvjárásán alapuló kuo-jü-nek ("nemzeti nyelv") mennél szélesebb körben való elterjesztésére (elsősorban az iskolai oktatás segitségével). A Kinai Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete a konferencia határozata alapján hamarosan elkésziti a nemzeti nyelv legkorszerübb szavainak

hangtanilag normalizált jegyzékét, továbbá megkezdi egy normativ jellegü értelmező szótár munkálatait. Az intézet végzi a normalizálással kapcsolatos tudományos tájékoztató munka megszervezését és a normalizálás eszméinek propagálását is.

A kinai irásreformnak és az egységes kinai nemzeti nyelv megteremtésére irányuló törekvésnek régi előzményei vannak, a történelmi feltételek elégtelensége miatt, szervezettség és központi irányitás hiányában azonban eddig nagyon keveset sikerült belőle megvalósitani. Az októberi két országos konferencia határozatai gyökeresen megváltoztatták a helyzetet, s az energikus, de egyben bölcs mérséklettel hozott intézkedésekkel ez is a megvalósulás utjára lépett.

[J.M.OSANYINnak a "Vesztnik AN SzSzSzR" 1956/2.számában, valamint LIN HAN-TÁnak a "China Reconstructs" 1956/1. számában megjelent közleménye nyomán.]

ooo

735/s/Sze

N é m e t D e m o k r a t i k u s K ö z t á r s a s á g

Megjelent W.Steinitz: "Geschichte des wogulischen Vokalismus" cimü müve

WOLFGANG STEINITZ akadémikus hangtörténeti munkásságának (Geschichte dés finnisch-ugrischen Vokalismus, 1942, 1944; Geschichte des ostjakischen Vokalismus, 1950) legujabb terméke a vogul vokalizmust tárgyaló vaskos könyv (Geschichte des wogulischen Vokalismus, Akademie-Verlag 1955, Berlin, 368 l.), amelyet a Német Tudományos Akadémia adott ki a "Finnisch-ugrische Studien" cimü sorozat második köteteként.

KANNISTO hasonló tárgyu munkája után ez a mü nagyobb igénnyel és minden lehető szempont figyelembevételével rajzolja meg a vogul magánhangzók történetét. A fgr. magánhangzó-rendszer kutatásának egyik igen nehéz föladata a magánhangzó-váltakozások természetének, okainak és lefolyásának feltárása. Ebből a szempontból elsőrendüen fontos a magánhangzó-váltakozásokban oly gazdag vogul vokalizmus vizsgálata.

A szerző két célt tüzött ki maga elé. Egyrészt föl akarja deriteni a mai vogul nyelvjárások magánhangzó-rendszerének belső törvényszerüségeit, másrészt összefoglaló képet kiván adni e törvényszerüségek kialakulásáról a vogul hangtörténet keretében. Ennek megfelelően a kötet két fő részre tagolódik. Az első rész (Der Vokalismus der heutigen wogulischen Dialekte) a vogul nyelvjárások hangrendszerét és magánhangzó-váltakozásait nyelvjárásonként külön-külön tárgyalja. A második rész (Geschichte des wogulischen Vokalismus) először általános áttekintést nyujt az egyes nyelvjárások magánhangzóinak fejlődéséről, majd hangonként tárgyalja az ősvogul magánhangzók sorsát és váltakozási sorait.

A szerző e két fejezet részleteiben és egészében sok uj megállapitással gyarapitja nemcsak hangtörténeti, hanem történeti alaktani, szóképzéstani és etimológiai ismereteinket is.

735/s/Sze

A két fő fejezetet hasznosan egésziti ki a bevezetés, amely kitünő áttekintést ad a vogulok történetéről, nyelvjárásairól, a vogul szövegek fonetikus lejegyzésének problémáiról és a vogul vokalizmus kutatásának helyzetéről.

W.STEINITZ uj müve nyilván nagy segitséget nyujt majd a "Magyar szókészlet finnugor elemei" cimü készülő etimológiai szótárunk munkaközösségének is, hiszen nélkülözhetetlen adalékokat szolgáltat a magyar-obiugor megfelelések tisztázásához. A könyv megjelenése tehát a magyar hangtörténet szempontjából is fontos esemény.

Uj szlavisztikai folyóirat

A Német Tudományos Akadémia "Zeitschrift für Slawistik" cimmel uj szlavisztikai folyóiratot inditott Berlinben. Az 1956. évi első kötet első füzete már meg is jelent. Az uj folyóiratot H.H.BIELFELDT. R. FISCHER, F.LIEWEHR és E.WINTER szerkeszti.

Az első számban több nyelvészeti, irodalomtörténeti és történettudományi tárgyu tanulmány, cikk, továbbá könyvismertetések és különféle közlemények találhatók. A közlemények között szerepel a legutolsó tiz évben Kelet-Németországban német nyelven megjelent szlavisztikai és Kelet-Európa-kutató munkák bibliográfiája (FEYL,O.: Zehn Jahre Slawistik und Osteuropa-Kunde im Spiegel der deutschsprachigen Veröffentlichungen Ostdeutschlands. 1945-1955), továbbá - 1955 márciusáig bezárólag - a szláv és a német-szláv névkutatás Kelet-Németországban megjelent munkáinak bibliográfiája. A folyóirat külföldi szerzők cikkeit is megjelenteti.

Itt emlitjük meg, hogy 1956 tavaszán Nyugat-Németországban is megjelenik egy uj szlavisztikai folyóirat "Die Welt der Slaven" cimmel.

735/s/Sze$_b$

C s e h s z l o v á k i a

A szlovák nyelvészet tiz éve

A "Slovenská reč" 1955/5. számában EUGEN JÓNA összefoglalja a szlovák nyelvészet 1945--1955 között elért eredményeit, a 6. számban pedig ŠTEFAN PEČIAR tollából olvashatunk beszámolót a Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák Nyelvi Intézetének az elmult másfél évben végzett munkájáról. Az alábbiakban ismertetjük e cikkek fontosabb adatait.

E.JÓNA szerint az 1945-től eltelt tiz év története világosan két szakaszra tagolódik: 1) az átmenet szakaszára (1945-1950), amelyben a korábbi nyelvészeti irányzatok és kivált a strukturalizmus érvényesül, és 2) a marxista nyelvészet kezdeteinek szakaszára (1950-1955).

A háboru utáni első években három központja volt a szlovák nyelvészetnek: a "Matica slovenská" nyelvtudományi osztálya (ennek folyóiratai: "Slovenská reč", "Jazykovedný sborník") ; a Szlovák Tudományos és Müvészeti Akadémia Nyelvtudományi Intézete (folyóirata: "Linguistica Slovaca") és a pozsonyi nyelvészeti kör (Bratislavský lingvistický krúžok = BLK; folyóirata a "Slovo a tvar") . Az utóbbi a szlovák strukturalistákat és a strukturalizmushoz közelálló nyelvészeket egyesitette.

Az első időszakban megjelent és E.JÓNA cikkében felsorolt számos munka közül az alábbiakat emlitjük meg: J.ORLOVSKÝ - L.ARANY: "Gramatika jazyka slovenského" (A szlovák nyelv nyelvtana), Bratislava 1946, 2. kiadás 1947. Ez gazdag nyelvi anyagot rendszerez részben hagyományos, részben strukturalista módszerrel. E.PAULINY: "Dejiny spisovnej slovenčiny" (Az szlovák irodalmi nyelv története), SAVU, Bratislava 1949. (A szerző most dolgozza át e könyvét főiskolai tankönyvnek.)

Számos tudománynépszerüsitő nyelvészeti kiadvány is napvilágot látott.

735/s/Sze

Sokrétü munkásságot fejtett ki A.V. ISAČENKO professzor. Lásd: "Fonetika spisovnej ruštiny" (Az orosz irodalmi nyelv hangtana), SAVU, Bratislava 1947; uő.: "Začiatok vzdelanosti vo Vel'komoravskej ríši" (A müvelődés kezdetei a Nagymorva Birodalomban), Martin 1948. stb.

A háboru alatt készült müvek közül ebben az időszakban jelent meg: J.STANISLAVnak "Slovenský juh v stredoveku" (A déli szlovák nyelvterület a középkorban) cimü müve (I-II, Matica slovenská, Martin 1948). E.JÓNA megállapitja, hogy e nagy vállalkozás a régi Pannónia "szlovák voltát", azaz nyugati szláv voltát igyekszik bebizonyitani. Minthogy - mondja továbbá - nem homogén forrásanyagból dolgozott, s hiján volt megbizható kritikai nyelvemlék-kiadásoknak, azonfelül a középkori nemzetiségi viszonyokról is a régebbi felfogást vallotta, "a marxista nyelvtudomány és történettudomány kénytelen lesz STANISLAV egyik-másik eredményét revideálni, hacsak az uj álláspontról maga a szerző meg nem teszi ezt." Mindenesetre a munka jó alapot ad a majdani szlovák etimológiai szótár és szlovák történeti nyelvtan készitőinek.

A dialektológiai tárgyu munkák közül emlitést érdemel E.PAULINY könyve: "Nárečie zátopových osad na hornej Orave" (A felső-árvai uj viztároló helyén volt települések nyelvjárása), Matica slovenská, Martin 1948. Egyébként ez az első munka, amely gazdag szlovák nyelvjárási anyag feldolgozásában strukturalista módszert alkalmaz. A magyarországi szlovák nyelvjárásokkal JOZEF ŠTOLC és VINCENT BLANÁR foglalkozott.

A szovjet nyelvtudomány alaposabb tanulmányozása csak 1948 után s főként a Pravda-vita után indult meg.

A különféle átszervezések óta a szlovák nyelvtudomány központja a Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák Nyelvi Intézete. A folyóiratokban is történtek változások. A "Jazykovedný sborník" és a "Linguistica Slovaca" összeolvadt. Az "Jazykovedný časopis" cimen s nem rendszeresen jelenik meg. A "Slovo a tvar" beolvadt a "Slovenská reč"-be.

A szlovák nyelvészek kollektiv munkájának legfontosabb eredménye az uj szlovák helyesirás megteremtése volt (vö. Nyr. 78:338).

Ugyancsak kollektiv munkából születtek meg a különféle terminológiai szótárak. A Szlovák Nyelvi Intézetben külön osztályt szerveztek a szaknyelvi problémák megoldására. Eddig nyelvtudományi, jogi, müszaki, erdészeti, repülésügyi, botanikai és több más szakszótár jelent meg. Az osztálynak 1953-tól külön folyóirata is van, amely az egyes szakbizottságok munkájának eredményeit, a nyelvészek idevágó elvi állásfoglalásait stb. közli ("Slovenské odborné názvoslovie"). A szlovák szakszókincset tehát gondos, szakszerü irányitással fejlesztik.

A lexikográfiai munka is folyik. Š. PECIAR vezetésével egy munkaközösség elkészült a szlovák irodalmi nyelv szótárának

("Slovník slovenského jazyka") első kötetével (A-M). A lexikográfia elméleti kérdéseit sok szempontból tisztázta a csehszlovák lexikográfusoknak 1952-ben Pozsonyban tartott első országos konferenciája (vö. "Lexikograficky sborník", SAV, Bratislava 1953).

Megjelent vagy készülőben van több szlovák-orosz szótár.

A vártnál gyengébb ütemben folytak a szlovák nyelvatlasz munkálatai. A Szlovák Nyelvi Intézet Nyelvjárástani Osztálya ugyanis pillanatnyilag nincs kellően kiépitve. Az anyaggyüjtés, -kiegészitás és -ellenőrzés azonban jelenleg is folyik (vö. MNy. L, 493). Két önálló nyelvjárási monográfia jelent meg: FERDINÁND BUFFA: "Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese" (A dlhá-lúkai nyelvjárás a bártfai járásban), SAVU, Bratislava 1947; GEJZA HORÁK: "Nárečie Pohorelej" (A Pohorela nyelvjárása), SAV, Bratislava 1955.

A szlovák nyelvtörténet körében jobbára egyéni munkálkodás folyt. J. STANISLAV megirta szlovák történeti nyelvtanát, E.PAULINY folytatja történeti nyelvjáráskutató munkáját. VINCENT BLANÁR a bulgáriai szlovák telepesek nyelvjárását tanulmányozza összehasonlitó módszerrel.

A Szlovák Nyelvi Intézetben anyaggyüjtést végeznek a szlovák nyelvtörténeti szótárhoz. A gyüjtés főként a XIX. század különféle szlovák nyelvü folyóirataira korlátozódott.

A nyelvtani kérdéseket tagla1ó munkák főként folyóiratcikkek formájában láttak napvilágot. Éles vita folyik a szlovák igék osztályozása körül, de eddig nincs végleges megállapodás, ugyhogy most a tankönyvek sem alkalmaznak egységes elveket.

Fontos munka E. PAULINY, J. RUŽIČKA és J. ŠTOLC szlovák nyelvtana ("Slovenská gramatika", Osveta, Martin 1953; 2. átdolg. kiadás 1955).

A szlovák helyesejtésről J. STANISLAV irt könyvet ("Slovenská výslovnosť", Osveta, Martin 1953).

Könyvalakban jelent meg L.DVONČnak a szlovák irodalmi nyelv ritmikai törvényéről irt tanulmánya ("Rytmický zákon v spisovnej slovenčine", SAV, Bratislava 1955).

A.V. ISAČENKO professzor ugynevezett egybevető nyelvtant irt az orosz nyelv nyelvtani rendszeréről ("Grammaticseszkij sztroj ruszszkogo jazüka v szoposzta vlenii sz szlovackim. Morfologija I.". SAV, Bratislava 1954). Igen érdekes eredményekre jutott az orosz, a szlovák és a cseh nyelv összehasonlitásával. A könyv az elméleti irodalomnak is fontos terméke (állást foglal a morfológia fogalmáról, a szófajokról stb. folyó vitákban).

A Szlovák Nyelvi Intézet a szlovák nyelvművelésnek is központja. Állandó közönségszolgálata van. A szlovák rádió ötperces nyelvhelyességi tanácsadását is innen irányitják.

ŠTEFAN PECIAR, a Szlovák Nyelvi Intézet igazgatója beszámolójában megállapitja, hogy intézetük a külföldi intézmények közül a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetével van a legelevenebb kapcsolatban.

A szlovák nyelvészek szorosan együttmüködnek cseh kollégáikkal; számos közös tanácskozást és konferenciát rendeznek. Erre az együttmüködésre annál inkább is szükség van, "mert a szlovák nyelvtudománynak a multbeli kedvezőtlen viszonyok miatt nincsen idősebb vezető generációja".

B u l g á r i a

Vita a bolgár nyelvművelésről

Néhány év óta (lásd: NyIK. IV, 493-6) Bulgáriában is tervszerü, szervezett nyelvművelés folyik. A nyelvművelés elvi, elméleti alapjainak tisztázása is megindult. E munka keretében zajlott le az a vita is, amelyet a Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Nyelvi Intézete rendezett MOSZKO MOSZKOVnak "A bolgár nyelv tisztaságáért folyó harc fejlődése" cimü előadásáról. Az előadást megvitató négy kibővitett intézeti ülésen a nyelvészeken kivül igen sok tanár, tanitó, ujságiró stb. is részt vett.

Az előadás nyomán nagy vita indult meg a purizmus szerepének és a nyelvhelyességi harc lényegének kérdéseiről, a bolgár nyelvművelés történetének korszakolásáról és a nyelvművelés fogalmáról, hatásköréről, feladatairól.

MOSZKO MOSZKOV a bolgár nyelvmüvelés történetének 1836-tól 1944-ig terjedő korszakát tekintette át és értékelte. V.GEORGIEV akadémikus felosztását követve e korszakot ő is két fő időszakra osztja. Az első arra az időre esik, amikor s amig a középbolgár nyelvjárás a nemzeti nyelv alapjává válik, a második pedig arra az időre, amikor a mai bolgár irodalmi nyelv már kialakult. Ezek az időszakok is két-két szakaszra oszthatók. Az első időszak első felében a török és a görög átvételek ellen, második felében pedig az erős orosz nyelvi hatás ellen folyik a küzdelem. Az előadó szerint ez utóbbiban sok tulzás is történt. A második periódus első szakaszában az idegen szavak és az 1878 után beáramló russzizmusok ellen harcolnak a nyelvmüvelők, akiket puristáknak nevez. A második szakaszban - 1901-1944 - az előbbiekhez járul még a nyugati nyelvekből betóduló idegen szavak elleni harc is. Részletesen elemezte itt A.T. BALAN akadémikusnak, az uj bolgár nyelvmüvelő mozgalom egyik megszervezőjének és Szt.MLADENOV akadémikusnak a müködését, továbbá a "Blgarszki recs" és a "Rodna recs" cimü folyóiratoknak és több más lapnak a tevékenységét. Szerinte javarészt ezek is puristák voltak.

Befejezésül néhány általános következtetést vont le. Megállapitotta, hogy a bolgár nyelv tisztaságáért folyó harc szorosan egybefonódott a bolgár nemzeti nyelv kialakulásával és a bolgár nemzetté válás folyamatával. Az első időszak harca a török és a görög hatás ellen, a bolgár nyelv szláv jellegének megőrzéséért folyt. A második szakaszt főként az orosz hatás elleni küzdelem jellemzi, ez a harc azonban "ellentétben volt a bolgár nyelv fejlődésével". Ezután - napjainkig - elsősorban a nyugati idegen szavak kigyomlálása folyt.

A nyelvmüvelő mozgalomban két irányzatot különböztet meg. Az egyik az orosz hatás ellen küzd, s különösebb érdemei nincsenek, a másik nem száll szembe élesen az orosz nyelvi hatással; ez gyakorlatilag bizonyos pozitiv eredményeket is elkönyvelhet. A purizmusról, amely a nép történeti fejlődésével és a nemzetté válással összefüggő irányzat, az előadó megállapitja, hogy az nemcsak az idegen szavak ellen harcolt, hanem a nemzeti nyelv meggyökereztetéséért és sajátos jellegének megőrzéséért is; ezzel szembeszállt az elnemzetlenitő és asszimiláló törekvésekkel, s csökkenteni igyekezett az idegen müvelődési hatást; ugyanakkor azonban bizonyos esetekben nacionalista és soviniszta tendenciák is kimutathatók benne. A szerző szerint a purizmus osztályjellegü jelenség, s a tőkés társadalom terméke; a nemzeti nyelv magas foku kimüveléséért folyó harc viszont a szocializmus velejárója.

Az előadás után Szt. SZTOJKOV és L. SZTOICSKOVA tartott korreferátumot. SZTOJKOV professzor szerint a purizmust nem lehet osztályjelenségnek minősiteni. Módszertani hibát követett el az előadó akkor, amikor a kérdést nem eléggé elvi sikon és történetileg vetette föl. Ez ugyanis megkövetelné, hogy a nyelv tisztasága körüli harcot a nyelvi asszimilációval szembe szegülő, a nyelv nemzeti jellegének és egységének megőrzésére irányuló törekvésnek fogja fel. Szükkeblüen értékelte az előadó például BOGOROV, BALAN, MLADENOV és mások tevékenységét is.

735/s/Sze

Ezután megindult a vita. Először a purizmus mibenlétének kérdéseit fesegették.

A.T.BALAN akadémikus kifejtette, hogy a nyelv tisztaságáért folyó harc szerves része a bolgár irodalmi nyelv megteremtéséért vivott harcnak. A purizmus viszont ennek csak egy kis "szeletére" korlátozódik.

Iv. HADZSOV és K. POPOV arról beszélt, hogy a kérdést nagyobb történeti távlatban és a tényeknek megfelelően kell fölvetni és tárgyalni.

Iv. LEKOV lev. tag szerint helyes a purizmust a társadalmi fejlődéssel való összefüggésében vizsgálni, de nem helyes azonositani az egész régebbi nyelvmüveléssel, mert annak csak egy része volt purista.

Vl. GEORGIEV akadémikus szerint a purizmus mint jelenség a nemzet kialakulásával függött össze, s bizonyos pozitiv vonásai is voltak.

L. ANDREJCSIN lev. tag szintén hangsulyozta: az előadó hibát követett el azzal, hogy nem különböztette meg a nyelvi tisztaságért folyó harcot a purizmustól. A nyelv tisztaságára való törekvés olyan alapvető jelenség, amely mindig minden nyelvben megvan. A purizmus viszont konkrét mozgalom az idegenszerüségek tömeges behatolása ellen egy bizonyos történelmi pillanatban. Ezért helyes rávilágitani társadalmi lényegére, s az is kétségtelen, hogy osztályjellegü vonásai is lehetnek. A nyelvi tisztaságra való törekvés egyrészt a nyelv belső törvényeivel, állandóságával és önállóságának megőrzésével kapcsolatos, s ebben az értelemben minden korban és minden nyelvre jellemző. A purizmus viszont egy-egy személy által megszervezett mozgalom, amely kifejthet hasznos tevékenységet, de eshet igen nagy tulzásokba is.

A második vitatott probléma a bolgár nyelvmüvelés történetének korszakolása volt. A felszólalók (A.T. BALAN, Iv. LEKOV, Cv. TODOROV, K. POPOV, és L. ANDREJCSIN) szerint az előadás korszak-felosztása sémákból, nem pedig a jelenségekből indult ki.

L. ANDREJCSIN lev.tag saját korszak-beosztásában két fő szempontot alkalmaz. Az egyik az irodalmi nyelv fejlődése. Ebből a szempontból a következő szakaszokat különbözteti meg: a) a nemzeti megujhodás időszaka, amikor kialakul a müvelődési szókincs alaprétege (XIX. század dereka) ; b) a nemzeti felszabaditó harc időszaka, amelyben kivirágzik a szépirodalom és a publicisztika, de még nincs hivatali stilus; c) a török elnyomás alóli felszabadulástól az első világháboruig; d) a két világháboru közti időszak; e) 1944. IX. 9. utáni időszak. A másik szempont az idegen szavak és szerkezetek beáramlása, amely kiváltja a megfelelő ellenhatást. Ebből a szempontból megkülönböztethető: a) a török és a keleti átvételek elleni harcnak és a bolgár-szláv jelleg megszilárdulásának időszaka

(a XIX. század első feléig); b) az egyházi szláv elemek elleni harc időszaka, amelyben végleg győz az élő bolgár nyelv (a XIX. század harmadik negyede); c) az orosz jövevényszók átvétele elleni harc és d) a nyugat-európai kölcsönzések elleni harc időszaka.

Végül vita folyt a nyelvi tisztaság fogalmáról is. A felszólalók hangsulyozták, hogy ez a fogalom természetesen nemcsak a szókincs tisztaságát öleli fel, hanem a hangtani, frazeológiai, szóképzésbeli tisztaságot is érinti, a neológizmusokat, az archaizmusokat, a dialektizmusokat és a parazita szavakat is. L. ANDREJCSIN szerint azonban a nyelvi tisztaság nem azonos a nyelvhelyességgel, mint egyes felszólalók gondolják.

Sok egyéb biráló megjegyzés is elhangzott az előadásról. Többen hangoztatták, hogy az előadó helytelenül értékelte egyes nyelvtudósok, irók és folyóiratok nyelvmüvelő munkásságát; nem foglalkozott a tanitók és a tanárok érdemeivel sem.

Csaknem minden felszólaló kiemelte, hogy 1944. IX. 9-e óta a bolgár nyelvmüvelés progresszív elvi alapokra épült, s különösen a Cservenkov-levél nyomán igen föllendült. A munkát most az Akadémia Bolgár Nyelvi Intézete irányitja. Az intézetben állandó nyelvhelyességi tanácsadás folyik. A "Blgarszki ezik"-en kivül más folyóiratok és napilapok is rendszeresen foglalkoznak nyelvhelyességi kérdésekkel.

L. ANDREJCSIN lev. tag zárószavában kijelentette, hogy szerinte - az előadó véleményével ellentétben - a bolgár nyelvmüvelés már eddig is sok eredményt ért el, s hovatovább tömegmozgalommá válik. Az elméleti és a gyakorlati munkát persze fokozni lehet és kell.

[Zara GENATIEVA-MUTAFCSIEVÁnak a "Blgarszki ezik" 1955/3. számában megjelent közleménye nyomán.]

735/s/Szeb

M a g y a r o r s z á g

Uj magyar nyelvészeti kiadványok

Megjelent a Pais-Emlékkönyv

Márciusban töltötte be 70. életévét PAIS DEZSŐ akadémikus, a kiváló magyar nyelvtudós, tudományos életünknek egyik fő szervezője és irányitója. A magyar nyelvtudomány müvelőinek - jórészben az ő érdeméből is oly szép számu - tábora szeretettel és lelkesedéssel ünnepelte kedves tanitómesterét. Ez a meleg ünneplés egyként szólt a nagy tudósnak, a nagy nevelőnek, a mindenkor nyilt sisakkal küzdő és nem mondvacsinált an nagy tekintélyü vezetőnek, a népünk legnemesebb szellemi tulajdonait féltve ápoló és továbbépitő magyarnak, a mély emberséggel átitatott tanitónak és jóbarátnak.

A hivatalos és a nem hivatalos ünneplés számtalan jele közül messze kimagaslik az a több mint 700 lapos, rendkivül gazdag tartalmu és méltó módon ünneplő köntösbe öltözött "Emlékkönyv", amelyet PAIS DEZSŐ tisztelői, barátai és tanitványai irtak, s a Magyar Tudományos Akadémia adott ki a Magyar Nyelvtudományi Társaság támogatásával ("Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Nyelvészeti tanulmányok." Szerkesztette: BÁRCZI GÉZA és BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest 1956, 712 l.).

A kötet belső cimlapján a jubilánsnak a szegedi nyelvészkongresszuson elhangzott közismertté vált szavai állnak: "A tudomány az életért van, - és a mi életünk legyen a tudományért!" Egész élete munkássága tanusitja, hogy ő nemcsak megfogalmazta, hanem meg is valósitotta e szép jelmondatot.

A könyvet KERESZTURY DEZSŐnek "Egy tudós születésnapjára" cimü köszöntő költeménye vezeti be.

735/s/Sze

Ezután az "Emlékkönyv" egyik szerkesztője, BÁRCZI GÉZA akadémikus ismerteti és méltatja PAIS DEZSŐ gazdag és sokfelé ágazó tudományos, nevelői és szerkesztői munkásságát. A "kartárs tiszteletével és a barát szeretetével" megirt méltatás egyuttal kitünően jellemzi az ünnepelt egyéniségét, soha meg nem alkuvó, a legmagasabb tudományos erkölcsből jottányit sem engedő, a valóság, az igazság föltétlen tiszteletében megingathatatlan jellemét. Ez az összefoglalás, valamint a kötet végén található Pais-bibliográfia (összeállitotta MIKESY SÁNDOR) avatott módon igazitja el az olvasót PAIS DEZSŐnek hatalmas és - az egész magyar nyelvésztársadalom örömére - egyre terebélyesedő életmüvében.

A tartalmas kötetben jóformán minden élő magyar nyelvész szerepel, ami egyuttal annyit jelent, hogy a könyv anyaga roppant szines, változatos, a magyar nyelvtudománynak szinte minden területét felöleli. A külföldi tudósok közül B.A.SZEREBRENNYIKOV, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, ERKKI ITKONEN és LAURI KETTUNEN finn nyelvészek, továbbá T.SZABÓ ATTILA és MÁRTON GYULA kolozsvári egyetemi tanárok köszöntik egy-egy tanulmánnyal az "Emlékkönyv" névadóját.

A szerkesztők a kötet 119 tanulmányát - éppen ezek nagy száma és a tőlük felölelt tárgykörök tarka változatossága miatt - külön fejezetekben csoportositották. A három fő fejezet: "Nyelv és nyelvtudomány"; "Magyar nyelv"; "Rokon és idegen nyelvek". Az első általános nyelvészeti és nyelvtudomány-történeti dolgozatokat foglal magában. A második nagy fejezet alkotja a kötet zömét, ami érthető is. Ez az alábbi alfejezetekre tagolódik: Hangtörténet Szóalaktan; Szójelentéstan; Mondattan, Szó- és szólástörténet; Tulajdonnév-történet; Nyelvjárások; Irodalom, irodalmi nyelv; Stilus és stilustörténet; Nyelvhelyesség és helyesirás; Nyelvemlékek. A harmadik csoportban az uráli, az altaji és az indoeurópai nyelvek körébe vágó dolgozatok találhatók. A tanulmányokat "Függelék" zárja be. Ez a már emlitett bibliográfiát ("Pais Dezső irodalmi munkássága"), a szerkesztők utószavát, valamint a tartalom-, szó- és tárgymutatót foglalja magában.

A "Pais-Emlékkönyv" az elmult tiz esztendő magyar nyelvtudományának egyik legértékesebb és legszebb terméke.

735/a/Sze.

Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet

(Akadémiai Kiadó 1956, 344 l.)

KNIEZSA ISTVÁN szerkesztésében megjelent a III. országos nyelvészkongresszus (Budapest, 1954. november 11-13) előadásait tartalmazó kötet. KNIEZSA ISTVÁN elnöki megnyitója után TAMÁS LAJOS akadémikus: "Általános nyelvészet és a magyar nyelvtudomány" című előadásának szövege (7-47) és az előadáshoz kapcsolódó hozzászólások olvashatók (48-99) a kötetben. Ezután BALÁZS JÁNOSnak, az MTA Nyelvtudományi Intézete tudományos munkatársának "A stilus kérdései" című előadása következik (100-77) az elhangzott és irásban benyujtott hozzászólásokkal együtt (178-300). A befejező rész BÁRCZI GÉZA akadémikusnak "A magyar történeti nyelvjáráskutatás" című előadását (301-24) és ugyancsak az idevágó hozzászólásokat közli (324-342).

"Nyelv és irodalom" I.

(Acta Universitatis Szegediensis. Sectio philologicae)

1955 decemberében megjelent a Szegedi Tudományegyetem "Acta Universitatis Szegediensis. Sectio philologica" című sorozatának első kötete "Nyelv és irodalom" címmel, 152 lap terjedelemben. A sorozatot BARÓTI DEZSŐ és MÉSZÖLY GEDEON szerkeszti; kiadásáért az egyetem bölcsészettudományi karának dékánja felelős. A folyóirat-köntösben megjelenő kiadvány - miként címe is utal rá - nyelv- és irodalomtudományi dolgozatokat közöl. Ezzel - legnagyobb örömünkre - ismét megszaporodott a nyelvészeti orgánumok száma.

A "Nyelv és irodalom" első kötetében BARÓTI DEZSŐ, a bölcsészettudományi kar dékánja meleg szavakkal üdvözli MÉSZÖLY GEDEON professzort, a nyelvtudományok doktorát, aki 1955 ju-

niusában töltötte be 75. életévét. Ebből az alkalomból PÉTER LÁSZLÓ Mészöly-bibliográfiáját is közzé tették a kötetben.

Az uj szegedi kiadvány egyébként ezuttal MÉSZÖLY GEDEON, NYIRI ANTAL, MOÓR ELEMÉR és VELCSOV MÁRTONNÉ nyelvészeti tárgyu cikkeit közli.

Mészöly Gedeon: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal

(Tankönyvkiadó, Budapest 1956, 262 l.)

Egyetemi segédkönyvnek készült, de egyuttal a nagyközönségnek is szól MÉSZÖLY professzor könyve. Ebben hazai szórvány-nyelvemlékeink közül a tihanyi apátság alapitóleveléhez, Anonymus krónikájának egyes részleteihez és a Váradi Regestrumhoz, szövegemlékeink közül a Halotti Beszédhez és az Ómagyar Mária-siralomhoz füz etimológiai, történeti hang-, alak- és mondattani megjegyzéseket.

Helyesirási kiadványok

Az uj helyesirási szabályzat iránt mutatkozó nagy érdeklődés arra késztette az Akadémiai Kiadót, hogy a "Helyesirásunk időszerü kérdései" cimü tanulmánygyüjteményt (szerk.: BENKŐ LORÁND), valamint DEME LÁSZLÓnak "Magyarázat helyesirási szabályzatunk uj (10.) kiadásához" cimü tanulmányát immár harmadik kiadásban jelentesse meg. Az egyes kiadások példányszáma ugrásszerüen emelkedett: HIK. 1. kiadás = 1000 példány; 2.k. = = 2500; 3. k. = 3000; "Magyarázat..." 1.k. = 2000; 2.k.=4100; 3.k. = 40 000. Ez utóbbinak egyébként már a negyedik kiadása is előkészületben van, valószinüleg a harmadikénál is nagyobb példányszámban.

735/s/Sze.

A TTIT irodalmi és nyelvi szakosztályának közlönye

"Irodalom és nyelv" cimmel negyedévenkint sokszorositott formában megjelenő közlönyt inditott a TTIT irodalmi és nyelvi szakosztálya. A közlöny főszerkesztője BÓKA LÁSZLÓ; a szerkesztő bizottságban FÁBIÁN PÁL képviseli a nyelvészeket; felelős szerkesztő: BÁRD MIKLÓS. A központi szakosztálynak az a célja e közlöny létrehozásával, hogy ezuton is szilárditsa kapcsolatát a budapesti és a megyei szakosztályokkal, s "a megyei szakosztályokban dolgozó, irodalommal és nyelvtudománnyal foglalkozó, az irodalmi és nyelvi ismereteket népszerüsitő értelmiséget segitse, támogassa". Az első számban LŐRINCZE LAJOS, a közp. szakosztály nyelvmüvelő munkabizottságának vezetője "Szép magyar nyelvünkért!" cimmel irt beköszöntőt.

oOo

735/s/Sze.

A NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET MUNKÁJÁBÓL

TOMPA JÓZSEF:

Leíró nyelvtani munkálatainak haladásáról

Immár harmadfél esztendeje annak, hogy e fontos tervmunkánk állásáról, illetve körülményeiről utoljára - akkor is eléggé röviden - beszámoltunk a szakmai nyilvánosság előtt (MNy. XLIX, 261—6 és NyIK. IV, 510—5; előző hiradásaink: az 1952-i szegedi nyelvészkongresszusi tájékoztató, l. I. Oszt.Közl.IV, 501-9 és az 1953-i akadémiai nagyheti vita, l. uo. 33-104). Legfőbb kötelességünk tehát, hogy ismét hirt adjunk mindarról, ami e nagyon is közérdekü feladatunk szervezésében is kidolgozásában azóta történt.

1. Az elmult években mindenekelőtt fokozatosan megváltozott az a társadalmi igény, amely tervmunkánk jellegét szükségképpen irányitja és igazolja. Még 1952-ben és 1953-ban tudniillik inkább arról volt szó, hogy a nagy társadalmi-müvelődési átalakulás jegyében - nem utolsósorban iskolázásunknak a felszabadulás előtti (és aztán is: a marrizmus befolyása alatti) gyöngébb vagy semmilyen nyelvtantanitása pótlására is! - egy meglehetősen rövid, eléggé gyakorlatias, népszerü, normativ nyelvtant adjunk ki (I.Oszt.Közl.IV, 41—2). Az első megbeszéléseken ezért mindössze 20, 1953-ban is csak 25 iv terjedelemről volt szó (pl. MNy. XLIX, 264). Amint azonban kitünt, hogy az első ötéves nyelvtudományi tervnek tulságosan is optimista időbeosztása a szükségesnek bizonyult elvi viták (vö. MNy. L, 1-17), részletkutatások, példagyüjtő tájékozódás (vö.I. Oszt. Közl. IV, 505—9 és NyIK. IV, 511—2) és nem utolsósorban a szerzői közösség egyéb igénybevétele miatt e ponton sem váltható át becsülettel valósággá, ez a müfaji jelleg ("profil") és terjedelem sem maradhatott változatlanul.

735/s/Sze.

Ez ideig például a nagyközönségnek szánt normativ kézikönyv és az egyetemi-főiskolai oktatásnak is megfelelő tankönyv eszményét egyszerre akartuk megvalósitani; de már az 1954. jun. 4-i tudományos tanácsülés a két szempont ütközése esetére inkább az utóbbi jelleget hangsulyozta. S valóban, az iskolai nyelvtani oktatás fokozatos fejlesztése, a nagyközönségnek helyesirási és nyelvhelyességi, sőt nyelvtani kérdésekben (rádióelőadások, népszerű ismeretterjesztő cikkek, TTIT és OM továbbképző előadások, egyéb kiadványok stb. által) való állandó tájékoztatása - ebben a leiró munkaközösség tagjai is kivették részüket -, majd 1955 második negyedében a TEMESI-RÓNAI-VARGHA-féle népszerű 20 ives nyelvtannak ("Anyanyelvünk") megjelenése egyre időszerűbbé tette, hogy mi is számoljunk a fokozatosan megváltozott társadalmi igénnyel. Időközben pedig a Tankönyvkiadó Vállalat SZABÓ DÉNES "A mai magyar nyelv" c. egyetemi leiró nyelvtani jegyzetének könyvalakban való kibocsátását is munkába vette. A mi munkatársaink gyakorlati tapasztalatai emellett szintén azt mutatták, hogy 25 iv terjedelemben a mai várakozásnak megfelelő részletességü igényes normativ leiró nyelvtant nem tudnánk szerkeszteni, ha még oly tömören és kevés példával dolgoznánk is.

Ezért intézetünk tudományos tanácsa 1955. szept. 9-én ugy határozott, hogy munkában levő (ugynevezett rövidebb) leiró nyelvtanunk ne legyen kb. 35 ivnél rövidebb. Az itt kapott további irányitás szerint a megnövekedett terjedelmet legfőként a mai nyelvi rendszernek mennél részletesebb bemutatására, az egyes szaktanulmányokban időközben felgyült megbizható anyag összefoglalására kell forditanunk. Nem esetleges ingatag, általában még el sem fogadott egyéni elméletek érvényesitésére kell törekednünk, hanem a nagyjában már elismert elméletek szerint kell haladnunk. Ez persze nem azt jelenti, hogy ahol már valóban megérett a helyzet az eddigi felfogás kritikai átdolgozására, ott ne volna az ujitás egyben kötelességünk is - kivált ha nem kerülne nagyon hosszu ideig tartó részletkutatásba. A közérthetőség igényét most sem adnánk fel, de valamivel magasabb szinten értelmezve. A gyakorlati tanácsokra is változatlanul ki óhajtunk térni, de inkább csak a tipikus: az elvi szempontból is fontos részletekben s az igényesebb olvasók mértékéhez igazodva.

2. A külső szerzőtársakat - sajnos - a maguk főhivatásában, illetve más kutató területeken elvégzendő, ugyancsak rendkivül fontos megbizásaik jórészt elszólitották munkaközösségünkből. A NyIK.IV. 514-5 jelzett névsorból közülük csak TEMESI MIHÁLY pécsi főiskolai tanár tudta máig is fönntartani a teljes együttmüködést; ő is nagy áldozatok árán. BENKŐ LORÁND és SZABÓ DÉNES egyetemi docensek 1954. legelején, illetve közepe táján kénytelenek voltak lemondani a vállalt munkát; ezt tudományos tanácsunk még 1954. jun. 4-i ülésén tudomásul is vette. Ekkor a tőtani és a szóképzéstani rész kidolgozására D.BARTHA KATALIN egyetemi docenst kértük fel; 1955 elejétől azonban ő sem tudta folytatni a velünk megkezdett s nekünk igen hasznos együttes munkát.

735/s/Sze

A Nyelvtudományi Intézet magyar osztálya azonban - az ujabban hozzánk helyezett KÁROLY SÁNDOR kandidátussal megerősitve - az adott helyzetben már fokozatosan átvehette az igy "elárvult" nyelvtani részek kidolgozásának munkáját is. Mindazok a munkaidőnket addig nem kis mértékben lekötő történeti és leiró nyelvtani, nyelvjárástani, stilusvizsgálati, nyelvhelyességi, helyesirási stb. feladatok ugyanis, amelyeket részben egyéb megbizásból, részben egyéni munkaként végeztünk, egyben ennek a tervmunkának az előtanulmányául is hasznosnak bizonyultak. (Persze hasonló munkákat párhuzamosan ezután is kell végeznünk.)

A mai (1956. márc. 31-i) munkabeosztás szerint tehát az egész mű szervezését és szerkesztését TOMPA JÓZSEF, a technikai előkészités kérdéseit SZÉPE GYÖRGY, a külső adatgyüjtés irányitását és ellenőrzését H.MOLNÁR ILONA és FARKAS VILMOS (alkalomszerüen mások is) végzik; többen foglalkoznak egy-egy több főrészben előforduló problémakör előkészitő feldolgozásával is. Az egyes részek kidolgozói az anyagnak már előzőleg részletesebben ismertetett sorrendjében és az uj - hozzávetőleges - terjedelemmegosztás szerint (vö. MNy. XLIX, 264-6, ill. az ennél valamivel később készült és NyIK. IV, 514-5 közölte jegyzékkel) :

Magyar nyelvtan (35 iv)

Bevezetés (2 iv)	TOMPA JÓZSEF
Hangtan (3 iv)	DEME LÁSZLÓ
Szójelentéstan (1 1/2 iv)	TEMESI MIHÁLY
Szófajtan (2 1/2 iv)	TEMESI MIHÁLY
Tőtan (1 iv)	KÁROLY SÁNDOR
Szóképzéstan (1 3/4 iv)	RUZSICZKY ÉVA
A szóösszetétel tana (1 1/4 iv)	B.LŐRINCZY ÉVA
A ritkább szóalkotó módok (1/2 iv) . . .	KERESZTES KÁLMÁN
Szókészletünk rétegei és jelenkori változásai (1 1/4 iv)	LŐRINCZE LAJOS
A szóragozás-jelezés tana (3 1/2 iv) . .	TOMPA JÓZSEF
Benne: a névszói személyragozás egysége (1/4 iv)	HÁMORI ANTÓNIA
Mondattan (16 iv)	TOMPA JÓZSEF
Benne: a tárgy és a tárgyi mellékm. (1 1/4 iv)	H.MOLNÁR ILONA
a határozó és a határozó mellékm. (2 1/2 iv)	B.LŐRINCZY ÉVA
a minőség- és a mennyiségjelző és a megfelelő mellékm.(1 1/2 iv)	IMRE SAMU
az értelmező és az értelmező mm. (3/4 iv)	KÁROLY SÁNDOR
a halmozott mondatrészek, mellérendelt mondatok (1 1/2 iv) . . .	FARKAS VILMOS
a mondathangsuly-, hanglejtés, szünet, sorrend (1 1/2 iv) . . .	DEME LÁSZLÓ
Tartalomjegyzék, mutató (3/4 iv)	

3. A gyakorlatban persze mindenképp szeretnénk biztositani e teljes kollektivának viszonylag mennél egységesebb szellemü és gyakorlatu munkáját. (Még igy is számolnunk kell végül az egyes részek elkészülő kéziratainban mulhatatlanul szükséges szerkesztői egyeztetéssel, mind a felfogás, mind a több fejezetbe is beleilleszthető anyagrészletek és gyakorlati tanácsok elhelyezése, mind a példamegválasztás, mind a szerkesztéstechnika stb. tekintetében.) Evégből - meg a kollektiv birálat és segités elérésére - minden nagyobb egység kidolgozója először vitára bocsátotta elvi elgondolását és általános tervét, aztán pedig - a külső birálat(ok) és a belső vitaülésen elhangzottak figyelembe vételével készitett - "próbafejezetét".

Szólnom kell most mindenekelőtt az emlitett "külső birálat"-ról. Ahhoz, hogy a nyelvtanunkban érvényesülő felfogás egészében és részleteiben mennél jobban tükrözze a tudományunkban ma uralkodó nézeteket, minél kevésbé érvényesitse egy zártabb kör egyéni véleményét: elengedhetetlen egyes külső szakemberek biráló segitsége. Az első próbafejezet ("A birtokos jelző") sokszorositott szövegét ezért 1954 legelején kb. 70 tudományos hatóságnak és társadalmi intézménynek, illetve egyénnek küldtük meg sürgős hozzászólásra. Mintegy két hónap alatt kaptunk is 16 komoly birálatot: tulnyomó részben egyetemi és főiskolai tanároktól meg tudományos kutatóktól. (További három hónap alatt még kettő jutott el hozzánk.) Ezek azonban számtalan vitathatatlanul segitő megfigyelésen kivül bizony nagyon sok olyan megjegyzést is tartalmaztak, amelyeket esetleges elfogadásuk előtt még valamiféle nyilvános vitára kellett volna bocsátanunk, annyira ujszerüek voltak a mai általános felfogáshoz képest. Márpedig ezt csak az illető elgondolás szerzője tehette volna meg, nem mi; s erre időnkből sem telt. S viszont, az effajta uj, egyéni javaslatok egymásnak is igen gyakran ellentmondtak. Mindez a birálatok időbeli elhuzódásán kivül ismét sok-sok további munkát igénylő egyeztetést, felülbirálatot, mérlegelést okozott. A tudományos tanács tehát 1954. jun. 4-én azt ajánlotta, hogy "egy viszonylag kevéssé egyénies felfogásu, 4--5 tagu állandó lektori csoporttal s egy-két változó szakértővel" végeztessük a külső birálást, s az állandó birálókat lehetőleg szerződéssel kössük intézetünkhöz. Lehetőségeink azonban ennél szerényebb megoldásra kényszeritettek. Állandó, egészen külső birálóink száma ugyanis kisebb lett, az Értelmező Szótár azonban nyelvtani szakértői közül KELEMEN JÓZSEF, az idegen nyelvi osztály (ill. az általános nyelvészeti munkaközösség) részéről pedig JUHÁSZ JÓZSEF kartársunk mindig változatlan készséggel segitett bennünket birálatával, sőt vitaüléseinken is mindketten rendszeresen részt vettek. (A külső birálatban a legállandóbb támogatást mindvégig TEMESI MIHÁLY-tól kaptuk.)

Az egységes felfogás kialakitása leginkább belső vitaüléseinken folyt, s ez ideig valóban sikerült e téren alapos munkát végeznünk. Az előzőleg sokszorositott anyagon kivül a résztvevők többnyire már a külső birálatokat is előre áttanulmányozták, s nyomról nyomra igyekeztek tisztázni a próbaanyag

legalkalmasabb rendszerbeli helyét, elvi felfogását, szerkezetét, normativ tanácsait, példáit, stilusát stb. Mondanom sem kell, hogy a leghasznosabb ilyen viták után mind a megbirált, mind a birálók ugy érezték: kölcsönösen sokat tanultak egymástól, s talán mindegyiküknek tisztult és elmélyült a tudása egy s más vonatkozásban. Minthogy a végső lektorálás és egyeztetés előtt a részleteket egészen lezártnak nem tekinthetjük, az egyes viták anyagából most csak egy-két szemléltető részletet emelnék ki. A szófajok tárgyalásakor pl. különösképpen törekedtünk arra, hogy a leiró nyelvtan kategóriái és müszavai ne mondjanak ellent a szintén intézetünkben készülő Értelmező Szótár felfogásának; ezen belül azonban nyelvtanunk sajátos szempontjai teljes mértékben érvényesülhetnek. Az énnekem, nekem tipusu szavakat tehát - hogy egész konkrét példát mondjak - mi is (személyragos) határozószónak nevezzük, akárcsak az Értelmező Szótár; de már mint az én személynévmás ragos (kiegészüléses) alakjaként használatos szavakat iktatjuk be a nyelvtani rendszerbe. - Az összetételek fejezetét előkészitő megbeszélésünknek egyik fő eredménye az volt, hogy az alárendelő összetétel történetileg elsődleges: mondatból kiváló tipusai (felemás; egyetért; szemrehányás; vasvilla; háromszög; községháza) mellett megfelelő sullyal akarunk foglalkozni a ma százszorta gyakoribb, pusztán morfológiai analógián alapuló összetételi módokkal (formakészitő; tölltartó; törvényellenes; gyárrészleg; stb.) meg egyes tükör-összetételi tipusokkal is. Tisztázódott továbbá, hogy a hagyományos alárendelő kategóriák történeti rendszerébe az egységgé összeforró névutós szerkezetek csak többfelé szétosztva férnének bele: a miután (= minek utána), délután tipus a birtokos jelzős összetételbe, az azonkivül, ennélfogva ellenben a határozósba; de igy szétoldódnék a határozószóvá egységesülő névutós szerkezeteknek leiró szempontból immár eléggé kialakuló csoportja. Fölvetődött az összetételi tipusok közt eddig nemigen tárgyalt létigei származéku utótaguak csoportjának beosztása is: (az ő) jóvoltából, mivolta (szerint), kiléte; ezeknek tagjai közt ti.a mondatbeli viszony kétségtelenül azonos volt az összetett állitmány tagjai közt levővel. Stb.

Ilyenféle tanácskozásaink voltak tehát az elmult két és fél év alatt - föntebbi egymásutánban haladva - a hangtan előzetes tervéről és próbakidolgozásáról, a szójelentéstan tervéről és próbakidolgozásáról, a szófajtan tervéről és próbakidolgozásáról, a tőtan kérdéseiről (két tervváltozatról és egy röviditett próbamunkáról), a szóösszetétel tervezetéről, a ritkább szóalkotó módok próbakidolgozásáról, a szóragozás és jelezés első próbafejezeteiről, a tárgy próbakidolgozásáról, a határozók nagyobb részének tervéről s a módhatározó próbakidolgozásáról, a jelzők általános és különös problémáit (ide értve az értelmezőt is) tárgyaló három tervről és négy próbamunkáról, a mondathangsuly - hanglejtés-szórend stb. tervéről; ezenkivül tárgyaltunk pl. a "Vérlobogó kezében" mondattipusnak hiányos mondatként való feldolgozásáról.

Kisebb kutatócsoportok természetesen még igen sok más részletkérdéssel is foglalkoztak megbeszéléseiken: így általában mindazokkal a leíró nyelvtani-nyelvmüvelő problémákkal, amelyeket a nyelvtani közösség tagjai az elmult évek alatt publikált cikkeikben feldolgoztak; a nevelő kartársaktól kapott, bonyolultabb elemzési kérdésekkel; többé-kevésbé megbeszéltük egymással a pedagógus-továbbképzés intézményeiben tartott előadások tárgykörét és szempontjait; stb.

Mindezek alapján azt reméljük,hogy ez a mostani gárda már változatlan munkabirással, minden sulyosabb zavaró körülmény nélkül dolgozhat tovább, s a tudományos tanácsban és a Nyelvtudományi Főbizottságban már ismételten megtárgyalt, módositott terveinknek megfelelően 1957 közepére együtt lesz a leíró nyelvtan teljes kézirata. Addig is igyekezni fogunk egyes - nagyjában lezárt - kisebb anyagrészeket folyóirataink-ban is bemutatni, hogy az esetleges biráló megjegyzéseket még felhasználhassuk, meg hogy magunk is tisztábban, gyakorlatiasabban lássunk egyes szerkesztés- és nyomdatechnikai kérdéseket.

ooo

735/s/Sze

"A marxizmus és a dialektika néhány kérdése a nyelvtudományi munkában"

1

A szakmai-ideológiai tanfolyam vitaülése

Szakmai-ideológiai tanfolyamunk január 6-án vitaüléssel folytatódott. A vitát eredetileg a tanfolyam végére tervezték, de - miként az elnöklő NÉMETH GYULA akadémikus megjegyezte - féló volt, hogy a hallgatóságban addigra elveszitenék frissességüket az előadás szülte gondolatok.

A vitában KELEMEN JÓZSEF szólalt föl elsőnek. A nyelv társadalmi szerepével és helyével foglalkozott. Szerinte az előadás nem emelte ki azt a tényt, hogy a nyelv függvénye ugyan a társadalomnak, de egyben vissza is hat reá. Reális társadalom nélkül nincs nyelv. Az egyén nem tud nyelvet teremteni. Az egyén - minden egyén - kötve van tehát a nyelvtől. A nyelvek ezért élnek belső életet. Ha nem hatna vissza a nyelv is a társadalomra, a külső hatások erősebbek lennének. Nagyobb gondot kell fordítanunk a nyelv társadalmi kötöttségeire, főként rétegeződésére. Rengeteg társadalmi érvényü ingadozás és fluktuáció van a nyelvben. Ha ezeket is tüzetesen megvizsgáljuk, többet tudhatunk meg a nyelvről. Például a tájnyelvnek a köznyelvre való hatását vizsgálva esetleg sok érdekes uj, főként stilisztikai jellegü megfigyeléssel gazdagodnánk.

Az előadásból az a vélemény csendült ki, hogy a nyelvtudományban a megrendezett vitákkal nem nagyon lehet előbbre jutni. Ez lényegében igaz. De ha az ilyen vitán nem szalmacséplés folyik, s nem "kinyilatkoztatások" hangzanak el, hanem valóban nézetek ütköznek össze, akkor a vitának van értelme.

GÁLDI LÁSZLÓ három kérdéscsoporttal foglalkozott. 1) Az anyaggyüjtés, mint ezt az előadás kiemelte, fontos része a nyelvészeti munkának. De az előadó téglahordáshoz hasonlitotta az anyaggyüjtést. Szerinte csak a rossz gyüjtő mozog a téglahordás szinvonalán. Meg kell követelni a marxista nyelvésztől, hogy egyben marxista filológus is legyen. (Ezért kellene megköve-

telni például minden finnugor szakértőtől legalább egy finnugor nyelvnek élő ismeretét is.)

2) Az irodalmi nyelvet sokan tanulmányozzák, de azt is sokan elismerik, hogy ez nehéz studium (JEFIMOV). Vajon nem azért nehéz, mert itt olyan szellemi termékkel van dolga a kutatónak, amely egyszerre tartozik a nyelvhez is, amely nem felépitmény, és az irodalomhoz is, amely felépitmény? Ne csak a beszélt nyelvet tanulmányozzuk tehát! Az irott nyelv buvárlása közben egyre érthetőbbé válnak a felépitménnyel való kapcsolatok is.

3) Hagyomány és nyelvtudomány. A nyelvtudomány történetének müvelése és megismerése nagyon fontos. Helytelennek tartja azonban, hogy olykor a mult "humanizálása" céljából csak a mának megfelelő részleteket ragadjuk ki a hagyományból. A mult nagy nyelvészeinek gondolkodását csak a saját korukba illesztve ismerhetjük meg.

FODOR ISTVÁN aspiráns kifejtette, hogy bár nyelv és társadalom elválaszthatatlanul összefügg, mégsem lehet minden nyelvi jelenséget csak ebből a szemszögből magyarázni. Más szempontokat is keresni kell. Ilyennek kinálkozik a nyelv rendszerszerüségének vizsgálata. A nyelv belső törvényei is elsősorban a rendszerszerüséggel kapcsolatosak. Jellemző, hogy a külső hatás a szókincsben a legnagyobb, ahol a rendszerszerüség éppen a legkevésbé érvényesül. Ha jobban figyelembe vesszük a rendszerszerüség elvét, nem fog megtörténni, hogy egy kalap alá veszünk össze nem tartozó jelenségeket. A román nyelvben például egészen más természetü a palatalizáció, mint a keleti bolgár nyelvjárásokban, más-más nyelvi rendszerről lévén szó. A multban a rendszer vizsgálata nem volt eléggé kifejlődve, jóllehet ez az összefüggések felismerésének rovására ment.

TOMPA JÓZSEF bizonyos félreértések elháritása végett szükségesnek látja hangsulyozni, hogy bár a marxista nyelvészet valóban nem elsősorban tematika és nem is citatológia kérdése, s nem felületi, külsőséges dolog, mégsem szigetelhető el attól a haretól, amelyet a marxizmus viv a társadalomban. Ebből következik a jogos kérdés: végezhet-e jellegzetesen marxista munkát az is, aki problematikus időkben nem foglalkozik elsőrendü kérdésekkel?

Ha marxista forrásból idézünk, ezzel azt is dokumentáljuk, hogy milyen elvi alapon állunk általánosságban, s hogy ez más, mintha máshonnan idéznénk.

SZÉPE GYÖRGY több pontba foglalta mondanivalóját. 1) Demének érdeme, hogy küzd a marxista nyelvészet "elmisztifikálása" ellen, s "földközelbe" akarja hozni azt. Ez azonban helyenként tulságosan sikerült neki, s azt a látszatot keltheti, hogy hazai nyelvészetünkben most már mindenki materialista dialektikával dolgozik. 2) A marxizmus térhóditása előtt is születtek nagy eredmények a nyelvtudományban. Például Gombocz sem csak "centiméterekét", hanem "kilométereket" ment előre,

mégpedig úttörő fejszecsapásokkal. A mult nyelvtudománya az igazságnak nemcsak "szemecskéit"tartalmazza, hanem "nagy darabjait" is. 3) A mult és a ma különbségét elsősorban ne abban keressük, hogy e g y - e g y c i k k b e n hol, hogyan jelentkezik a marxizmus. Lehet, hogy egy mai hangtörténeti tanulmány semmiben sem különbözik egy husz év előtti cikktől, mint tudományos produktum; mégis más: másnak szól, más a célja, más a szerző helyzete a társadalomban és a tudományban stb. A különbség tehát nyelvtudományunk e g é s z é b e n keresendő. 4) Az általános nyelvészet müvelésének fontosságát csak eléggé általánosságban szokás hangoztatni. Pedig világos: például mai nyelvmüvelésünk csak azért tudja betölteni hivatását, mert alaposan számot vetett a nyelv természetével, azaz bizonyos általános nyelvészeti kérdésekkel. 5) Az az általános nyelvészkedés, amely a Sztálin-cikkek után egy ideig folyt, s amely csak az á l t a l á n o s nyelvészetet állitotta előtérbe mintegy a k o n k r é t nyelvi tények vizsgálatának rovására, az irodalmárok akkori gyakorlatával kapcsolható össze. Az irodalmi tanulmányok egy időben ugyanis néha inkább csak a marxizmus klasszikusainak illusztrálására szolgáló történeti és példatárak voltak. 6) A nyelvészek igyekeznek tisztázni, hogy mit jelent a marxizmus a nyelvtudományban. De mi a helyzet megforditva? A filozófusok nem foglalkoznak eleget a nyelvvel és a nyelvtudománnyal. Ezért a külső birálóknak gyakran fogalmuk sincs, hogyan lehetne valóban alkalmazni a marxizmust a nyelvtudományban.

HAJDU PÉTER az adatgyüjtés és a feldolgozás értékeléséhez szólt hozzá. Itt sem szabad merevnek lennünk. Vannak nyelvészek, akik elsősorban adatgyüjtők, és vannak, akikben a feldolgozásra, a szintetizálásra való hajlam erősebb. Munkácsi óriási anyagot gyüjtött, s ez mindig értékes lesz. Köztudomásu azonban, hogy egyéb eredményei csak erős kritikával használhatók. Munkácsi mégis nagy nyelvész volt. Setälä fokváltakozási elmélete a maga idején előbbre lenditette a tudományt, utólag azonban kiderült, hogy az elmélet téves, irreális, Setälä tehát nem ismerte föl a valóságot. De ki tagadná, hogy nagy alakja volt a nyelvtudománynak? Igy volt ez a multban, igy van ma is. Lehet valaki jó marxista és ismerheti jól a nyelvtudományi elméleteket, mégsem biztos, hogy minden esetben sikerül feltárnia a valóságot. - Ugy véli, könnyebb körülirni, mint meghatározni a marxista nyelvészetet. De vajon szükséges-e definiálni?

A nyelvtudománynak felépitményszerü részei is vannak (általános nyelvészet, a nyelvtudomány szerkezete, szervezete stb). Ebből az következik, hogy bizonyos témákban pregnánsabban érvényesitheto a marxizmus. Ebben az értelemben tehát a marxista nyelvészet tematika kérdése is.

Gáldi L. egyik megjegyzésére reflektálva hangoztatta: élő nyelvismeretre valóban szükség van, de a finnugor nyelvész egészen más - sokkal kedvezőtlenebb - helyzetben van, mint az indoeuropeista. Több finnugor nyelvnek rendes nyelvtana sincsen.

735/s/Sze.

(GÁLDI LÁSZLÓ ehhez hozzáfüzte: nem kivánja, hogy a finnugor nyelvész folyékonyan beszélje a megfelelő nyelvet, de passziv nyelvtudása okvetlenül legyen.)

Ezután JUHÁSZ JÓZSEF, az általános nyelvészeti munkacsoport intézeti felelőse szólalt fel.

A hagyomány értékeléséről Deme kissé általánosan beszélt, ugyhogy az ember azt hihetné: "haladó hagyomány" cimén nagyjából mindent át lehet menteni a multból. Valóban, sok mindent át kell vennünk, talán többet is, mint amit el kell vetnünk. Nem lehet kétséges azonban, hogy a mult adathalmazait át kell rendezni.

Az általánosságban maradó megfogalmazás - s ezt hangsulyoznunk kell - n e m e l é g ö s z t ö n z ő . Az helyes, hogy Deme nem dogmatikus, nem merev, s igy nem ijeszti el azokat, akik nagyjából-egészében helyesen dolgoznak, de a m a r x i z m u s t u d a t o s m e g i s m e r é s é n e k é s t u d a t o s a l k a l m a z á s á n a k f o n t o s s á g á t jobban ki kellene emelnie.

Tamás akadémikus helytelenitette, hogy az előadó nem birált. Valóban, az előadás sokkal plasztikusabb lett volna, ha birált volna. Az effajta óvatosság már indokolatlan, sőt káros. (Sajnos, ebben nemcsak Demét marasztalhatjuk el.)

Az anyaggyüjtés fontos része a nyelvészeti munkának, de ha a nagy átalakulások, elvi átértékelések idején csak anyagot gyüjtünk, ez téves következtetésekre vezethet. Az anyaggyüjtés sulypontja időről-időre eltolódik, s a nagy forradalmi átalakulás korában fontosabbá válhat a feldolgozás, az értékelés.

A tematika is fontos, legalábbis fontosabb, mint az előadás kéziratos vázlatából látszólag kiderül. Semmiképpen sem szabad kikerülnünk a legégetőbb kérdéseket, bármennyire "kényesek" is azok. Világos, hogy mindig az időszerü - müvelődési és szorosan vett tudományos - szükségletek határozzák meg azt, hogy éppen melyik témakör müvelése a fontosabb. Például mai uj szótáraink, nyelvtanaink stb. készitése is ennek az elvnek engedelmeskedik: szükség van rájuk. Néha persze nem a müvelődés, hanem a tudomány továbbhaladásának ügye kényszerit bennünket egy-egy témakör kiemelésére (Magyar Nyelvatlasz stb.).

Mindent összevéve megállapitja, hogy az előadás kissé általános volt.

A felszólalásokra DEME LÁSZLÓ válaszolt - az idő előrehaladottsága miatt elég röviden. Kelemennel egyetért a viták dolgában: meg kell különböztetnünk a filológiai vitát az ankétozástól. Az eredményes vitatkozásnak - legalábbis a nyelvészetben - elemi föltétele, hogy az előadó leirja mondanivalóját, s az legalább kéziratban közkézen forogjon, hogy a hozzászólók utánanézhessenek a megjegyzéseikhez szükséges adatoknak.

735/s/Sze.

Az anyaggyüjtés körül elhangzottakkal kapcsolatosan megjegyezte: egyrészt világos, hogy anyag és uj anyag nélkül nem lehet dolgozni, tehát anyaggyüjtésre mindig szükség van (a nagy kollektiv anyaggyüjtés persze é r t é k e s e b b , mint az egyéni), másrészt az egyoldaluan anyaggyüjtő munka szakbarbárságra vezet. Mai nyelvészetünket kissé éppen ez jellemzi. Ebből ki kell lábalnunk.

A hagyomány felhasználásának problematikája részben a haladó hagyománynak, részben a tudománytörténetnek a kérdéseit öleli fel. Ezeket nem helyes összekeverni.

Fodor a nyelv rendszerszerüségéről beszélt. Erről a következő előadásokban még szó lesz, azért nem foglalkozik a dologgal.

Tompa Józsefnek teljesen igazat ad: az előadás főként balra harcolt, pedig jobbról is fenyegetnek veszélyek.

A vita során sok szó esett a "marxizmus = igazat mondani" formuláról. A hozzászólók egy része nem érti, hogy itt nem a szubjektiv értelemben vett igazság értendő. Gombocz hangtörténeti rendszere szubjektive igaz, objektive nem, mert figyelmen kivül hagyta a nyelvjárások eleven, nyüzsgő rendszerét. Még az sem mondható, hogy nem volt helyes elszakitani a nyelvtörténetet a nyelvjáráskutatástól, hiszen igy közben legalább ezeknek is "felnőtt" a filológiájuk. Ma már azonban objektive ez nem helyes, s Gomboczéknak nem volt igazuk az objektiv igazság szempontjából.

Kétségtelen, hogy a mult és a jelen között lényeges különbség van. Ma olyan levegő vesz körül bennünket, hogy a régi módon dolgozni képtelenség. Szinte nem is reális már Szépének az a példája, hogy ma valaki irhat olyan hangtörténeti cikket, amely s e m m i b e n sem különbözik a husz évvel ezelőttitől. A hagyomány megfelelő elemeit ma egy eléggé uj rendszerbe kell beépitenünk. Idősebb nyelvészeink javarészének sikerült is átnőniük az uj szerkezetbe.

Fölmerült a kérdés: kell-e egyáltalán definiálni a marxista nyelvészetet. Azt hiszi, kell; csak a saját definicióját talán balról is, jobbról is ki kell némileg egészíteni.

Befejezésül NÉMETH GYULA akadémikus röviden a gyakorlati nyelvismeret fontosságára hivta fel a figyelmet. A materialista irányu fejlődéshez nagy segitséget nyujt a kutatónak egy-egy nyelvjárás közvetlen ismerete is; ez azonfelül az elvi kérdésekben való biztonságot is növeli.

735/s/Sze

2

A szakmai-ideológiai tanfolyam második előadása

A szakmai-ideológiai tanfolyam uj ciklusának második előadására 1956. február 17-én került sor. DEME LÁSZLÓ folytatta "A marxizmus és a dialektika néhány kérdése a nyelvtudományi munkában" cimü tanulmányának felolvasását (az első előadásról lásd: NyIK. VI, 451-7, valamint a vitaülés beszámolóját a mostani számban). Az előadás soron levő harmadik témaköre: "A materializmus mint szemléletmód a nyelvtudományban." (Ismertetésünk a kéziratos tematika és az ugyancsak kéziratos teljes szöveg alapján készült. Idézeteink is ezekből valók.)

DEME a materialista szemléletnek legáltalánosabb és legegyszerübb - ENGELS adta - meghatározásából indult ki. Eszerint materialistának lenni annyi, mint a dolgokat olyannak látni, amilyenek a valóságban.

1. Ez a természetre vonatkoztatva világos megoldást ad, s a történelmi materializmusban a társadalom fejlődésének helyes szemléletét is megoldja. A nyelvre azonban - ennek sajátos helyzeténél fogva - nem ilyen egyszerü alkalmazni. Anyagi gyökerei vannak a nyelvnek, hiszen a nyelv reális ingerek (hang, fény) utján funkcionál, s anyagi (fiziológiai és biokémiai) kötöttségü maga a gondolkodás is, amelynek a nyelv: "közvetlen valósága". De mindez még együtt sem teszi ki a nyelvet, s nem biztositaná a nyelv tényeinek objektiv voltát. Bármely nyelvi elem csak akkor létezik objektive, ha anyagi kötöttségén kivül t á r s a d a l m i é r v é n y ü is. "A nyelvben - a nyelv szemszögéből nézve - csak az objektiv, ami kollektiv." A materialistának tehát el kell ismernie a nyelv anyagi, társadalmi és a gondolkodáshoz való kötöttségét egyaránt.

2. De vajon: "objektivak-e a nyelvnek törvényei is annak ellenére, hogy a nyelv a kollektiv tudatban él és csak ott él?!" Igen, a nyelvnek nemcsak tényei, eszközei, hanem a törvényei is objektivek. Ezek az objektiv tények és törvények csak a szubjektumban, az egyes emberben élnek, és sehol másutt; persze általában öntudatlanul és akaratától is függetlenül, mint a társadalmi gyakorlat vetületei: ez biztositja objektivitásukat. Az egyén csak objektive meglévő, társadalmilag kötött, kollektiv érvényü eszközöket és törvényeket használhat fel és valósithat meg beszédében. De a törvény is csak addig objektiv, amig szubjektiv megvalósitása kollektiv érvényü. Mindebből az következik, hogy a nyelvtudomány törvényei is objektiv összefüggéseket fejeznek ki, azaz a nyelvtudománynak a nyelvben helyesen felismert törvényei az objektiv valóság tükröződései (vö. FOGARASI, Logika, 344).

735/s/Sze

3. A nyelvnek a gondolkodással való szoros kapcsolata szabja meg a nyelvtudománynak a gondolkodás tudományaival való szoros kapcsolatát.

A lélektan a lelki jelenségekkel foglalkozva a gondolkodás folyamatának szubjektiv lefolyását vizsgálja. Megfigyelései nem egyszer fontos nyelvi változások inditékait világitják meg (például az egyszerejtésnek a homogén gátlás, a hangátvetésnek a mennyiségi gátlás az alapja).

A logika viszont a gondolkodás társadalmilag kötött lefolyási formáival foglalkozik. A logikai és a nyelvi alakzatok sokban hasonlók, bár nem azonosak (fogalom - szó; itélet - mondat). Gyakran a nyelvi változás mögött is egyes logikai törvények érvényesülése huzódik meg. Bizonyos nyelvi változástipusokat (analógia; az _i_ nyujtó, zártabbá tevő, labializáló hatása; stb.) csak a logika ismeretében érthetünk meg jól.

E két tudomány tehát sok segitséget adhat a nyelvtudós munkájához. "Mindennek persze feltétele az, hogy a lélektan és a logika, amelytől a materialista szemléletü nyelvtudomány segitséget kér, maga is materialista legyen."

DEME ezután a negyedik kérdéskomplexumot tárgyalta: "A dialektika mint módszer a nyelvtudományban".

A dialektikában semmi titokzatos és misztikus nincsen (lásd: POLITZER, A filozófia alapelemei, 113).

1. A dialektikát nem tekinthetjük pusztán a gondolkodás törvényének, amelyet azután belesugárzunk a valóságba. A dialektika elsősorban a valóság mozgásának sajátsága, s gondolkodásunk dialektikája csak tükröződése a természet és a társadalom fejlődésében mutatkozó dialektikának. A dialektika mint a gondolkodás törvénye nem is akar mást, csak helyesen tükrözni a valóság objektiv dialektikáját.

"Tételszerüen mindezeket általában tudjuk; de az ebből levonható tanulságok még nem váltak vérünkké. Nem mindenki érti még, hogy ha a dialektikus módszert alkalmazzuk, akkor... nem azért alkalmazzuk, mert ez a módszer »modern« vagy »divatos«, hanem azért, mert a valóság mozgását csak a valóság mozgásformáinak a gondolatban való követésével ragadhatjuk meg helyesen."

De éppen ezért a dialektika nem lehet dogmatikus. Mint kutatómódszer is csak arra való, hogy segitségével jobb, igazabb képet alkothassunk a valóságról. "A dialektikus módszer nem mentesit a tények vizsgálata alól, ellenkezőleg: kötelez a valóságnak minél többoldalu, minél alaposabb elemzésére (LENIN: Marx, Engels, Marxizmus, 263), csak éppen az eddigi ismeretekből már levont általános törvényeivel segit abban, hogy a tényeket ne vakon, hanem sajátosságaiknak és összefüggéseiknek megfelelően vizsgáljuk (ENGELS, Anti-Dühring, 129).

735/s/Sze.

Megóv attól, hogy a tényeket leegyszerüsitve, összefüggéseikből kiragadva nézzük; segit abban, hogy felfedjük mindazt, ami a dolgokban és a jelenségekben benne van; s végül abban is, hogy a helyesen felismert törvényeket helyesen és alkotóan alkalmazzuk vissza a gyakorlatra".

2. A megismerésre minden tudománynak egyetlen módszere van: a dialektikus materializmus. De az ezt konkretizáló kutatómódszerek, eljárások a vizsgált tárgy természetének megfelelően szakonként mások és mások. Természetesen a nyelvtudományban is ez a helyzet. A nyelvtudománynak is kialakultak a maga sajátos kutató eljárásai. E hagyományos kutató eljárásokat és az ezekkel elért eredményeket nem szabad elvetnünk, hanem alapos kritikával át kell vizsgálnunk és tovább kell fejlesztenünk (vö. LOMTYEV: SzNyK. 267; SZEREBRENNYIKOV: NyIK. II/2, 12, 15; VINOGRADOV-SZEREBRENNYIKOV: NyIK. V, 401; stb.).

DEME itt röviden kitért arra a kérdésre, hogy mennyiben uralkodott nálunk korábban a "módszertani pozitivizmus", s mennyiben használhatók a továbbiakban annak eredményei és kutató eljárásai. Minthogy e kérdés körül viták folynak, célszerünek látjuk az idevágó részt teljes egészében közölni:

"A pozitivizmust - ALEKSZANDROV összefoglalása szerint (A dialektikus materializmus, Bp. 1954, 449, jegyzet) - az jellemzi, hogy: a) tagadja, hogy a pozitiv tudományokhoz tudományos világnézet kell; b) tagadja, hogy az objektiv törvények megismerhetők; c) a tudomány feladatát a jelenségek leirására szükiti le. - Ami az első ismertető jegyet illeti, korábbi nyelvtudományi munkánkat az elmélettel szembeni elutasitó magatartás valóban eléggé jellemezte. Persze e negativumnak voltak időnként pozitiv vonásai is (vö. DEME: MNy. LI, 270); egészében azonban ez kétségkivül sulyos hiányossága volt a munkának. A második ismertetőjegy viszont igen kevéssé illik korábbi kutatómunkánkra. Nyelvészeink, amikor a konkrát tényeket tanulmányozták, általában - ösztönös materializmussal - abból indultak ki, hogy a valóságot tanulmányozták, s hogy az általuk megállapitott törvények e tényekben föllelhető tényleges összefüggések tükröződései. Ez persze nem mindig volt igy (vö. erre pl. KÁLMÁN: NyIK. II/6. 75); de nyelvtudósaink agnosztikus magatartást legföljebb olyan kérdésekkel szemben tanusitottak, amelyek pusztán nyelvészeti eszközökkel valóban megismerhetetlenek (pl. a nyelv eredetének kérdése). Ezzel némileg feleltünk a harmadik kérdésre is. Kétségtelen, hogy korábbi munkánk igen gyakran szüken a tényekhez tapadt, nem egyszer valóban nem ment tul puszta leirásukon; de azért nem zárkózott el összefüggéseiknek bizonyos foku vizsgálata elől sem.

Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy a magyar nyelvtudomány fejlődésének pozitivista korszaka nem mindenben meritette ki a (filozófiai) pozitivizmus ismertető jegyeit; hogy volt benne ösztönös közeledés a materializmus, sőt olykor a dialektika felé is. Persze mindez csak mozaikokban, rendszertelenül,

ellentmondásokkal terhesen; - de mégiscsak volt. S ez nem is csoda. Mint már emlitettem, utaltam rá: a dialektika magukban a tényekben van, s igy aki a tényeket vizsgálja, akkor is fölismerheti egy-egy szükebb területen valóságos kapcsolataikat, ha nem ismeri azt a módszert, amely ezt számára a maga egészében mutathatná meg. - S éppen ebből érthető: nem vetendő el nyelvészeti módszerünk és eredményeink eddigi készlete egészében, hiszen számos mozzanatában megfelel vagy megfelelhet a valóságnak, azaz a dialektikus materializmusnak; de átvizsgálandó, hogy fölhasználható részei a felépülő ujba beépithetők, tévedési és fogyatékosságai pedig kiküszöbölhetők legyenek. Egy ilyen átvizsgálás eredménye - előzetes érzéseim szerint - szinte meglepő lenne: alighanem meg tudnánk tartani a részleteredményeknek legnagyobb részét, mindössze azzal a további teendővel, hogy a szük látókörrel megállapitott részigazságokat beleillesszük a nagyobb, az átfogóbb igazságokba; hogy az összefüggéseikből kiszakitott kis részleteket ismét kapcsolataik eredeti rendszerébe helyezzük bele."

3. A dialektika gyakran dolgozik a viszonylagosság fogalmával. De ez nem valamiféle "relativizmus", hanem egyrészt a tények, másrészt meg tudásunk sajátosságainak helyes felismerése.

Az előadás ötödik témaköre: "A nyelv müködésének és fejlődésének objektiv dialektikája". Az előadó erre a kérdésre kivánt feleletet adni: vajon a dialektikának SZTÁLINtól megfogalmazott négy legfontosabb törvénye, sajátsága érvényes-e a nyelvre és fejlődésére?

1. Először az ellentmondások kérdését tárgyalta. A nyelvnek abban a meghatározásában, amely szerint az a társadalomban élő emberek gondolatközlő eszközrendszere, benne van minden olyan ellentmondása, amely fejlődésének rugója. A rangsorolás igénye nélkül vázolta a fontosabbakat.

A nyelv tényei és törvényei társadalmilag determináltak, de csak az egyén valósithatja meg őket. Társadalmi és ugyanakkor egyéni: ez a nyelv lényegéből folyó egyik nagy ellentmondás.

Társadalmi létükben a nyelv tényei és törvényei objektivak, a beszélő tudatától és akaratától függetlenül léteznek és fejlődnek. Ugyanakkor azonban csak a szubjektumban léteznek. Mihelyt nem léteznek a szubjektumokban, már nem objektivak. Objektiv és ugyanakkor szubjektiv: a nyelvnek egy másik nagy ellentmondása.

A nyelv mint a gondolatok közlője és rögzitője, pszichikai, de egyben fiziológiai-fizikai jelenség is. Pszichikai és ugyanakkor fiziológiai-fizikai: a nyelvnek immár egy harmadik nagy ellentmondása.

A nyelv tényei és törvényei (elemei és szabályai) elvontak és általánositást tartalmaznak, de a beszédben mindig a valóság konkrét és egyedi tényeire vonatkoznak. Elvont és általános, ugyanakkor mindig konkrét és egyedi: a negyedik nagy ellentmondás.

A nyelvnek minden egyes eleme egyed, amelynek saját jellemző sajátságai vannak, de ugyanakkor rendszertag is (a nyelv rendszer), amelyet számtalan szál köt a rendszerhez mint egészhez és a rendszernek hozzá közelebb vagy távolabb eső többi "individuumához". Egyedek, de ugyanakkor rendszertagok is: ez a nyelvi elemeknek a nyelv lényegéből fakadó belső ellentmondása, s egyben magának a nyelvnek is - immár ötödik - nagy ellentmondása.

A nyelvnek, hogy funkcióját betölthesse, minél nagyobb állandóságot kell mutatnia, de ugyanakkor és ugyanezért szakadatlan változást is. Minél nagyobb állandóságra, s ugyanakkor minél gyorsabb, szakadatlanabb, simulékonyabb változásra törekvés: ez a nyelvnek lényegéből fakadó s talán legalapvetőbb nagy ellentmondása.

A felsoroltak nem meritik ki az ellentmondások készletét; csak példák, amelyek az ellentmondásosság objektivitását, meglétét bizonyitják. Csak az ellentétek egységként való szemlélete mutatja helyes megvilágitásban a nyelvi tényeket (gondoljunk a fonéma problémájára). Persze ezek az ellentétek nem antagonisztikusak, illetőleg csak ott azok, ahol már nem is nyelviek, hanem nyelvi köntösbe bujt társadalmiak.

Az előadás megvitatására egy más alkalommal kerül majd sor.

Sz.I.

735/s/Sze

Károly Sándor kandidátusi értekezésének vitája

A Tudományos Minősitő Bizottság 1955. december 22-én rendezte meg KÁROLY SÁNDOR: "Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában" cimü kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját KNIEZSA ISTVÁN akadémikus elnökletével. SIPOS ISTVÁN kandidátus, a bizottság titkára ismertette a jelölt életrajzát és tudományos munkásságát. Ezután KÁROLY SÁNDOR ismertette dolgozatának vázlatos tartalmát, főbb eredményeit. A disszertáció a magyar történeti mondattannak egy összefüggő kérdéskomplexumát, igenévrendszerünket vizsgálja meg és dolgozza fel monografikusan a XIV. század vége és a XV. század első fele közti időszak kódexemlékei alapján. Az opponensek - BÁRCZI GÉZA akadémikus és TOMPA JÓZSEF kandidátus - elfogadták a hatalmas anyagot mintaszerüen feldolgozó értekezést. BÁRCZI akadémikus egyuttal felhivta az illetékesek figyelmét arra, hogy a KÁROLY SÁNDORéhoz hasonló értékes kandidátusi dolgozatokat tudományunk érdekében nyomtatásban is hozzáférhetővé kell tenni. - A bizottság tagjai közül ZOLNAI BÉLA kandidátus a dolgozat általános nyelvészeti, RUBINYI MÓZES kandidátus a stilisztikai vonatkozásaival kapcsolatosan tett föl kérdéseket. Ezután PAIS DEZSŐ akadémikus, a jelölt aspiránsvezetője szólalt fel. Csatlakozott BÁRCZI GÉZÁnak ahhoz a véleményéhez, hogy KÁROLY monográfiáját és általában minden jól sikerült kandidátusi értekezést ki kell adatni. - Végül KÁROLY SÁNDOR válaszolt opponenseinek és a felszólalóknak.

A bizottság KÁROLY SÁNDORt egyhangulag méltónak itélte a kandidátusi fokozatra.

735/s/Sze

Deme László kandidátusi értekezésének vitája

DEME LÁSZLÓ: "Nyelvatlaszunk funkciója és anyagközlési problémái" cimü kandidátusi értekezésének nyilvános vitája 1956. február 14-én zajlott le PAIS DEZSŐ akadémikus elnökletével. BENKŐ LORÁND kandidátus, a bizottság titkára ismertette a jelölt életrajzát és eddigi tudományos müködését, majd DEME LÁSZLÓ felolvasta disszertációjának a tételeit. A disszertáció mérlegre teszi az eddigi nyelvföldrajzi kutatásokat és nyelvatlaszokat, levonja az ezekből adódó tanulságokat, gyakorlati javaslatokat téve az adatközlésnek, a szemléltetésnek és az összesitő jelenséglapok készitésének módjára. Ez utóbbiak előmunkálataként mintegy nyolcvan nyelvjárási jelenséget elemez tüzetesen leiró és történeti vonatkozásban egyaránt. A két opponens, BÁRCZI GÉZA akadémikus és LŐRINCZE LAJOS kandidátus egyöntetüen hangsulyozta, hogy a munka nyelvföldrajzi irodalmunknak jelentős eseménye, s nagy tudományos teljesitmény. Ugyanakkor mindketten vitába szálltak DEME bizonyos elgondolásaival és tételeivel. A vita elsősorban a szemléltetés és az összesitő lapok körül forgott, de kiterjedt DEMÉnek az atlasz leiró, történeti, ill. nyelvjárástörténeti feldolgozásával kapcsolatos elemzéseire is (tendenciák, nyelvtipusok vizsgálata, lokalizálás stb.). Az opponensi vélemények elhangzása után KÁLMÁN BÉLA kandidátus, BENKŐ LORÁND kandidátus, GÁLDI LÁSZLÓ, a nyelvtud. doktora és VÉGH JÓZSEF tud. munkatárs szólt hozzá a disszertációban és az opponensi birálatokban fölmerült problémákhoz. Ezután DEME részletes válaszával folytatódott a nyelvatlaszunk ügyét sokban előbbre vivő szinvonalas tudományos vita. A válasz egyebek között ismét érintette a helyhez köthető nyelvjárástörténeti adatok vizsgálatának kérdését. Ezzel kapcsolatban BÁRCZI akadémikus ujabb megjegyzéseket tett, hangoztatva, hogy bizonyos nyelvemlékek lokalizálása igenis elvégezhető, s ezért a nyelvjárástörténetnek ez is fontos módszere.

A bizottság DEME LÁSZLÓt egyhangulag méltónak itélte a kandidátusi fokozatra.

735/s/Sze

Külföldi tudósok látogatásai intézetünkben

OLGA PENAVIN, az ujvidéki pedagógiai főiskola magyar tanszékének tanára március közepén - másfél éves németországi tanulmányutjáról hazatérőben - több izben meglátogatta intézetünket. Megismerkedett az itt folyó tervmunkákkal, s hasznos eszmecserét folytatott intézetünk vezetőivel a magyar és a jugoszláv nyelvészetről, kapcsolataink lehetőségéről stb.

*

Dr. PAVEL JANČÁK, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Cseh Nyelvi Intézetének nyelvjáráskutató munkatársa (Brno) április 3-án meglátogatta intézetünket. Cseh vendégünk főként a Magyar Nyelvatlasz munkamódszerei iránt érdeklődött.

*

WOLFGANG STEINITZ, a Német Tudományos Akadémia alelnöke, a berlini Humboldt Egyetem finnugor intézetének vezetője április 7-én öthetes tanulmányutra hazánkba érkezett. Intézetünkben megtekintette a "Magyar Szókincs Finnugor Elemei" cimü tervmunka anyagát; tájékozódott hazai finnugor nyelvtudományunk problémáiról.

STEINITZ professzor április 20-án szükebb körü megbeszélést tartott intézetünkben a finnugor vokalizmus kutatásának módszertani és egyes konkrét kérdéseiről. A megbeszélésen finnugor nyelvészeinken kivül a magyar hangtörténet több kutatója is részt vett.

A megbeszélés bevezetéséül német vendégünk előadást tartott a finnugor alapnyelv magánhangzó-rendszeréről, s ezzel kapcsolatban egybevetette saját eredményeit és módszereit a finn nyelvészek (E.ITKONEN) eredményeivel és módszereivel. Külön és részletesen foglalkozott BÁRCZI GÉZA "Magyar hangtörténet"-ének az ősmagyar vokalizmus finnugor hátterét tárgyaló részleteivel és általában a magyar és az obi-ugor hangrendszer összehasonlitásából adódó tanulságokkal. A kitünő előadást élénk vitatkozó szellem hatotta át, amely a jelenlevőket is vitára ösztönözte. Ebben előbb BÁRCZI GÉZA, majd LAKÓ GYÖRGY, BEKE ÖDÖN, FOKOS DÁVID, HAJDU PÉTER, NÉMETH GYULA, Cs.FALUDI ÁGOTA és VÉRTES EDIT szólalt fel. Az eszmecsere W.STEINITZ válaszával fejeződött be.

735/s/Sze

*

A II. országos tudományos diákköri konferencia alkalmából az egyetemek nyelvészeti diákköreinek tagjai RÁCZ ENDRE docens (Szeged), HORVÁTH MÁRIA tanársegéd (Budapest) és JAKAB LÁSZLÓ tanársegéd (Debrecen) vezetésével meglátogatták intézetünket, megtekintették a fonetikai laboratóriumot, és tájékozódtak az intézetben folyó tervmunkákról.

oOo

735/s/Szeb

Az intézeti munkatársak megjelent munkái

és elhangzott előadásai

(1956. I. 1. - IV.15.)

NÉMETH Gyula akadémikus: "Nem török eredetü-e úr szavunk?" Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 358-64.

BALÁZS JÁNOS: 1/ "A stilus kérdései". A III. nyelvészkongresszuson tartott előadás. Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 103-177, 296-300.

2/ "Contributions à l'étude des vestiges linguistiques relatifs à la primitive des Hongrois" - Acta Linguist. Hung. 1956/VI/1-2, 145-72.

3/ "A leg- felsőfokjel eredete". Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 127-33.

4/ Előadás a József Attila szabadegyetemen irodalmi nyelvünk kialakulásáról febr.28-án.

P.BALÁZS JÁNOS: "Lánchíd." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 263-67.

DEME LÁSZLÓ kandidátus: 1/ 1956. febr. 14-én megvédte "Nyelvatlaszunk funkciója és anyagközlési problémái" c. kandidátusi értekezését.

2/ "Felszólalás a III.orsz. nyelvészkongresszus általános nyelvészeti és történeti nyelvjáráskutatási vitájában." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 48-53, ill. 325-329.

3/ "Az l asszociativ hatásai és eredetük". Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 89-96.

4/ "Megjegyzések a magyar ly hang kérdésének vitájához." MNy. LII, 102-6.

5/ "Hozzászólás E.Petrovici: Egy magyar hangtani sajátság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban c. előadásához. MNy. LII, 13-4.

6/ "Molnár Imre: A magyar beszéd dallamrendszere c. könyvének ismertetése." Nyr. 80: 135-40.

735/s/Sze.

7/ "Megjegyzések klasszikus előadásaink nyelvezetéről." - "Gombostüvel a Nemzetiben". Szinház és Filmművészet, 1956. áprilisi szám.

8/ "Jelentés a Rádió nyelvhasználatáról." Sokszorositvány, 57 lap.

9/ "A betük"; "A szóelemző irás"; "A szótári rész". Ujra megjelent a "Helyesirásunk időszerű kérdései" c.gyüjtemény 3. kiadásában.

10/ "Egyes földrajzi neveink -i képzős származékáról." Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban jan. 24-én.

11/ "A magyar nyelv hangtani arculata." Előadás a Kiadói Főigazgatóság tanfolyamán febr.16-án, ezzel kapcsolatban konzultáció a Szikra Kiadóban febr.23-án, az előbbi tanfolyamon márc. 1-én.

12/ Előadás a magyar helyesirásról a győri TTIT szervezetben márc.16-án, a ceglédi TTIT szervezetben ápr.12-én.

13/ "A marxizmus és a dialektika néhány kérdése a nyelvtudományi munkában." II, III. rész és egy vitaülés (jan.2., febr.17., márc.23.).

14/ "A szinkronfilm-készitès nyelvi problémái." Előadás a Magyar Szinkron Filmgyárban márc.29-én.

15/ Lektorálta a "Pais-Emlékkönyv"-et.

DÉCSY GYULA kandidátus: 1/ "A čakan ~ čekan szó a csehben." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 664-7.

2/"K.Horálek: Úvod do studia slovanských jazyků." Könyvismertetés. NyIK.VII,84-91.

ELEKFI LÁSZLÓ: 1/ "Az ige alanya és az alanytalan igék." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 214-20.

2/ "Felszólalás a III. nyelvészkongresszus általános nyelvészeti vitájában." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 80-1.

3/ "A logikai és a nyelvtani kategóriák viszonyáról." M.N.Alekszejev és G.V.Kolsanszkij cikkének ismertetése. NyIK. VII, 48-52.

FARKAS VILMOS: 1/ "Fekete Gyula »Vér és korom« cimü elbeszélés kötetének nyelvéről." Nyr. 80:75-9.

2/ "A már, még szavak szórendjének kérdéséhez." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 561-5.

GÁLDI LÁSZLÓ, a nyelvtud. doktora: 1/ "Függelék az Olasz-magyar szótárhoz." 76 lap.

2/ "Felszólalás a III. nyelvészkongresszus általános nyelvészeti és stilisztikai vitájában." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c.kötetben. Akadémiai Kiadó, 1956. 71-3 és 220-5.

3/ "Hozzászólás Barta János: A kritikai realizmus kérdései a XIX. század magyar irodalmában c. referátumához." Megjelent "A realizmus kérdései a magyar irodalomban" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 273-5.

4/ "A Kisded Szótár első »bővitése« ." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 45-50.

5/ "Kassai József szláv-magyar szóegyeztetései." Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság szlavisztikai szakosztályának márc. 20-i ülésén.

6/ "Nyelvi eszközök stilisztikai használata." Előadás a TTIT szabadegyetemén ápr. 10-én.

7/ "Hozzászólás E.Petrovici: Egy magyar hangtani sajátság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban c. előadásához." MNy. LII, 19-20.

HAJDU PÉTER kandidátus: 1/ "A szamojéd nyelvhasonlitás Magyarországon." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 50-7.

2/ "Protiv vul'garizacii markszizma v arheologii." Könyvismertetés. NyIK. VII, 61-7.

3/ Előadás a TTIT rendezésében Székesfehérvárott a magyar nyelv és a magyar nép eredetéről márc. 2-án.

4/ Lektorálta a "Pais-Emlékkönyv"-et.

HÁMORI ANTÓNIA: "Az alany és az állitmány egyeztetése a Huszita Bibliában." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 220-4.

HEGEDÜS LAJOS kandidátus: 1/ "Adalékok a nyelvi tabu és a névmágiák kérdéséhez." Nyr. 80: 101-13.

2/ "Experimental Phonetics in the service of the Linguistic Atlas.II." Acta Linguist.Hung. 1955 /V/ 3-4, 369-413.

3/ "A szólam alakulása." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 96-108.

4/ "Fischer Sándor: Beszédtechnika." Könyvismertetés. Nyr. 80: 140-2.

IMRE SAMU: 1/ "A Szabács viadala eredeztetésének kérdéséhez." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 592-8.

2/ "A növelő helytelen használatáról." Rádióelőadás jan. 22-én.

JUHÁSZ JÓZSEF: "Az összehasonlitó-történeti módszer és a nyelvrokonság meghatározása." A.I.Szmirnyickij brosurájának ismertetése. NyIK.VII, 53-7.

KÁROLY SÁNDOR kandidátus: 1/ "Megyek a Bánk bánba. - Megyek a Bánk Bánra." Nyr. 80:26-31.

735/s/Sze.

2/ "Aránylag és társai." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 174-80.
3/ "Pais Dezső akadémikus hetven éves." Természet és Társadalom, márc. 15-i szám.
4/ "A magyar nyelv régi hangjai." Rádióelőadás jan. 16-án.

KELEMEN JÓZSEF: 1/ "A nyelv és a beszéd elemzéséhez. Felszólalás a III. nyelvészkongresszus általános nyelvészeti vitájában." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" cimü kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 74-9.
2/ "A jelentéstan és a stilisztika kérdéséhez. Felszólalás uo. a stilisztikai vitában." Megjelent uo. 225-35.
3/ "A nőttön-nő-féle kifejezésekről." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 145-50.

KERESZTES KÁLMÁN: 1/ "A dz, dzs hangok, illetőleg betük és a magyar ábécé." Anyanyelvünk az iskolában, III, 125-7.
2/ "Bőrfa, bőrhíd - bürü." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 324-9.
3/ "Egy ujságszám nyelvéről". Magyar Sajtó, I, 574-5.
4/ "Édes anyanyelvünk." Rádióelőadás febr.12-én.
5/ Előadás a József Attila szabadegyetemen febr. 14-én.

KIRÁLY PÉTER kandidátus: "Az esztergomi »ómagyar« nyelvemlék." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben.Akadémiai Kiadó 1956, 598-603.

KOVALOVSZKY MIKLÓS: 1/ "Gombocz Zoltán". MNyTK. 91.sz. 1955. 19 lap.
2/ "A költő és a szavak értéke." Nyr. 80: 57-63.
3/ "Krudy Gyula és a nevek." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 526-33.
4/ "Fogalmazzunk helyesen." Népmüvelés, 1956, 4.sz.
5/ "Vita a Kossuth-klubban a Nyelvünk a reformkorban c. kötetről." Természet és Társadalom, 1956. 2.sz.
6/ "Minőségi kiszerelés." Természet és Társadalom, 1956. 3.sz.
7/ "Felszólalás a III. nyelvészkongresszus stilisztikai vitájában." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 242-5.
8/ "Felszólalás Ady összes müvei kritikai kiadásának vitáján." Megjelent kivonatosan: Irodalomtörténet, 1956/1. 57.
9/ Előadás a Rádió "Édes anyanyelvünk" c. sorozatában márc. 4-én.
10/ "Fáy és Vörösmarty baráti köre." Előadás a fóti Vörösmarty-emlékünnepélyen ápr. 15-én.
11/ "A » Nyelvmüvelés kérdései« cimü tanulmánygyüjtemény." A.I.Jefimov cikkének ismertetése.NyIK.VII, 91-4.

LAKÓ GYÖRGY levelező tag: 1/ "Adalék a finn-permi keri földmüvelés terminológiájához." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 629-30.
2/ "Zsirai Miklós emlékezete." I.Oszt.Közl. 1956/VIII/1-4, 293-8.
3/ "Zsirai Miklós." Akadémiai Értesitő, 62.kötet, 514.szám, 1955.nov.-dec. 395-9.

LŐRINCZE LAJOS kandidátus: 1/ "Édes melléknevünk néhány »lappangó« jelentése." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 181-8.
2/ Opponensi vélemény Deme László kandidátusi értekezéséről. Elhangzott febr. 14-én.

B.LŐRINCZY ÉVA: 1/ "Felszólalás a III.nyelvészkongresszus stilisztikai vitájában." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 266-8.
2/ "A mellérendelő szóösszetételek osztályozásának kérdéséhez." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 151-4.

MARTINKÓ ANDRÁS: 1/ "Elemi stilisztikai vázlat. Hozzászólás a III. nyelvészkongresszus stilisztikai vitájához." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 117-219.
2/ "A tulajdonnév jelentéstanához." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 189-95.
3/ "Milyen magból fejlődött a maga? (A magyar visszaható névmás eredete.)" Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban dec. 27-én.

H.MOLNÁR ILONA: 1/ "Kötőszóval kezdett önálló mondatok." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 230-4.
2/ "A történeti-összehasonlító módszer alkalmazása a mondattanban." G.Sz.Knabe cikkének ismertetése. NyIK. VII, 58-60.

O.NAGY GÁBOR: 1/ "Felszólalás a III.nyelvészkongresszus stilisztikai vitájában." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 189-93.
2/ "A frazeológiai szókapcsolatok stilisztikai szerepe." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 539-44.
3/ "A szinonimák világa." Előadás a Kiadói Főigazgatóság nyelvhelyességi tanfolyamán márc. 22-én.
4/ "A magyar szólásokról." Előadás Székesfehérvárott a TTIT rendezésében márc. 23-án.
5/ "Édes anyanyelvünk." Rádióelőadás ápr.1-én.
6/ Válaszok nyelvészeti kérdésekre a Rádió "Kíváncsiak klubja" c. müsorának jan.8-i, febr. 19-i és márc. 18-i adásaiban.

735/s/Sze

ORSZÁGH LÁSZLÓ: Shakespeare összes drámai müveinek uj magyar kiadásában beveze és és jegyzetek két szinmühöz (A velencei kalmár, A vihar).

RADANOVICS KÁROLY aspi áns: "Két chanti névutó." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 635-7.

RUZSICZKY ÉVA: 1/ "Felszólalás a I I. nyelvészkongresszus stilisztikai vitájában." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika nyelvjárástörténet" c.kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 278-81.

2/ Előadás irodalmi nyelvünk kialakulásáról a TTIT budapesti szervezetének rendezésé en márc. 15-én.

3/ Előadás a József Attila szabadegyetemen helyesirásrendszerünk kialakulásáról márc. 13-án.

4/"Kazinczy Ferenc irodalmi nyelvünk egységéért." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 502-7.

5/ "Fogalmazzunk helyesen." Népmüvelés, 1956. márc.sz.19 1.

SAL ÉVA: 1/ "Folyik." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 370-3.

2/ "Björn Collinder: Fenno-ugri Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic languages." Könyvismertetés. NyIK.VII, 80-4.

J.SOLTÉSZ KATALIN: 1/ 'Soós Magda: Erős szálak cimü regényének nyelvéről." Nyr. 80:68-71.

2/ "Az igekotők önálló használata." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 238-42.

SZÉPE GYÖRGY: 1/ "Nyelvmüvelés a népi demokratikus országokban." Természet és Társadalom. 1956. jan.sz. 42-5.

2/ "Nyelvjárási beszéd a szinpadon." Szinház és Filmmüvészet. 1956. febr.sz. 139-42.

3/ "Tángál. (Szómagyarázat.) "Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 383-8.

4/ "Hogyan keletkezett a nyelv?" Rádióelőadás jan. 1-én.

5/ Előadás a magyar helyesirásról a TTIT budapesti szervezetének rendezésében jan.17-én.

6/ Előadás a magyar nyelv eredetéről a TTIT budapesti szervezetének rendezésében febr. 16-án.

7/ "A szinkronfilm-készitás idegen nyelvi és forditói kérdései." Előadás a Magyar Szinkron Filmgyártó Vállalatban márc. 29-én.

8/ "Az indoeurópai nyelvek keletkezésének problémája." V.I.Georgiev cikkének ismertetése. NyIK.VII,80-4.

TOMPA JÓZSEF kandidátus: 1/ "Felszólalás a III. nyelvészkongresszus stilisztikai vitájában." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 235-41.

2/ "Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom." Nyr. 80:123-4.

3/ "A határozó igenévvel egyenértéku modalis ragu melléknévi igenevek nyelvtani szabályaihoz." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 248-57.

4/ "A rövidítések." Ujra megjelent a "Helyesirásunk időszerü kérdései" c. gyüjtemény 3. kiadásában.
5/ "Leiró nyelvtani munkálataink haladásáról." NyIK.VII,122-7.
6/ "A nyelvtani elemzés kérdései." Előadás a Központi Pedagógus Továbbképző Intézetben jan. 4-én.
7/ Bevezető előadás a Kiadói Főigazgatóság nyelvmüvelő tanfolyamán febr. 2-án; ezzel kapcsolatos gyakorlat és konzultáció a Szikra Könyvkiadóban febr. 9-én és az előbbi tanfolyamon febr.16-án.

URAY GÉZA: "A láma állatnévről." Megjelent a "Pais-Emlékköny"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 388-91.

VÉGH JÓZSEF: "Az Őrségben keletkezett XVII. századi levelek nyelve." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 478-84.

VÉRTES EDIT: 1/ "Matematikai szaknyelvünk jellege." Megjelent a "Pais-Emlékönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 398-402.
2/ "Felszólalás a III. nyelvészkongresszus általános nyelvészeti vitáján." Megjelent az "Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet" c. kötetben. Akadémiai Kiadó 1956, 335-6.
3/ "Paul Menzerath: Die Architektonik des deutschen Wortschatzes." Acta Linguist. Hung. 1956/VI/, 1-2, 415-33.

4/ "A Volga-Oka vidékének toponimikája a Szovjetunió európai részén. A finnugor őstörténet kérdéseihez." B.A.Szerebrennyikov cikkének ismertetése. NyIK. VII, 76-80.

WACHA IMRE: "Csuma." Megjelent a "Pais-Emlékkönyv"-ben. Akadémiai Kiadó 1956, 402-6.

735/s/Sze

SZOVJET FOLYÓIRATOK, ÉVKÖNYVEK ÉS GYÜJTEMÉNYES MUNKÁK

S Z E M L É J E

VESZTNIK AKADEMII NAUK SZSZSZR.

G. izd. 25. 1955. No 12.

36-42. l. V.I. BORKOVSZKIJ: Az orosz nyelvészet helyzete és feladatai.

58-61. l. V.V.VINOGRADOV: A belgrádi nemzetközi szlavisztikai konferencia.

90-96. l. Disszertációk megvédése /1955. április - junius/.

95-96. l. Az Irodalmi és Nyelvi Osztályon.

96. l. A Nyelvtudományi Intézetben.

102. l. [Annotáció az alábbi könyvekről:]

102. l. R.P. DMITRIEVA: Szkazanie o knjazah vladimirszkih. Moszkva - Leningrad, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 216 l., 8 t. Rub. 9.90 /Inszt.ruszszk.lit.AN SzSzSzR./ [Rege a vladimiri fejedelmekről.]

102. l. A.A. NAZAREVSZKIJ: Bibliografija drevneruszszkoj poveszti. Moszkva - Leningrad, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 192 l. Rub. 4.50 /Inszt.ruszszk.lit.AN SzSzSzR./ [Az ószorosz elbeszélések bibliográfiája.]

102. l. Paleograficseszkij i lingviszticseszkij analiz novgorodszkih bersztjanüh gramot. Moszkva, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 216 l. + 8 mell.Rub. 13.- [A novgorodi nyirfakéreg-oklevelek paleográfiai és nyelvi elemzése.]

102. l. V.SISMAREV: Kniga dlja cstenija po isztorii francuzszkogo jazüka. IX-XV. vv. Moszkva - Leningrad, 1955, 557 l. Rub. 40.15 [Francia nyelvtörténeti olvasókönyv. IX-XV.sz.]

102. l. É.V. SZEVORTJAN: Fonetika tureckogo literaturnogo jazüka. Moszkva, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 1952 l. Rub. 7.40. [Az oszmán-török irodalmi nyelv hangtana.]

102. l. D.V. BUBRIH: Isztoricseszkaja morfologija finszkogo jazüka. Moszkva - Leningrad, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 186 l. Rub. 7.25 /Inszt. jau. lit. Inszt. Karelo-Finszk. Fil. AN SzSzSzR./ [A finn nyelv történeti alaktana.]

G. izd. 26. 1956. No 1.

59-61. l. Sz.Je. JAHONTOV: Orientalisztikai értekezlet Lipcsében.

122. l. [Annotáció az alábbi könyvekről:]

122. l. Iszszledovanija po grammatike ruszszkogo literaturnogo jazüka. Szbornik sztatej. Moszkva, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 356 l.Rub. 19-85 [Kutatások az orosz irodalmi nyelv nyelvtana köréből. Cikkgyüjtemény.]

122. l. Bibliograficseszkij ukazatel' literaturü po ruszszkomu jazükoznaniju sz 1825 po 1880 god. Vüp.3. Moszkva, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 255 l. Rub.10.25 /Inszt. jazükozn. AN SzSzSzR./ [Az orosz nyelvészeti irodalom bibliográfiai kalauza 1825-től 1880-ig. 3. köt.]

122. l. A.V. DESZNICKAJA: Voproszü izucsenija rodsztva indoevropejszkih jazükov. Moszkva, 1955. Izd-vo AN SzSzSzR. 332 l. Rub. 13.80 /Inszt. jazükozn. AN SzSzSzR./ [Az indoeurópai nyelvrokonság vizsgálatának kérdései.]

122. l. Ivan VISENSZKIJ: Szocsinenija.Moszkva - Leningrad, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 372 l., 3 t. Rub. 14.15 /Literaturnüe pamjatniki./ [Összes müvei.]

G. izd. 26. 1956. No 2.

88-91 l. I.M. OSANYIN: A kinai nyelvészek konferenciáin.

133-134. l. V.G. ORLOVA: A szovjet népek nyelvének dialektológiai kutatása. /Koordinációs értekezlet az Irodalmi és Nyelvi Osztályon./ 158. l.

158. l. [Annotáció az alábbi könyvekről:]

158. l. A.N. GENKO: Abazinszkij jazük. Grammaticseszkij ocserk narecsija Tapanta. Moszkva, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 204 l. Rub. 9.75 /Inszt. jazükozn. AN SzSzSzR./ [Az abazin nyelv A tapanti nyelvjárás nyelvtani vázlata.]

735/s/Sze

158. l. Voproszü grammaticseszkogo sztroja. Moszkva 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 482 l. Rub. 21.85 /Insz.jazükozn. AN SzSzSzR. [A nyelvtani rendszer kérdései.]

158. l. M.N.PETERSZON: Ocserk litovszkogo jazüka. Moszkva, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. /Inszt.jazükozn. AN SzSzSzR./ 160 l. Rub. 8. [A litván nyelv vázlata.]

IZVESZTIJA AKADEMII NAUK SZSZSZR. OTDELENIE LITERATURÜ I JAZÜKA

T. 15. 1956. Vüp. 1.

76-81. l. L.A. BULAHOVSZKIJ ismerteti: Paleograficseszkij i lingviszticseszkij analiz novgorodszkih bersztjanüh gramot. Moszkva, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 216 l., 8 t. Rub. 13.- /Inszt. jazükozn. AN SzSzSzR./ [A novgorodi nyirfakéreg-oklevelek paleográfiai és nyelvi elemzése.]

84-85. l. A belgrádi nemzetközi szlavisztikai konferencia.

VOPROSZÜ JAZÜKOZNANIJA.

1955. No 6.

4-18. l. V.G. ORLOVA: A déli nagyorosz nyelvjárások osztályozása a mai nyelvjárási adatok tükrében.

19-31.l. B.A.SZERBRENNYIKOV: A Volga-Oka vidékének toponimikája a Szovjetunió európai részén.

32-47. l. A.F. SZULTANOV: A nemzeti nyelv kialakulásának problémája Egyiptomban.

48-65. l. A.V. ISAČENKO: Az "állapot kategóriájának" kialakulása és fejlődése a szláv nyelvekben.

66-92. l. A.Sz. CSIKOBAVA: Az ibero-kaukázusi nyelvek kutatásának két alapvető kérdése.

93-99. l. S.I. MIKAILOV: Dagesztán irodalmi nyelvei.

99-104. l. A.V. SZUPERANSZKAJA: A gyakorlati átirás néhány kérdéséről.

105-116. l. V.M. SZOLNCEV: A kinai szófajok kérdése Kina nyelvészeinek munkáiban.

735/s/Sze

116-124. l. V.A. LISZICKIJ ismerteti: Grammatica limbii române. Red. resp. D. Macrea. [Vol. 1. Vocabularul, fonetica şi morfologia. Vol. 2. Sintaxa.] [Bucureşti] 1954, Ed. Acad. RPR. 2 db. [A román nyelv nyelvtana... 1. köt. Szókészlettan, hangtan és alaktan. 2. köt. Mondattan.]

124-129. l. Vjacs. Vsz. IVANOV ismerteti: W. MERLINGEN: Das "Vorgriechische" und die sprachwissenschaftlich-vorhistorischen Grundlagen. Wien, 1955, Gerold u.Co. 56 l.

129-131. l. A.A. JULDASEV ismerteti: L.N.HARITONOV: Tipü glagol'nüh osznovü v jakutszkom jazüke. Moszkva - Leningrad, 1954, Izd-vo AN SzSzSzR. 312 l. /Jakutszk. Fil. AN SzSzSzR./ [Igető-tipusok a jakut nyelvben.]

132-137. l. Szovjet nyelvészek előadásai a belgrádi nemzetközi szlavisztikai konferencián.

137-142. l. Koordinációs értekezlet Moszkvában 1955.julius 17-től 20-ig.

137-141. l. 1/ T.Sz. KOGOTKOVA: Lexikográfiai értekezlet.

141-142. l. 2/ N.Sz. AVILOVA: Értekezlet a szovjetunióbéli nyelvek leíró nyelvtana elkészitésének kérdéseiről.

142-145. l. Al. GRAUR: A román nyelvtudomány uj feladatai.

144-148. l. V.P. BERKOV - B.A. JERSOV: A gépi forditási kisérletekről.

1956. No 1.

3-25 l. V.V.VINOGRADOV: Az orosz nemzeti irodalmi nyelv kialakulásának kérdései.

26-42. l. M.M. GUHMAN: A német irodalmi nyelv és a nyelvjárások viszonya.

43-67. l. V.I. GEORGIEV: Az indoeurópai nyelvek kialakulásának problémája.

68-73. l. A "hettita-ibériai" nyelvi egységről lezajlott vita eredményei.

74-76. l. Fr. TRAVNIČEK: Néhány megjegyzés a szójelentés és a fogalom kérdéséről.

76-85. l. G.Sz. KNABE: Az összehasonlító-történeti módszer alkalmazása a mondattanban.

735/s/Sze

85-93.l. M.A. GABINSZKIJ: A moldován nyelv autochton elemeiről.

93-99.l. M.S. SIRALIJEV: Alárendelten összetett mondatok az azerbajdzsáni nyelvben.

99-106. l. M.M. GADZSIJEV: Alárendelten összetett mondatok a lezgben.

107-112.l. P.A. SZERGEJEV: A főiskolai nyelvészeti tárgyak felépitéséről.

112-115.l. B.A. BELOSAPKOVA: A modern orosz nyelv gyakorlati ismerete.

116-127. l. A.I. JEFIMOV ismerteti: Voproszü kulturü recsi. [Szb. sztatej.] 1. Pod red. Sz.I. Ozsegova. Moszkva, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 240 l. /Inszt. jazükozn. AN SzSzSzR./ [A nyelvmüvelés kérdései. l.]

127-132. l. A.I. ZARECKIJ ismerteti: A.B. SAPIRO: Osznovü ruszszkoj punktuacii. Moszkva, 1955, Izd-vo AN SzSzSzR. 398 l. /Inszt. jazükozn. AN Sz SzSzR./ [Az orosz központozás alapjai.]

132-142.l. L.Sz. BARHUDAROV: Az "Inonsztrannüe jazüki v skole" [Idegen nyelvek az iskolában] c. folyóirat 1953-54-ben. [A nyelvészeti cikkek szemléje.]

142-147.l. V.A.NYIKONOV: A vidéki helynévkutatási dolgozatokról. [A következő munkák ismertetése: A.P.DUL'ZON: Drevnie szmenü narodov na territorii Tomszkoj oblaszti po dannüm toponimike = Ucs. Zap. Tomszk. Pedag. Inszt. T. 6. 1950.]/Régi népesség kicserélődései a tomszki terület földjén a névkutatás adatai alapján/. !! I.D. BORONIN: K voproszü o mordovszkoj toponimike = Zap. Naucs.-Iszszl. Int. Inszt.pri Szov. M.n. Mordovszk. ASzSzSzR. No 13. Szaranszk, 1951. /A mordvin földrajzi nevek kérdéséhez/ !! N.P. MILONOV: Toponimika kak isztocsnik dlja izucsenija isztorii kraja = Ucs. Zap. Rjazanszk. Ped. Inszt. No 11. Isztorika Kraevedcseszkij szbornik. 1953. /A helynévkutatás mint tájtörténeti forrás./]

147-152. l. N.G. KORLETJANU ismerteti: Dicţionarul limbii romîne literare contemporane. Vol. 1. [Bucureşti], 1955, ed. Acad. RPR. XXVI, 628 l. [A mai román irodalmi nyelv szótára.]

152-155. l. Az orosz nyelv kutatása Csehszlovákiában az utóbbi tiz évben.

156-159.l. Ju.Sz. MASZLOV: A belgrádi nemzetközi szlavisztikai konferencia.

735/s/Sze.

159-161.l. N.N. SZTAHOVSZKIJ: A Kievi Állami T.G.Sevcsenko Egyetem orosz nyelvészeti tanszékének tudományos munkája.

161-165. l. Uj szovjet nyelvészeti irodalom. [A szovjet kutatóintézetek és főiskolák által kiadott, nem folyóirat jellegü nyelvészeti időszaki kiadványok szemléje.]

SZOVETSZKOE VOSZTOKOVEDENIE.

1955. No 6.

81-88. l. A.A. SZTARIKOV: A Moszkvai Állami Egyetemen végzett keleti filológiai kutatások történetéből.

89-110.l. Sz.P. TOLSZTOV: A SZUTA khvárezmi régészeti - néprajzi expediciójának 1954. évi munkája. [93. l.: i.e. III-II. századi khvárezmi edényfeliratok.]

124-126. l. B.P.: Tudományos ülésszak [a SZUTA Orientalisztikai Intézetében] a Kinai Népköztársaság kikiáltásának 6. évfordulóján. [125-126. l.: N.N.SZOLNCOVA "A kinai nyelvtudomány hat évi eredményei"c. előadásának ismertetése.]

132-134.l. Sz.D. MARKOVA: Fiatal sinológusok VIII. nemzetközi konferenciája Leidenben.

137-139.l. A Német Tudományos Akadémia Orientalisztikai Intézetében.

VOPROSZÜ FILOSZOFI.

1955. No 5.

31-42. l. E.A. ASZRATYAN: A marxista-leninista tükröződési elmélet és I.P.Pavlov tanitása a felsőfoku idegi tevékenységről.

SZTAT'I MATERIALÜ PO BOLGARSZKOJ DIALEKTOLOGII SZSZSZR.

Vüp. 7. 1955.

3-17. l. I.K. BUNYINA: Megjegyzések az olsani tájszólás igei alaktanáról.

18-62. l. V.K. ZSURAVLEV: Krinyicsnoje /Csesma-Barnita/ község tájszólása.

735/s/Sze

63-114. l. E.I. ZELENYINA: A szuvorovi tájszólás szókészlete.

115-131. l. E.I. ZELENYINA: Beszámoló a nyikolajeva területen fekvő Ternovka bolgár községben 1954. júniusában végzett nyelvjárási gyüjtésről.

SZOVETSZKAJA ÉTNOGRAFIJA.

1955. No 4.

3-17. l. M.G.LEVIN - N.N.CSEBOKSZAROV: Gazdasági-müvelődési tipusok és történeti-néprajzi területek./A kérdés felvetése./ [E két kategória viszonya egymáshoz, a régészet "müvelődés"-fogalmához, a nyelvközösség és az antropológiai összetétel kategóriájához.]

56-69.l. T.D.ZSDANKO: A karakalpak népi diszitőmüvészet tanulmányozása. [A diszitőmotivumok karakalpak nomenklaturájával és egyéb szóközlésekkel.]

169-171. l. Sz.NYIKOLAJEV ismerteti: Uczenüe zapiszki Instituta jazüka, literaturü i isztorii Jakutszkogo filiala AN SzSzSzR. Vüp. 2. Jakutszk 1955. [A SZUTA Jakut filiáléja Nyelv-, Irodalom- és Történettudományi Intézetének Tudományos Dolgozatai. 2. füz.]

KRATKIE SZOOBSCSENIJA INSZTITUTA VOSZTOKOVEDENIJA. AN SZSZSZR.

16. 1955.

51-56.l. N.A.PETROV: V.P. Vasziljev akadémikusnak a kinai nyelvről szóló kéziratairól.

68-71. l. V.Sz.VOROGJOV-GYEJATOVSZKIJ: A saka »E« kézirat ujonnan előkerült levelei. [Előzetes közlemény.]

72-79. l. L.V.DMITRIJEVA: I.A. Vitasevszkij kéziratthagyatéka. [A jakutista Vitasevszkij kéziratos hagyatékának bemutatása és értékelése, megjelent és kéziratos munkáinak jegyzéke.]

KRATKIE SZOOBSCSENIJA·INSZTITUT ÉTNOGRAFII. AN SZSZSR.

No 22. 1955.

3-11. l. P.I.KUSNYER /KNISEV/: Az orosz történeti-néprajzi atlaszról.

12-20. l. + 2 térk. G.Sz. MASZLOVA: Az orosz népviseletek elterjedését mutató térképek összeállitásának tapasztalatai.

21-35.l. + 1 térk. L.V. TAZIHINA: Az orosz köténynyruha. /A Szovjetunió Népei Néprajzi Állami Muzeumának köténynyruha-gyüjteménye alapján./ [Tárgyalja a köténynyruha különböző orosz elnevezéseit is.]

54-59. l. Jozef GAJEK: A lengyel néprajzi atlaszról.

No 23. 1955.

3-18. l. Je.D.PROKOFJEVA: Néprajzi adatok a Tuvai Autonóm Terület nyugati körzeteiben élő tuvaiakról. [A mongun-tajgai, baj-tajgai és barun-hemcsiki körzetek etnikai csoportjai, az etnikai csoportok /törzsek/ nevei, az orosz és mongol nyelv elterjedtsége Nyugat-Tuvában, és hatása a tuvaira, nyelvjárások. - A néprajzi leirások szóközlésekkel.]

68-77. l. L.A.FAJNBERG: Az aleut nemzetségi szervezet kérdéséhez. [Az aleut rokonságnevek elemzésével.]

No 24. 1955.

30-50. l. + 1 térk. B.O.DOLGIH: A jakutszki kerület lakosságának néprajzi összetétele a XVII. században.

75-85. l. M.R.RAHIMOV: A Hingou folyó völgyében élő tadzsikok földmüvelése az októberi forradalom előtti korszakban. [Nagyszámu terminus technicus közlésével.]

86-94. l. R.F.ITSZ: A miao nép. /Történeti-néprajzi vázlat./ [87-90.l.: Etnogenezis-kérdések, etnikai történet, a miao nyelv.]

735/s/Sze

VESZTNIK MOSZKOVSZKOGO UNIVERSZITETA.

10. g. izd. No 1. - Szerija obscsesztvennüh nauk. Vüp. 1.

69-81. l. V.A.ZVEGINCEV: A kifejező-érzelmi elemek és a szó jelentése.

83-93. l. O.Sz.AHMANOVA: Még egyszer a szónak mint alapvető nyelvi egységnek a kérdéséről.

148-149. l. V.N. JEPIFANSZKAJA-KAZJUK: Nyelvészeti módszertani szeminárium. /Az orosz nemzeti nyelv kialakulásának kérdéséhez./

150. l. N.GOLOVKINA: Jogi nyelvmüvelő diákkör.

10. g. izd. No 11. - Szerija obscsesztvennüh nauk. Vüp. 11.

127-129. l. M.TRUS: Vita az orosz burzsoá nemzet kialakulásának kérdéséről.

132-134. l. M.KISZLOV: A novgorodi Nyerevszkij Konyec-i ásatások ötödik éve. [Az 1955. évi leletek, köztük ujabb 58 nyirfakéregre irt óorosz okirat ismertetése.]

134-135. l. N.SAPOSNYIKOVA: Nyeljárási gyüjtőut.

136-137. l. V.N.JEPIFANSZKAJA-KAZJUK: Egy doktori disszertáció megvédése. /V.V.Ivanov: "Az ékirásos hettita indoeurópai eredetü töveinek sajátságai és szerkezete" c. disszertációjának tézisei, és beszámoló a disszertáció megvitatásáról.]

RUSZSZKIJ JAZÜK V SKOLE.

16. g. izd. 1955. No 6.

1-3. l. Ju.V.SZOLONYICIN: Még egyszer az esetkategória meghatározásáról.

4-11. l. Sz.Sz.PLJAMOVATAJA: Az expresszív kicsinyitőképzős főnevek nyelvtani természete és osztályozása a mai orosz nyelvben.

12-16. l. G.I.RIHTER: Vizsgálódások az ősi előljárószók és az előljárós szerkezetek köréből a mai orosz irodalmi nyelvben.

17-19. l. I.P.RASZPOPOV: A partikulák kérdéséhez a mai orosz nyelvben/a li partikula/.

735/s/Sze

20-25. l. A.M.DAVIDOVSZKIJ: Következményes mellékmondatok.

69-71. l. Ju.P.GEPNYER ismerteti: E.M.GALKINA-FEDORUK: Jazük kak obscsesztvennoe javlenie. Moszkva, 1954, Ucspedgiz. [A nyelv mint társadalmi jelenség.]

72-74. l. G.A.BITYEHTYINA ismerteti: N.Sz.ROZSDESZTVENSZKIJ-N.I.POSZPELOV: Poszobie dlja prakticseszkih zanjatij po ruszszkomu jazüku. Moszkva, 1954, Ucspedgiz, 541 l. [Segédkönyv az orosz nyelv gyakorlati tanulásához.]

17. g. izd. 1956. No 1.

8-11. l. V.F.IVANOVA: Az -m- képzős melléknevek és határozószók.

12-16. l. A.F.KULAGIN: A ne partikula és a vele azonos alaku prefixum a melléknév fokozott alakjaihoz való viszonyukban.

17-22. l. I.P.CSIRKINA: Az -l- képzős deverbális melléknevek tulajdonságai a mai orosz nyelvben.

79-82. l. P.IVANOV ismerteti: N.N.PROKOPOVICS - N.Sz.POSZPELOV: Izucsenie ruszszkogo jazüka v szrednej skole /Morfologija/. Moszkva, 1954, Izd.vo AN SzSzSzR. 322 l. [Az orosz nyelv tanulmányozása a középiskolában /Alaktan/.]

84-89. l. Uj szakirodalom az orosz nyelv előadói számára.

INOSZTRANNÜE JAZÜKI V SKOLE.

1955. No.6.

3-14. l. O.Sz.GOROGYECKAJA: A szóhangsuly és a szólamhangsuly /ritmika/ a mai francia nyelvben.

15-25. l. Je.I.SENDELSZ: A nyelvtani azonos alakuságról.

26-34. l. O.Sz.AHMANOVA: Az idegen nyelvek oktatásának nyelvészeti alapjairól.

106-111.l. V.V.PASSZEK ismerteti: L.P.VINOKUROVA: Grammatika anglijszkogo jazüka. Leningrad, 1954, Ucspedgiz. [Az angol nyelv nyelvtana.]

111-115. l. I.P.ANTYIPINA - Je.V.FISMAN ismerteti: G.M.SEPEP - L.M.BOLDÜREVA - M.K.BORODULINA: Ucsebnik nemeckogo jazüka dlja pervogo kursza pedagogicseszkih insztitutov i fakul'tetov inosztrannüh jazükov. Moszkva, 1954, Izd-vo lit. na inosztr. jazükah. [Német nyelvkönyv a pedagógiai főiskolák és az idegen nyelvi fakultás első évfolyama számára.]

735/s/Sze

1956. No. 1.

3-11. l. M.Sz.GURICSEVA: A nyelvtani terminológia kérdései a franciában.

12-18. l. L.I.BOZSNO: A névelő használata tulajdonnevek előtt a mai német nyelvben.

19-24. l. M.Sz.SAPIRO: Az igék tranzitiv jellege és a szenvedő genus verbi kategória a mai angol nyelvben.

98-102. l. M.A.BALABAN: A nyelvtani terminológiáról.

107-109. l. M.I.AJNBINDER ismerteti: E.É.VILENKINA: Metodika szamosztojatel'noj rabotü szlusatelej pri izucsenii inosztrannüh jazükov. Moszkva, 1954, Izd-vo Vüszsego voenno-ped. insztituta im. M.I.KALININA. [A hallgató önálló tanulásának módszertana az idegen nyelvek tanulására.]

126-128. l. Az "Inosztrannüe jazüki v skole" című folyóirat előzetes tájékoztató tárgymutatója az 1956.évre.

1956. No 2.

8-23. l. O.Sz.AHMANOVA - G.B.MIKAELJAN: Az iskolában használatos mondattani terminológia normalizálásának kérdéséhez.

24-33. l. N.I.FILICSEVA: Az igeképzés egyes kérdései a mai német nyelvben.

34-37. l. M.V. LAZARKEVICS: Az elbeszélő mondatok egyik tipusáról az angol nyelvben.

110-118. l. A.A.PISZKUNOV ismerteti: A.ILIEVA: Metodika na csuzsdoezikovoto obucsenie. Nemszki ezik.Szófia, 1954, Izd-vo Nauka i izkusztvo. 291 l. [Az idegen nyelvoktatás módszertana. Német nyelv.]

118-121. l. Uj könyvek.

* * *

Voproszü izucsenija russzkogo jazüka. Szbornik lingvisztiesseszkih sztatej. Pod red. H.H. Mahmudova. Alma-Ata, 1955, Izd-vo AN Kazahszk. SzSzR. 473 l. Rub. 10.80 /Insztit. Jaz.Lit. AN Kazahszk. SzSzR. - Kafedra Ruszszk. Jaz. Kazahszk. Gosz. Univ. im.Sz.M.Kirova./

Cim ford.: Az orosz nyelv vizsgálatának kérdései. Nyelvészeti tanulmánygyüjtemény.

3-10. l. H.H.MAHMUDOV: Az orosz nyelv kutatásának kérdései./Bevezetés./

735/s/Sze

11-66. l. H.M.SZAJKIJEV: Tárgyesettel alkotott szerkezetek a mai orosz nyelvben.

67-111. l. A.A.KOKA: Időhatározó értékü szerkezetek a mai orosz nyelvben.

112-178. l. Sz.A.SZEGYELNYIKOV: Eszközhatározó esettel alkotott igekötő nélküli szerkezetek az óorosz irodalmi nyelvben.

179-227. l. B.M.NYIKITYEVICS: A kijelentő módu igék néhány modális funkciója a mai orosz nyelvben.

228-274. l. A.H.MISCSENKO: Strukturális-jelentéstani kategóriák A.I.Gercen publicisztikai munkáinak szókincsében.

275-299. l. L.G.GRIGORJEVA: Közbevetett szerkezetek L.N.Tolsztoj /Háboru és béke cimü regényében./

300-335. l. Je.N.SIPOVA: A főnevek alkotásának módjai az oroszban és a kazahban.

336-394. l. V.A.ISZENGALIJEVA: Az orosz előljárók néhány kazah megfelelőjéről.

395-473. l. Melléklet. [A cikkgyüjteményben tárgyalt kérdések története.]

397-398. l. A szerkesztőségtől.

399-419. l. H.SZAJKIJEV: Orosz nyelvészek tanitásai a tárgyesetről.

420-440. l. Je.SZEGYELNYIKOV: Az eszközhatározó eset funkciója vizsgálatának történetéből.

441-552. l. A.KOKA: Az esetalakokkal vagy esetalakkal és előljáróval alkotott időhatározó értékü szerkezetek vizsgálatának történetéből.

453-459. l. V.ISZENGALIJEVA: Az orosz előljárókról szóló tanitások történetéhez.

460-467. l. V.NYIKITYEVICS: A módkategóriáról szóló tanitások az orosz nyelvészetben.

468-473. l. A.MISCSENKO: A.I.Gercen nyelvészeti nézeteiről. /Gercen a tudományos munkák nyelvéről./

735/s/Sze

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA